

УНИВЕРЗИТЕТ "СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ"
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - ИНСТИТУТ ЗА СОЦИОЛОГИЈА

СОЦИЈАЛНАТА СРЕДИНА И РОДНОСТА
- Докторска дисертација -

Кандидат:

М-р Аница Драговиќ

Ментор:

Проф. д-р Амалија Јовановиќ

СКОПЈЕ
Март, 2004

Благодарност

Во оваа прилика ја изразувам мојата благодарност на следниве организации и индивидуи кои ми помогнаа и ми овозможија да ги комплетирам овие тези.

Пред сите останати изразувам благодарност на Филозофскиот факултет кој ми дозволи да го комплетирам моето школување на докторските студии.

Моја искрена благодарност и должам на институцијата во којашто сум вработена, Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје за нивната перманентна поддршка и помош, и изразена колегијалност во текот на изработката на докторските тези.

Благодарност до центарот Cairo Demographic Centre (CDC), во Каиро кој ме избра и ми овозможи да го реализирам мојот студиски престој за потребите на докторските тезите, во периодот од 2000 до 2003 година.

Искрена благодарност до мојот ментор Проф. д-р Амалија Јовановиќ која покажа трпение и внимателно ме водеше низ овој академски степен. Моја длабока почит и топла благодарност до членовите на комисијата, Проф д-р Блага Петровска, Проф. д-р Стефан Костовски, Проф.д-р Петре Георгиевски и Проф д-р Ристо Карталов за нивните коментари и сугестии.

Изразувам искрена благодарност до моето семејство и моите пријатели кои ме охрабруваа, помагаа и внимателно го следеа моето школување.

На сите нив од се срце им се заблагодарувам.

Абстракт

Доминантниот пристап во овој труд - социолошкиот - подразбира откривање на степенот на социјалната детерминираност на репродуктивното однесување и следствено на тоа, и на нивото на родноста. Во рамките на реалните можности со овој труд се направи обид, со примената на соодветни постапки за истражување на родноста искуствениот материјал објективно да се доведе во соодветен однос со хипотетската рамка. Предметот на истражување на докторскава теза е обработен на ниво на теорија и на ниво на емпирија. Во теоретскиот дел се користи фондот на знаења и систематски се прикажани теории кои се однесуваат на социјалната средина и теориите за репродуктивното однесување. Во овие тези, колку што тоа беше можно, се направи обид да се реализира едно истражување и на своевиден начин да се потврдат претпоставките за интензитетот на влијание на социјалната средина врз родноста. Со одредени модификации направени од страна на истражувачот, Фридмановиот концептуален модел (1967) за детерминатите на родноста е прифатен како главна, основна теоретска рамка за истражување во овој труд. Моделот сам по себе ги вклучува "интермедијалните" варијабли на Дејвис и Блејк (1956), како и "проксимативните" варијабли на Бонгардс (1983). Во игра беа различни фактори на влијание, односно променливи кои би можеле да имаат одредено влијание на една единствена независна варијабла, а тоа е фактичкиот број на живи раѓања во дадениот момент кај жените. Тоа се стори низ селекција на одредени прашања коишто ги ценевме дека во целост ќе го опфати репродуктивното однесување, и со соодветна примена на поефикасни техники на анализа на податоци (анализа на варијасите, линерната регресија и пат анализа). Со намера соодветно да се одговори на поставениот предмет на истражување, односно да се елаборира интеракцијата помеѓу родноста и социјалната средина, микроанализата на родноста се покажа како соодветен приод за истражување на родноста во овие докторски тези.

СОДРЖИНА

	Стр.
<i>Благодарност</i>	I
<i>Апстракт</i>	II
<i>Содржина</i>	III
<i>Листа на табели</i>	V
<i>Листа на слики</i>	IX
<i>Користени кратенки</i>	X
1. ВОВЕД	
1.1 Општествена и научна оправданост на трудот	1
1.2 Цели и задачи на трудот	7
1.3 Организација на трудот	9
2. ПРЕДМЕТ И МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	10
2.1 Предмет на истражување	10
2.1.1 Теоретско одредување на предметот	11
2.1.2 Поимна рамка на истражувањето	18
2.2.3 Операционално одредување на предметот	19
2.1.4 Хипотетичка рамка	20
2.2 Методологија на истражувањето	22
2.2.1 Методолошки приод	22
2.2.2 Извори на податоци и ограничувања	24
2.2.2.1 Извори на податоци	24
2.2.2.2 Ограничувања на податоците	25
2.2.3 Дизајнирање и основните белези на примерокот	26
2.2.3.1 Дизајнирање на примерокот	26
2.2.3.2 Основни белези на примерокот	29
3. ТЕОРИИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО И РОДНОСТА	32
3.1 Античките мислителите и мислителите од средниот период за населението	33
3.2 Модерната теорија за населението	37
3.3 Малтус за населението и родноста	41
3.4 Марксистите за населението и родноста	44
3.5 Теориите на демографската транзиција за населението и родноста	45
3.6 Биолошките теории на родноста	51
3.7 Економските теории за родноста	53
3.8 Психолошките теории за родноста	57
3.9 Социолошките теории на родноста	60
3.12 Антрополошките теории за родноста	63
4. НИВОТО И ТРЕНДОТ НА РОДНОСТА ВО СВЕТОТ И ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	67
4.1 Нивото на родноста во земјите со ниска родност	70
4.2 Нивото на родноста во земјите со висока родност	76
4.3 Нивото на родноста во Република Македонија	81
4.3.1. Тековно ниво на родноста	83
4.3.2 Кумулативна (комплетна) родност (2002)	86

Продолжува:

5. ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА РОДНОСТ	90
5.1 Диференцијалност на родност според демографски белези	91
5.1.1 Возраста на жената	92
5.1.2 Возраста при првото склучување на брак и времетраење на бракот	95
5.1.3 Употреба на контрацепција	100
5.1.4 Извршени абортус	106
5.2 Диференцијалност на родноста според социо-културни белези:	108
5.2.1 Место на живеење	108
5.2.2 Етничка припадност	112
5.3 Диференцијална родност според социјалниот статус на жената	117
5.3.1 Образование на жената	117
5.3.2 Работниот статус на жената	123
6. НОРМИТЕ ЗА РОДНОСТА И СТАВОВИ ПОВРЗАНИ СО НЕА	127
6.1 Ставови за репродукцијата	127
6.1.1 Ставови кон институцијата брак:	128
6.1.2 Идеални години за склучување брак:	130
6.1.3 Саканиот број на деца	134
6.2 Ставови за средствата за контрацепција	138
6.3 Ставовите за абортусот	142
7. ДЕТЕРМИНАНТИ НА РОДНОСТА	144
7.1 Повеќеваријантна анализа на родноста	144
7.1.1 Математички модел	144
7.1.2 Мерење на варијаблите, резултати и анализа	145
7.2 Пат анализа на родноста	152
7.2.1 Математички модел	152
7.2.2 Варијабли, резултат и анализа	155
8. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	160
8.1 Заклучоци	161
8.2 Препораки	171
ЛИТЕРАТУРА	176

Листа на табели

<i>Табела број</i>	<i>Опис</i>	<i>Стр.</i>
Табела 2.1	Вкупен број на региони, општини, жители и број на жени; процентуален однос помеѓу најважните контингенти	27
Табела 2.2	Процентуална дистрибуција на примерокот според изделени белези на жените, Република Македонија 2002	30
Табела 3.1	Промени во општеството што се поврзуваат со намалување на родноста	49
Табела 4.1	Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во Азија:1975-1996	71
Табела 4.2	Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во Европа:1975-1996	72
Табела 4.3	Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во Латинска Америка, Карибите и Северна Америка:1975-1996	74
Табела 4.4	Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во Океанија:1975-1996	75
Табела 4.5	Вкупните стапки на родноста и проекциите во високо родните земји	77
Табела 4.6	Корелација на вкупните стапки на родноста во доцните '90те со изделени показатели	80
Табела 4.7	Општата стапка на родноста, генералната стапка на родноста, и вкупната стапка на родноста, Република Македонија:1931-1999	82
Табела 4.8	Специфични стапки на родноста и процентуалната дистрибуција на специфичните стапки на родноста и вкупната стапка на родноста, Република Македонија,1997	84
Табела 4.9	Просечен број на деца според место на живеење, РМ, 2002	87
Табела 5.1	Процентуалната дистрибуција на жени по возраста и бројот на живо родени деца, РМ, 2002	92
Табела 5.2	Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања по возраста	94

Продолжува:

Табела 5.3	Просечниот број на живородени деца според возраста на склучување на брак и должина на бракот, РМ, 2002	96
Табела 5.4	Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања на деца според возраста при склучување на брак	98
Табела 5.5	Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања на деца според времетраење на брак	99
Табела 5.6	Процентуалната дистрибуција на жените според возраста и контрацептивниот статус, РМ,2002	102
Табела 5.7	Просечниот број на живородени деца меѓу жените по однос на контрацептивниот статус и возраста, РМ, 2002	104
Табела 5.8	Процентуална дистрибуција на жените кои користат средства за контрацепција според причината за користење и возраста, РМ, 2002	104
Табела 5.9	Процентуална дистрибуција на жени кориснички на средства за контрацепција според должината на бракот и причината за користење на средствата за контрацепција, РМ, 2002	105
Табела 5.10	Број на абортуси, број на живородени деца и односот, Република Македонија: 1990-1999	106
Табела 5.11	Пропорција на мажени жени кои имале абортуси и просечниот број на живородени деца, РМ, 2002	107
Табела 5.12	Просечниот број на раѓања на деца според место на живеење на жената, РМ, 2002	109
Табела 5.13	Просечниот број на раѓања на деца според интермедијалните варијабли, контролирани по местото на живеење и РМ, 2002	110
Табела 5.14	Просечен број на родени деца кај жените групирани по етничка припадност, РМ, 2002	113
Табела 5.15	Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања на деца според етничката припадност	113
Табела 5.16	Просечен број на родени деца на мажени деца според интермедијалните варијабли и етничката припадност, РМ, 2002.	115

Продолжува:

Табела 5.17	Просечен број на раѓања на деца кај мажените жени според нивото на образованието, РМ, 2002	119
Табела 5.18	Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања на деца според образованието на жената	120
Табела 5.19	Просечен број на раѓања на деца кај според нивото на образование и интермедијалните варијаблите, РМ, 2002	121
Табела 5.20	Просечен број на раѓања на деца кај мажените жени според работното искуство, РМ, 2002	124
Табела 5.21	Просечен број на раѓања на деца кај според работното искуство и интермедијалните варијаблите, РМ, 2002	125
Табела 5.22	Резултати од АНОВА и коефициентот на детерминација за просечниот број на раѓања по одделени белези на жената	126
Табела 6.1	Процентуална дистрибуција на согласување или несогласување со некои од понудените тврдења според возраста испитаничките	129
Табела 6.2	Варијаблите според редот на значајноста и силината на поврзаноста	130
Табела 6.3	Процентуална дистрибуција на жените за идеалните години за склучување на брак, РМ, 2002	131
Табела 6.4	Варијаблите според редот на значајноста и силината на поврзаноста	133
Табела 6.5	Процентуална дистрибуција на жените според саканиот број на деца и возраста на жената, РМ, 2002	134
Табела 6.6	Варијаблите според редот на значајноста и силината на поврзаноста	137
Табела 6.7	Процентуална дистрибуција на одговорите на прашањето: "Какво е вашето мислење за брачните парови кои користат нешто за да се заштитат од бременоста?", помеѓу жените групирани по издвоени белези, РМ, 2002	139
Табела 6.8	Процентуална дистрибуција на жените кои не сакаат повеќе деца помеѓу оние кои користа средства за контрацепција РМ, 2002	140

Продолжува:

Табела 6.9	Процентуалнаат дистрибуција на жените според нивните ставови кон абортусот и некои селектирани белези РМ, 2002	143
Табела 7.1	Дефиниција на варијабли користени во регресионите анализи	146
Табела 7.2	Корелациона матрица на зависната варијабла и независните варијабли вклучени во анализата	147
Табела 7.3	АНОВА Резултати од регресиониот модел на бројот на живродени деца	147
Табела 7.4	Преглед на резултатите од step-wise регресионата анализа на БЖД, Република Македонија, 2002	148
Табела 7.5	Име на варијаблите, кратенки, причински ред и мерење на варијаблите во пат анализата, РМ, 2002	155
Табела 7.6	Преглед на директниот, индиректниот и вкупниот ефект на селектираните варијабли врз бројот на раѓања на деца, РМ, 2002	158

Листа на слики

<i>Слика број</i>	<i>Опис</i>	<i>Стр.</i>
Слика 2.1	Шематски дијаграм на детерминантите на родноста	18
Слика 3.1	Шематски дијаграм на детерминантите на родноста според Фридман	61
Слика 4.1	Моделот на специфичните стапки на родноста во република Македонија, 1997	85
Слика 5.1	Процентуалната дистрибуција на жените според возрастните групи и контрацептивниот статус, РМ, 2002	101
Слика 6.1	Просечна идеална возраст на стапување во брак според изделените белези на жената, РМ, 2000	132
Слика 6.2	Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД од аспект на место на живеење на жената, РМ, 2002	135
Слика 6.3	Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД според етничката припадност на жените, РМ, 2002	136
Слика 6.4	Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД според образованието на жените, РМ, 2002	136
Слика 6.5	Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД според работниот статус жените, РМ, 2002	137
Слика 7.1	Ефектот на варијаблите врз бројот на живо родени деца	151
Слика 7.2	Пат дијаграм кој ги поврзува БЖД со изделени белези на жената, РМ, 2002	156

Користени кратенки

AMOS	Analysis of Moment Structure 4
АНОВА	Аналза на Варијанси
БЖД	Број на Живородени Деца
БДП	Бруто Домашнио Производ
DHS	Demographic Health Survey
CC	Коефициент на Контингенција
НЗР	Најмала Значајна Разлика
OLS	Ordinary Least Square
PM	Република Македонија
САД	Соединетите Американски Држави
SPSS	Staistical Package for Social Science
SE	Standard Error
СФРЈ	Социјалистичка Федеративна Република Југославија
TFR	Total Fertility Rate
UN	United Nations
UNDP	United Nations Development Program,
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
HDI	Human Development Index
WB	World Bank
WFS	World Fertility Survey

ПРВ ДЕЛ ВОВЕД

1.1 Општествена и научна оправданост на трудот:

Истражувањата на проблемите, кои според својата истражувачка шема спаѓаат во појави за кои се вели дека многу се знае, исто така, претставуваат толку голем предизвик за нивна научна елаборација колку и оние помалку истражуваните. Така, во групата на добро познати и експлоатирани феномени и предмети на истражување спаѓаат и феномените поврзани со населението и неговата структура и динамика.

Интересот за истражување на населението е во блиска врска со актуелните проблеми со кои се соочувала пошироката средина во дадениот временски период. Поконкретно, потребата за проблематизирање на населението на посистематски начин, претежно, било иницирано во полза на разрешување или на давање одговор на актуелните или претпоставените проблеми во дадениот општествен контекст, кои пак најчесто се поврзуваат со политичките, воените, социјалните или, пак, економските прашања значајни за државата. На пример, филозофите од античка Грција биле соочени со прашањата поврзани со тогашните град-држава. Во времето на Римската империја населението е сметано како извор на моќта, па и населението е третирано во таа насока. Или, релевантноста на феноменот моќ (економска или политичка) во времето на модерната ера, како и создавањето на државанација, ги упатува меркантилистите да го нагласат бројот на луѓе, односно големината на населението во контекст на освојување, како на политичката, така и на економската моќ. Малтус своите визиии за општеството ги црпи од актуелните политички, економски и социјални теми кои постојат во негово време, па во таа смисла се и неговите тврдења дека населението е лимитирано со средствата за живот, но фактот дека, според него, средствата за опстанок одат по аритметичка прогресија, а населението по геометриска, ќе доведе до негово дуплирање за период од 25 години. Слично може да се констатира и за Маркс и неговите следбеници. Тие во основа на посреден начин се интересирале за населението и нивниот интерес бил конкретно концентриран на капиталистичкото општество и населението во таквото социјално и економско опкружување. Маркс објаснува дека во капиталистичкото

општество се охрабрува високата родност поради побројната (резервна) работна сила, што во исто време значи помала плата за работниците или нивна поголема експлоатација, а поголема заработувачка за капиталистичката (сопственичката) класа.

За разлика од претходно наведените приоди, подоцнежните приоди кон населението (математчки, биолошки, социолошки итн.) се рефлекс на одделни актуелни интереси.

Во скорешно време интересот, како и актуелноста за населението, се видливо испровоцирани од две причини. Првата е брзиот пораст на населението, во еден дел од светот, а консеквентно на тоа и нужноста од истражување на факторите што го објаснуваат порастот на населението. Како втора, се јавува потребата од теоретска рамка којашто ќе помогне да се разоткријат испреплетените односи и воспоставените релации меѓу биосферата, населението, економијата и социосферата, што во онава се суштински компоненти на одржливиот развојот на светот.

Демографијата, како научна дисциплина чие тежиште на истражување се споменативе појави, традиционално е фокусирана на три главни теми: родноста¹, смртноста и миграциите. Предизвикот да се зафатам со еден од демографските проблеми - родноста - е инспириран од честите, но не докрај изведени истражувања на оваа тема, што само по себе често наметнува испреплетување на причините и последиците при анализа на трендовите на родноста. Дел од причините за ваквата недоследност лежи и во природата на проблемот но, исто така, и во фактот дека постои релативен вакуум во теоретската содржина за овој проблем.

Поконкретно, поради лесното избегнување на произволниот каузалитет е пожелно квантифицирање на општествените појави. Бројките ги изразуваат заедничките белези на феномените што се предмет на анализа, а квантитативниот опис на меѓу односите е математичкиот модел. Природата на индикаторите на репродуктивната активност на населението оди во прилог на горе реченото. Тие нудат можности за нивно квантитативно документирање, синтетизирање и резимирање. Но, промените што се бележат кај населението не се само резултат на некои

¹ Терминот *родноста*, се употребува наместо терминот *фертилитет*, како соодветен превод на македонски јазик, кој за прв пат беше употребен во: Јовановиќ А., (1998) "Планирање на семејството и родноста во Република Македонија", Метаморфоза, Скопје.

биолошки процеси, а демографските појави се повеќе од бројчан приказ на населението. Тие се производ на делување на поширока група на фактори. Имено, динамиката на населението во основа има значење на природно и механичко движење на населението и негова промена во сите структури, коишто се во интерактивен однос и сето тоа во склопот на делување на економски и социјални, биолошки, психолошки и други чинители, коишто на директен или на индиректен начин го условуваат или го насочуваат развитокот на населението во одреден правец".²

Ваквата полидетерминираност, остава(ла) простор за третирање на демографските феномени, меѓу кои е и родноста, од аспект на различни научни дисциплини (биологија, географија, економија, психологија итн.), меѓу кои е и социологијата. Населението како предмет на интерес на социологијата како подобласт датира од поодамна. Веќе во втората половина на дваестиот век се изделува социјалната демографија, со за неа својствени сфери на интерес за демографските феномени. Главно, нејзиниот интерес се лоцира во "анализа на природата на односот кон тоа како социјалните и културните фактори влијаат врз општеството, а истите се поврзани со процесите и структурата на населението".³ Имено, спецификата на социолошкото третирање на демографските проблеми е изразено во проникнувањето на социјалните фактори коишто условуваат или предизвикуваат различност на структурата на населението и поттикнување на промени на населението а, исто така, и разоткривање на демографските причини за одредени социјални теми. Разоткривањето на ваквите релации помеѓу социјалните и општествените феномени во форма на причинско-последични односи е предмет на изучување на посебната социологија - социјалната демографија.

Социолошките анализи и размислувања за населението во општествен контекст, во смисол на поврзаноста помеѓу порастот на населението и еволуцијата на општеството, се смета за позитивна. Каузалитетот го објаснуваат со фактот дека побројното население, погусто населено, произведува форма на развиток на работната сила, координација на индивидуалните активности, стимулација на иницијативите и техничките

² Wertheimer B.A. (1982) "Demografija", Ekonomska biblioteka, XVI Kolo, Sveuciliste u Zagrebu, Informator, стр.29.

³ Ford R. Tomas, De Jong F. Gordon, (1978) "Social Demography" Prentice Hall стр.4.

иновации, како и некои други форми на активности што би довеле до прогрес во општеството.⁴ Така на пример, Кост наведува дека она што доведува до социјална еволуција (што според него било различно од она што се нарекува идеолошки феномен), е резултат на пораст на населението и зголемување на густината на населението.⁵ Диркем потенцирал дека трансформацијата на сегментираните општества во органски општества е резултат на порастот на населението и последователно на тоа, на поделба на трудот.⁶ Или, пак, Дупре и неговата школа, кои го потенцирале значењето на населението во контекст на техничкиот и социјалниот прогрес. Имено, техничките иновации се последица на порастот на културните и материјалните нивоа на живеење. Подеталните објаснувања за овој феномен говорат дека порастот на населението доведува до социјална мобилност, проширување на личните контакти и дека иницира социјални и интелектуални стимулси, промени во вредносните системи со повеќе акцент кон иднината, па така, и очекувањата се поголеми во контекст на технолошкиот прогрес и иновациите. Наспроти тоа, намалување на бројот на населението резултира со спротивни ефекти.⁷

Должна сум да напоменам дека овој труд не го оспорува ексклузивното право на демографијата да ги следи горе споменатите демографски феномени, меѓу кои и родноста но, сепак, ја нагласува и потребата за интердисциплинарен приод кон истражување на демографските појави.

Од веќе споменатите демографски појави (родноста, смртноста и миграциите), во денешни услови, родноста има најизразено влијание врз динамиката на населението. Имено, во услови на намалување на смртноста на новороденчињата, како и сè подолгиот животен век на луѓето, родноста, воглавно, е одговорна за биолошката обнова на општеството. Социолошката анализа или приод кон родноста, широко разбрани, подразбира откривање на степенот на социјалната детерминираност на

⁴ Mougelle, (1883), *Statistiques des civilisations*; Giddings, A. (1896) *Principles of Sociology*, Наведно според United Nations, (1973) "The Determinants and Consequences of Population Trends", стр.54.

⁵ Coste, (1899), "Les principes d'une sociologie objectives" pp.95-103, Наведно според United Nations, (1989) "The Determinants and Consequences of Population Trends".

⁶ Диркем, Е.(1972.), "О подели друштвеног рада", Просвета, Београд.

⁷ Dupréell, (1928) *Deux essais sur le progrès*, part 2; Наведно според "The Determinants and Consequences of Population Trends", United Nations, (1973).

репродуктивното однеусавње и следствено на тоа, и на нивото на родноста. Ова е еден од поагрегатните пристапи или обиди за толкување на родноста, бидејќи родноста, сепак е спој од групни и индивидуални животни настани.

Во изминативе педесет и повеќе години, сведоци сме на променето однесување на брачните парови кон раѓањето на деца во сите делови од светот. Имено, преодот од високи кон пониски стапки на раѓања и умирања се разликуваат во однос на економската моќ и достигнатиот социјален и човечки развој на земјата. Така, меѓу недоволно развиените земји (кој е поголем дел од светот) грижите или проблемите ротираат околу високите стапки на родноста⁸, додека за останатиот дел од светот проблемот е ниската стапка на родноста. Напорите на меѓународните фактори за првата група на земји е да се намалат вкупните стапки на раѓања и да се доближат до нивото на самообнова на населението (2,1 деца на една жена). Додека пак, напорите за другата група на земји се насочени кон зголемување, односно намалување на бројот на раѓања на деца. Компаративните податоци за нивото на родноста во светот илустрираат дека 65 земји се под нивото на обнова на населението, вклучувајќи дека 40 од 42 земји се на територија на Европа. Кај повеќе од 20 земји тоталните стапки на раѓања се под просекот од 1,5 раѓања на жена.⁹

Република Македонија се вбројува во групата земји каде стапките на родноста се под нивото на обнова на населението. Според податоците од пописот во 1994 година, родноста на населението е проценета на 2,2 раѓања на една жена и годишна стапка со пораст на населението од 1,0%. Потоа, вкупната стапка на раѓања¹⁰ покажува тренд на опаѓање и изнесува 1,9 деца по жена во 1999, односно 1,8 во 2002 година.¹¹

⁸ Во периодот 1950-1955 тотална стапка на родноста на населението во 128 земји беше повеќе од 5 деца на една жена, од кои во 100 земји родноста беше 6 деца на жена, а во 34 земји беше 7 деца на жена или повисок. Во периодот 1995-2000 година тоталната стапка на родноста се намали на помалку од 5 деца по жена во 80 од 128 земји каде родноста беше висока во периодот 1950-1955, а во 14 од нив родноста опадна до или под нивото на обнова на населението.

⁹ World Population Data Sheet (2001) Population Reference Bureau.

¹⁰ Во овие тези вкупната стапка на раѓања се однесува на *total fertility rate* или на кратенката ТФР. Оваа кратенка се користи во извештаите публикувани од Државниот завод за статистика на Република Македонија, во делот кој се однесува за стапките на раѓања.

¹¹ Статистички годишник на Република Македонија (2000), Завод за статистика на Република Македонија, Скопје.

Стапките на родноста и природниот пораст на населението кај оделни групи на населението се далеку над општата стапка на родноста во земјата.

Достапните студии базирани врз пописните податоци (1994) откриваат дека просечниот број на живородени деца кај жените на крајот на репродуктивниот период (45-49 години), е повисок кај руралните жени (3,30 деца), отколку кај жените во урбаните средини (2,30 деца). Етницитетот покажува значајни разлики. Највисоки варијации постојат помеѓу најголемото етничко малцинство во земјата - Албацните од една страна, и Македонците од друга. Комплетниот број на деца кај Албанските жени беше 4,01 деца споредено со 2,30 деца кај жените од Македонска националност.¹² Мерено пак според стапката на природниот прираст на илјада жители меѓу етничките групи, исто така, покажува големи варијации. Се рангираат помеѓу 1,5 на илјада жители кај Србите до 24,0 кај Ромите. Таа стапка беше 4,0 на илјада население помеѓу Македонците, 22,0 кај Албанците и 15,0 кај Турците. Посочените податоци ја индицираат диференцијалната родност во земјата. Доколку се игнорираат миграциите како фактор на механичка динамика на населението, постоечките разлики во репродуктивното однесување во земјата во иднина би рефлектирало последици во рамките на обновување на населението. Факт кој е посочен и во Националниот извештај за "Човековиот развој на Република Македонија", од 1997 година.¹³

Горе реченото е своевиден одговор на прашањето: Зошто истражување на родноста во Република Македонија?

Како што веќе спомнавме, специфика на социолошкото третирање на родноста е изразена во проникнувањето и анализата на социјалните фактори што условуваат или предизвикуваат различност во однесувањето кај родноста на населението, па во таа смисла е пристапот на овие тези при анализа на родноста.

Меѓу првите научници кои на посетематски начин почнале да се занимаваат со родноста биле францускиот демограф Луис Хенри и американските социолози, брачната двојка Кингсли Дејвис и Џудит Блејк.

¹² Dragovik A. "Level, Pattern and Differentials in Fertility in the Republic of Macedonia" (2000) Monography, Cairo Demographic Center, Cairo, Egypt. стр.89-105

Последниве се сметаат за пионери на социолошката анализа на родноста. Тие за првпат поконкретно ги посочуваат непосредните (директни) фактори на влијание врз родноста. Нивниот модел понатаму бил разработуван меѓу научници кои се интересирале за оваа тема.

Еден од нив е и Фридман Роналд кои во своите анализи додава дека родноста е зависно - променлива и дека е општествено детерминиран чин на кого влијаат општествената организација и општествените норми.¹⁴ Понатаму, како основа на својата анализа на родноста, Бонгардс Џон го поддржува моделот на Дејвис Кингсли и Блејк Џудит, со единствена разлика што тој понатаму ги редуцира 11-те на осум интермедијални варијабли коишто ги нарекува "проксимативни" варијабли.

Воглавно, и тежиштето на овој труд се движи во насока на истражување и на разбирање на родноста во поширок социјален контекст. Односно, определување на проблемот на ова истражување е степенот на влијание на социјалната средина врз родноста. Спецификите на родноста во Република Македонија ни даваат за право емпириската димензија на трудов да биде третирана во македонски контекст. Значајноста на ова истражување произлегува од тоа што се очекува да обезбеди релевантни податоци и дека може да поттикне идни активности во правец на оформување на популациона политика врзана со родноста.

1.2 Цели и задачи на трудот:

Теоретската цел на овие тези низ согледување на односот и зависноста помеѓу социјалната средина и родноста е да се опише реалната состојба, со што ќе се добие објективна, сеопфатна и целосна слика за делот од фертилното однесување опфатен со овие докторски тези и ќе ги појасни причините за видот на тој однос. Преку претставување на теориите за населението и родноста ќе се проверат теоретските претпоставки за значењето на социјалната средина врз родноста. Целокупното истражување ќе ја збогати научната литература од областа на социјалната демографија, а воедно ќе упати и на насоки за поставување на повисоки

¹³ Човечкиот развој на Република Македонија (1997), United Nations Development Programme, Скопје.

¹⁴ Јовановиќ А.(1998), "Родноста и планирањето на семејството во Република Македонија", Метаморфоза, Скопје, стр.37-48.

научни цели коишто ќе бидат појдовна точка за понатамошни анализи и за генерализирање во нови истражувачки потфати.

Методлошката цел е развивање и афирмирање на веќе познатата истражувачка техника - анкетниот прашалник, и збогатување, развивање и афирмирање на веќе познатите статистички техники за анализа на истражувачките податоци (регресионата анализа и пат-анализа).

Практична цел е тоа што податоците што ќе се добија со ова истражување ќе помогнат за квантифицирање на влијанието на социјалната средина врз родноста. Тие сознанија е можно да се употребат и како насоки, сугестии за преземање на можни мерки и активности во доменот на популационата политика во Република Македонија.

Во интерес на поставените цели, пред овој труд се поставени следниве задачи:

1. да се претстават различните теории за родноста;
2. да се претстави нивото на родноста во земјите со висока и во земјите со ниска родност, како и нивото на родноста во Република Македонија;
3. да се истражат разликите на родноста во Република Македонија, со оглед на демографските фактори (возраста на жената, возраста при склучување на брак, времетраење на бракот, употреба на контрацептивни средства и извршен абортус), социо-културни фактори (место на живеење, етничка припадност) на влијание, како и социјалниот статус на жената (образование на жената и работниот статус);
4. да се идентификува мислењето и ставовите за репродукција и употреба на средствата за контрола на раѓања;
5. да се истражи влијанието на директните и индиректните детерминанти на родноста во државата.

Актуелноста на поставениет цели и задачи произлегуваат од значењето на родноста за обнова и развој на општеството, како и од непостоење на организирани истражувања од оваа област, имајќи ги предвид пред сè последиците од диференцијалната родност во земјата.

1.3 Организација на трудот:

Трудов е поделен во шест дела. Првиот дел е Вовед и ја вклучува важноста на темата, потоа цели и задачи и организација на трудот. Вториот дел ја содржи теоретско-методолошката рамка на истражување на трудот, во кој се застапени и предметот на истражување, неговото теоретско, поимно и операционално одредување, и методолошкиот приод на трудот. Во третиот дел се опишани релевантните теории за населението и родноста. Четвртиот дел ја илустрира родноста во земјите со ниска и со висока родност, како и моделот на родноста во Република Македонија. Петтиот дел всушност е дескриптивна анализа на податоците според "интермедијалните" варијабли и издвоените белези на жената, а кои според определната поимна рамка сметатме дека влијаат врз моделот на репродуктивното однесување во земјата. Следниот дел се однесува на ставовите и мислењата поврзани со интермедијалните варијабли. Седмиот дел ги претставува резултатите од повеќеваријантната анализа којашто ја вклучува линеарната регресија и пат анализсата, што всушност се статистички воопштувања и генерализации за факторите што го условуваат различниот број на раѓања на деца. Во последниот дел сублимирано се презентираат резултатите од овој труд и се сугерираат одредени мерки за популационата политиката.

ВТОР ДЕЛ ПРЕДМЕТ И МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Вториот дел на трудов е поделена во две поглавија. Првото поглавие, покрај определување на предметот ги содржи и целините кои се однесуваат на неговото теориско определување и концептуалната рамка на истражување, операционализација на предметот и хипотетската рамка на истражување. Второто поглавие ја прецизира методолошката рамка на истражувањето и го определува методот на анализа и, подетално, се осврнува на изворите на податоците користени во анализата.

2.1 Предмет на истражување:

Основно правило или пак едно од нив, во научниот пристап кон проучување на која било проблематика, е дефинирање на рамките на предметот на истражување.

Од досега реченото, може да се извлече дека фокус на нашиот интерес е проблематизирањето на родноста, а во овие докторски тези, тоа е предвидено да се направи од аспект на општествениот карактер на фертилитетот, односно истражување и анализа на односите помеѓу социјалната средина и родноста. Тука, пред сè се мисли, на поврзаноста на родноста на населението со одредени социјални облици на живеење, истовремено имајќи ги предвид и статичките и динамичките димензии на оваа појава. Имено, како и другите општествени појави и фертилитетот е во тесна врска со одредено време и со одреден простор. Така на пример, промените на одделни општествени обрасци и промените на општествената улога на жената, колективните ставови по ова прашање, изразеното колективно однесување, колективни идеи и вредности, колективните состојби и психичките фактори, влијаат на фертилното однесување. Во оваа смисла се нагласува дека е неопходна поцелосна и подлабока анализа на родноста на населението, односно на нејзино интегративно толкување во рамките на содржината и на динамиката на социјалните односи и влијанието на општествената практика.

Во теоретска рамка предмет на истражување на овие тези е улогата и влијанието на социјалната средина на родноста, во поглед на нивото на родноста, диференцијалната родност, детерминанти на родноста,

како и во однос на доминантните ставови за репродуктивното однесување. Така, родноста се смета за биолошки процес, но нејзиното манифестирање е повеќе од влијание на само биолошката група на фактори. Поточно, во овие тези, родноста се третира како био-социјален феномен. Тоа подразбира истражување и генерализирање на релацијата помеѓу социјалната средина и родноста, и обратно. Имено, бројот на живо родени деца на една жена во извесна мерка произлегува од социјалните норми, економски околности и на културните димензии, како и на некои други фактори кои го чинат општественото опкружување, а кои имаат свое влијание врз репродуктивното однесување.

Трите постулати на А.Ј.Коале, во однос на раѓањето деца, сугерираат дека репродукцијата мора да биде составен дел од рационалното човеково одлучување (ослободеност од обичаи, норми, религија); намалувањето на наталитетот мора да биде корисно (и во општествена и во економска смисла); да се познати и расположливи делотворните мерки за ограничување на наталитетот,¹⁵ а според социологот проф. Јовановиќ Амалија, развојот на родноста е неодминлив дел од развојот на семејството како група¹⁶, што се идејни концепти поддржани и во овој труд.

2.1.1 Теоретско одредување на предметот:

Бројноста и разновидноста во третирањето на родноста, во смисла на постоечките теоретски приоди, како и емпириските истражувања, се должат на комплексноста на родноста и нејзината полидетерминираност. Сметаме дека пред сè е корисно да се определи поимната разлика помеѓу термините плодност и родност.¹⁷ Плодноста се однесува на "способноста..... да се учествува во репродукција (како што е продукција на живородени деца", додека родноста "значат актуелните репродуктивни остварувања".¹⁸

¹⁵ Coale A. J. (1973). "The Demographic Transition Reconsidered" во Proceedings of the IUSSP International Population Conference, Liege, International Union for the Scientific Study of Population, pp. 52-72.

¹⁶ Јовановиќ Амалија, (1998), "Планирање на семејството и родноста во Република Македонија". Метаморфоза, Скопје.

¹⁷ Демографите од Франција и Шпанија го употребуваат термините *fecundite* и *fecundidad*, а се однесуваат на термините *fertility* кои се употребуваат во Англија, и "родноста" во македонскиот јазик и *fertilidad* односно *fecundity* кој одговара на "плодноста".

¹⁸ Haupt A., Kane T.T. (2000). Population Reference Bureau's Population Handbook, (Fourth edition). Population Reference Bureau, Washington, DC, стр.14.

Меѓу современите истражувачи, кои ги третираат проблемите поврзани со населението, се прави разлика помеѓу термините "природна родност" (тоа се општества каде не се практикува ниту една метода за контрола на раѓањата) и "контролирана" родност (кога се присутни методите на контрола на раѓањата деца). Како и да е, родноста на населението, односно „плодноста на населението мерена со бројот на родени деца во одреден период во групата жени во фертилниот период (15-49)".¹⁹ Вкупната родност е сите родени и мртвородени деца, а ефективната родност е само живородените деца. Во поимна рамка, родноста е исто што и наталитетот, но наталитетот се однесува на вкупното население, а стапката на родноста се ограничува на женското население.²⁰

Според фактот дека плодноста е предуслов за биолошка репродукција на населението, а родноста е ефектуирана плодноста, факторите од физичка природа што влијаат врз плодноста се констатираат како биолошки детерминанти на родноста. Врз основа на одредени анализи, коишто ги третираат детерминантите на плодноста, е проценето дека максималното ниво на раѓања не е возможно да ја надмине бројката од 65 живородени деца на илјада жители²¹ или, пак, примерот на Хутерите, каде родноста е многу висока (изнесува 56 живородени деца).

Факторите што се однесуваат на плодноста на населението се во тесна врска со биолошкиот репродуктивен период и со утврдување на прокреативните способности на жената. Тука, пред сè се вбројуваат возраста на жената, бракот и првото раѓање, здравјето, овулациониот циклус, доењето и интервалот меѓу две бремености и зачестеноста на сексуалите односи.

Возраста, без исклучок е најрелевантна варијабла којашто ја одредува прокреативната способност на жената. Постои конвенционална согласност дека возрасните лимити за раѓања деца кај жената се од 15 до 49 година, а кај мажот од 15 до 65 годни. Кај мажот не постојат биолошки знаци што укажуваат на почетоците на неговиот репродуктивен период. Наспроти тоа, првата менстрауција е знак за потенцијалната плодноста кај

¹⁹ Социолошки термиолошки речник. Институт за засоциологија - Филозофски факултет. Македонска Академија на Науките и Уметностите (МАНУ). Скопје 1995. стр.352

²¹ Социолошки термиолошки речник. Институт за засоциологија - Филозофски факултет. Македонска Академија на Науките и Уметностите (МАНУ). Скопје 1995. стр.184.

девојчињата. Се нарекува потенцијална, бидејќи првиот менструален циклус често не значи и автоматско постоење на овулативниот циклус. Периодот до започнувањето на овулативниот циклус е познат и како стерилитет кај младите. Крајот на репродуктивниот период се поклопува со престанокот на менструацијата кај жената.

Многу емпириски анализи потврдиле дека прокреативната способност на жената не е еднаква во целиот нејзин репродуктивен период. Таа зависи од биолошкиот, од генетскиот фактор, но не помало значење имаат извесни социјални причини, како на пример квалитетот на живот, исхраната, здравствените услови и слично. Со оглед на фактот дека кај многу брачни парови, во многу земји, биолошката плодност на населението не се ефектуира до максимум, поточно брачните парови одлучуваат да немаат деца, многу пред периодот на менопаузата кај жената, ни дава за право да кажеме дека плодноста на населението, и последувателно, неговата родност во голема мерка се во врска со некои не-биолошки фактори на влијание (социјални), за кои ќе стане збор подоцна.

Раѓањето на првото дете и интервалот на раѓања е индивидуална одлука, но во средините каде не се практикува ниту една метода за контрола на раѓањата, биолошките фактори (овулативниот циклус, зачестеноста на сексуални односи, доењето, смртноста и сл.) се одговорни фактори на влијание. Како за пример се посочуваат Хутерите (кои во основа го следат природниот тек на репродукцијата), интервалот помеѓу стапувањето во брак и првото дете е околу 18 месеци. Од друга страна, интервалите на раѓања на следните деца е 25,5 месеци.

Смртноста на детето се јавува како фактор на влијание на раѓањата деца, особено во средините со високи стапки на родност. Некои истражувања покажуваат дека интервалот на раѓања е помал ако смртноста на децата е во првите месеци, отколку во случај кога смртноста кај детето настапила по првата или втората година на живот.

Како уште еден природен фактор кој ја пролонгира можност за раѓање деца е доењето. Подолгото доењето ја намалува родноста, така што влијае на постпородилната стерилност кај жените.

²¹ Kuczynski. (1936) "The Measurement of Population Growth" pp.102 Наведно според United Nations, "The Determinants and Consequences of Population Trends". стр. 73.

Покрај спомнатите биолошки фактори што влијаат врз ефектуирањето на плодноста на населението, како фактори што ја намалуваат прокреативната способност на човекот е стерилноста (потполна или делумна). Во оовј контекст докажано е дека разните венеречни болести како на пример маларија, разни инфекции, потоа, лоши услови на исхрана или пак алкохолизам, несакани ефекти на некои средства за контрацепција, како и абортусот, имаат одредени негативни влијанија врз раѓањето на деца. Квантитативна документација за споменатата група на фактори е скромна. Емпиriskите анализи за влијанието на биолошкиот фактор врз родноста речиси е неоправдано занемерен, во полза на социјалните и некои други фактори на влијание. Но, сепак, автономното влијание на овие фактори е неспорно.²²

Дел од гореспомнатите фактори наоѓаат свое место и во истражувачката шема на познатите американски истражувачи, Дејвис и Блејк. Нивните "интермедијални" варијабли за родноста на населението во основа го следат целиот репродуктивен процес. Единаесетте варијабли се групирани во следниве три групи на фактори:

A. Фактори што влијат врз воспоставувањето на половите односи.

I. Формирање и расфрмирање на заедниците во репродуктивниот период.

1. Возраста при влегување во сексуална заедница.

2. Постојан целибат: учеството на жените кои никогаш не биле во сексуална заедница.

3. Дел од репродуктивниот период којшто останал неактивен по раскинување на сексуалната заедница или меѓу две заедници:

а) кога заедниците се расформирани поради развод на бракот, одвоено живеење или пак напуштање на брачниот другар;

б) кога заедницата е напуштена поради смртта на мажот.

II. Сексуално комуницирање во рамките на заедницата

1) Намерна апстиненција.

²² За физичките фактори на влијание пошироко во: United Nation (1973) "The Determinants and Consequences of Population Trends". .стр.72-77.

- 2) Ненамерна апстиненција (поради импотенција, болест, неизбежна но привремена одоеност).
- 3) Честината на сексуалните односи (не земајќи ги предвид периодите на апстиненција).

Б. Фактори што влијаат врз зачнувањето.

- 1) Неплодност како последица на ненамерни причини.
- 2) Корстење или некористење на контрацепција:
 - а) механички и хемиски средства за контрацепција;
 - б) други средства за контрацепција.

В. Фактори што влијаат врз бременоста и породот.

- 1) Ненамерна предизвикан смрт на плодот
- 2) Намерно предизвикан смрт на плодот.²³

Посочениве непосредни детерминанти на влијание не делуваат изолирано една од друга, туку се поврзани со поголем број фактори во различни комбинации. Секоја од споменатите варијабли имаат различна насока на влијание (позитивно или негативно) врз бројот на деца и се со различен интезитет на влијание којшто пак е поврзан со времето и средината во која делуваат. На пример, возраста при стапување во сексуалната заедница е варијабла којашто има најголемо значење за бројот на деца. Меѓутоа, во услови на распространетост на методите за контрола на раѓањата, релевантноста на овој фактор е помала. Во тој случај, варијаблите, како што се саканиот број на деца или социјалните норми за раѓањето деца, имаат поголемо значење врз раѓањето деца.

Особено значаен придонес во развивање на споменатиов модел има Бонгардс, кој 11-те варијабли ги редуцира на 7 и ги прилагодува за полесна емпириска верификација. Тоа се: 1. учеството на мажените жени во возрасната група 15-49 години; 2. употреба и ефикасност на контрацептивни средства; 3. индуциран абортус; 4. доењето; 5. зачестеноста на сексуалните односи; 6. почеток на менопаузата и 7. спонтаниот абортус. Негова проценка е дека 4-те варијабли: мажењето,

²³ DeJvis and Blejk. (1956). "Social structure and fertility: an analytical framework" во. Economic Development and Cultural Change. Vol. 4. No. 4. стр. 211-235.

контрацептивната пракса, абортусот и доењето имаат најголемо влијание при објаснување на репродуктивното однесување.²⁴

За да се објасни родноста, како поексплоатирани фактори во однос на биолошките, се социјалните и економските варијабли. Влијанието на социјалните фактори воглавно ротираат околу следниве параметри: степен на развиеност на општеството, стандардот на живот и чинење на децата, стапката на урбанизација, образовното ниво, организација и функција на семејството, релгијата, статусот на жената, традицијата, социјалната мобилност и др.

Секоја од споменативе варијабли покажува релативна важност и влијание врз родноста. Имено, варијабилите за објаснување на родноста се различни во контекст на високо-родните или на ниско-родните подрачја. Првиот тип кореспондира со земјите коишто се наоѓаат на пониското скалило на човековиот развој, а вториот се средините коишто котираат на повисоко место во човековиот развој.

Како ексклузивно, социјални фактори коишто влијаат врз негативниот репродуктивен тренд, кај економски помоќните и социјално поразвиени земји, се поголемата поделба на трудот, поизразената индивидуалност, поголемата грижа за подобар живот и пораст на вработувањето на жената. Како не помалку важни фактори за нив се и ставовите кон децата и урбаниот начин на живот. Објаснувањата се дека промена на ставовите на брачните парови за помалку деца се јавуваат како резултат на прогресот во цивилизацијата. Имено, амбициите на поединците за искачување на социјалното скалило се поголеми, а децата се појавуваат на извесна пречка за нивно остварување па така, тоа е една од причините за помала родност во екоот на прогресот на цивилизацијата.

Природата на социјалните и на економските варијаблите ги олеснува емпириските приоди кон истражувањата на родноста. Она што се истакнува како тешкотија при истражување на овие фактори, е нивната меѓузависност која најчесто не е линеарна во однос на родноста.

Не помалку значајна при истражувањето на родноста, како објаснувачка варијабила, е културата. Терминот култура, во литературата

²⁴ Bongarts, J. (1978). "A framework for analyzing the proximate determinants of fertility". во Population and Development Review, Vol. 4, no. 1, стр. 105-132.

за родноста, од страна на демографите, социолозите и антрополозите, е различно определен. Варијаблите што се однесуваат на моделите на родноста на населението, како што на пример се доминантните односи меѓу различните генерации, доминантните односи меѓу сопругниците или половите односи, брачниот систем или односот кон бракот, се поврзуваа со културната различност, односно со различните вредносни системи на заедницата, најчесто се определуваат како култура. Во тој контекст, заедниците најчесто се типизираат според јазикот на комуникација, етничката припадност и просторната разместеност, што истовреме реферираат кон постоење на различни култури или културни матрици.

Во социјалните, политичките и антрополошките анализи на родноста, семејството е главна институција која влијае врз родноста на населението. Ваквите анализи се базираат на фактот дека типот на семејството е тоа што директно влијае на бројот на децата.

Концептот на култура, покрај другите фактори е присутен и во анализите на Фридман Р. Според него, културата е "виновна" за промена на ставовите кон родноста. Култура кај него ги оформува индивидуалните вредности и ставови, како и социјалните норми за големината на семејството и за репродукцијата, а тие се наоѓаат помеѓу социјалната средина, од една страна, и интермедијалните варијабли на родноста, од друга страна.²⁵

Дел од претходно изнесените фактори на влијание кореспондираат и со посебните теории за родноста за коишто ќе стане збор во следниот дел од овие тези.

Социологијата на родноста не го негира фактот дека родноста е биолошки процес, но потсетува дека таа е и социјално условена и дека може да предизвика изразени социјални последици што како такви имаат влијание врз индивидуалните одлуки или ставови за раѓањето деца. Така, социјалниот контекст се третира како условувачки, но и творечки елемент на однесувањето кон родноста што, всушност, е и примарна цел на овој труд.

Како што веќе е речено, емпирискиот дел од докторските тези ќе се реализира на подрачјето на Република Македонија. Концептуалната или

²⁵ Freedman, R., (1967). " The sociology of human fertility". New York. Irvington.

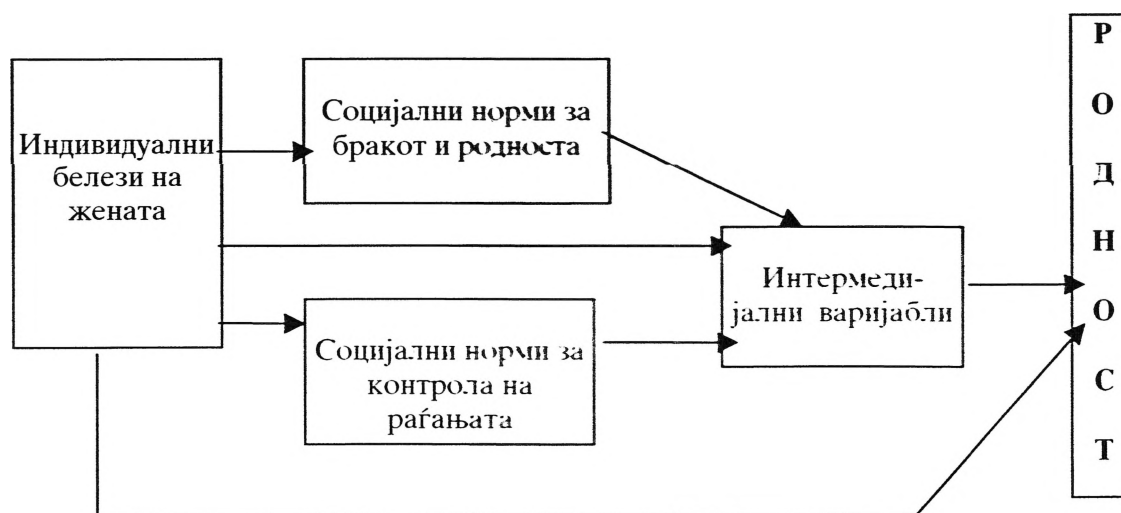
поимната рамка на емпирискиот дел на трудов е претставена во делот што следи.

2.1.2 Поимна рамка на истражувањето:

Она што се очекува од емпирискиот дел на овој труд е да се идентификуваат, да се опишат, да се анализираат, објаснат детерминантите на родноста, пред сè во Република Македонија.

Аналитичката рамка на трудов ги вклучува компонентите на "интеремедијалните" фактори, односно "прокси" варијаблите, на родноста, социо-културните и социо-економските белези на жените како и нивните ставови и норми поврзани со родноста и со контрола на раѓања. Со одредени модификации направени од страна на истражувачот Фридмановиот, концептуален модел (1967) за детерминантите на родноста е прифатен како главна, основна теоретска рамка за истражување во овој труд. Моделот сам посебе ги вклучува интеремедијалните варијабли на Дејвис и на Блејк (1956), како и проксимативните варијабли на Бонгардс (1983).

Слика 2.1
Шематски дијаграм на детерминантите на родноста

Извор: Шематски дијаграм на детерминантите на родноста по Фридман Роналд (1967), модифицирани од истражувачот.

Од горе прикажната концептуална рамка (во слика 2.1) може да се постулира дека родноста како зависна варијабла е под влијание на "интеремедијалните" варијабли, одделните социјални норми за

репродуктивното однесување како и на одредени индивидуални белези на жената како независни варијабилни. Стрелките сугерираат на насоката на влијание. Се забележува дека "интермедијалните" варијабилни имаат директно влијание врз родноста, додека останатите имаат посредно влијание со модифицирање на интермедијалните варијабилни.

2.1.3 Операционално одредување на предметот:

Операционализацијата на предметот на истражување го следи шематскиот приказ на истражување на родноста претставен во слика 2.1. Во овој дел ќе се определат варијабилите и индикаторите користени во анализата.

А. Зависна варијабла:

1. Родноста на жената.

- бројот на живородени деца кои една жена ги има во својот репродуктивен период.

Б. Независни варијабилни:

2.1 Интермедијални (проксимативни) варијабилни.

- возраста на жената;
- возраста при склучување брак;
- времетраење на бракот;
- употреба на контрацепција;
- извршен абортус.

2.2 Норми за репродукција:

- ставови кон бракот;
- саканиот број на деца.

2.3 Норми за "интермедијалните" или "прокси-варијабилните":

- идеални години за мажење/женење;
- мотивација, ставови и пристап до средствата за контрацепција;
- ставови кон абортус.

2.4 Индивидуални белези на жената:

- место на живеење;
- етничка припадност;
- степен на образование;
- работен статус.

Очекуваните релации и насоки на влијание на независните променливи врз зависната променлива и бројот на живородени деца (БЖД) во форма на посебна и општа хипотеза се претставени во следниот поддел.

2.1.4 Хипотетичка рамка:

Во овој труд се тргнува од општа претпоставка дека родноста е комплексен феномен којшто е условен од многу фактори на влијание. Таа во основа е биолошка (демографска) појава, но е под силно влијание на социјалната средина. Имено, со развојот на општеството, репродукцијата на населението се одвива во различни социјални и економски услови и е под влијание на различни општествени институции коишто постојано се менуваат и развиваат. Факторите што го условуваат нивото на родноста на населението се менуваат заедно со околностите под коишто настанале. Тие се различни по својата насока и интензитет на влијание. Сменувањето на факторите зависи од нивниот интензитет на влијание врз родноста, а тие се детерминирани од пошироката социјална средина.

Врз основа на аналитичкиот концепт се izdelуваат неколку посебни хипотези за коишто се очекува да најдат своја верификација во конкретната анализа.

Интермедијалните варијабли (возраста на жената, возраста при прво склучување брак, времетраењето на бракот, употребата на контрацептивни средства и извршен абортус) на директен начин влијаат врз бројот на раѓање деца. Интензитетот на влијание на селектираните "интермедијални" варијабли е флуиден и е во функција на констелација на социјалните фактори коишто имаат одредено влијание врз бројот на децата.

Влијанието на социјалната средина врз бројот на раѓање деца, изразен преку социјалните норми за репродукција, има одредено влијание и врз интермедијалните варијабли, а тие како такви имаат одредено влијание врз бројот на раѓање деца.

Возраста на жената правопрпорционално влијае врз бројот на раѓање деца, така што како расте возраста кај жените така се зголемува и бројот на живородни деца во текот на репродуктивниот период на една жена.

Возраста при првото стапување брак негативно влијае врз бројот на раѓање деца. Стапувањето во брак во подоцнежните години го намалува бројот на децата кои една жена може да ги има, и обратно.

Времетраењето на бракот има позитивно влијание врз родноста. Бројот на деца расте пропорционално на должината на бракот.

Примена на контрацептивните средства негативно влијае врз бројот на раѓање деца. Повисока пракса на регулирање на родоста резултира со помалку раѓања и пониски стапки на раѓања, и обратно.

Абортусот има слично влијание на бројот на раѓања. Така, големиот број на извршени абортуси резултира со намалување на бројот на раѓања на деца, и обратно.

Местото на живеење на жената, етничката припадност, нивото на образование и работниот статус влијаат врз родноста на посреден начин.

Местото на живеење влијае врз бројот на раѓање деца преку сите интермедијални варијабли, така што жените кои живеат во селските средини стапуваат во брак на помлада возраст, во помал дел користат средства за регулирање на бременоста и покажуваат повисока родност во однос на жените кои живеат во градските средини.

Етницитетот влијае врз родноста така што жените од немакедонските етнички заедници стапуваат во брак на помлада возраст, во помал дел користат средства за регулирање на бременост и покажуваат повисока родност во однос на жените од македонската етничка припадност.

Нивото на образование исто така покажува соодветно влијание врз бројот на децата, така што жените кои имаат пониско образование се мажат помлади, во помал дел од животот користат средства за регулирање на бременоста и покажуваат повисока родност во однос на повисоко образовните жени.

Вработувањето, исто така влијае врз родноста. Жените кои работат покажуваат пониска родност во однос на жените кои не се вработени.

Ставот за саканиот број деца има позитивно влијание на родноста, така што колку е поголем саканиот број, поголем е и бројот на раѓање деца.

Ставовите на жената за идеалните години за мажење и женеење е во функција на индивидуалните белези на жената, па како такви влијаат врз возраста на стапување во брачна заедница. Жените од селските средини,

од немакеднска етничка припадност и со понизок социјален статус ги идеализираат помладите години за стапување во брак и во помлади години се одлучуваат за стапување во брак.

Ставовите на жената кон средствата за планирање на семејството (регулација на непланирана или несакана бременост - контрацепција и абортус) се во функција на индивидуалните белези на жената и како такви влијаат врз возраста на стапување во брачна заедница. Жените од селските средини, од немакедонска етничка припадност и понизок социјален статус, имаат понегативен став кон средствата за планирање на семејството и согласно на тоа, покажуваат понисоко ниво на практикување.

2.2 Методологија на истражувањето:

Методологијата на истражување на родноста е дел од општата методологија на истражувања на општествените односи. Како такво, при истражувањето се бара примена на еден општ методолошки принцип и норма, карактеристични за општествените науки, а и истовремена примена на специфични методи релевантни за потесно истражувачко подрачје.

2.2.1 Методолошки приод:

Во рамките на реалните можности со овој труд се направи обид, со примената на соодветни постапки за истражување на родноста искуствениот материјал објективно да се доведе во соодветен однос со хипотетската рамка.

Предметот на истражување на докторскава теза е обработен, и теоретски и емпириски.

Во теоретскиот дел се користи фондот на знаења и систематско прикажани теории кои се однесуваат на социјалната средина и теориите за репродуктивното однесување.

Емпирискиот дел од трудот се реализира по пат на анкетно истражување на репрезентативен примерок избран според принципот на веројатност, односно според принципот на подеднаква можност сите истражувачки единици да бидат избрани во примерокот во Република Македонија.

Со намера соодветно да се одговори на поставениот предмет на истражување, односно да се елаборира интеракцијата помеѓу родноста и

социјалната средина, микроанализата на родноста се покажа како соодветен приод за истражување на родноста во докторската теза.

Мерките како што се вкупната стапка на родноста, специфичните стапки на родноста по возраст и средниот број на вкупниот број на живородени деца, се користени како показатели на нивото на родноста во соодветниот контекст. Тоталната стапка на родноста говори за хипотетичката родност. Родноста измерена низ бројот на живородни деца во текот на нејзиниот репродуктивен период во даден момент, или паритетот на една жена, ја подразбира кумулативната родност или реалната родност. Во обликувањето на индивидуалните ставови кон родноста и пошироко, кон репродукцијата на населението се иследувани низ одговори добиени од анкетно истражување. Појдено е од фактот дека на институционалната структура на заедницата (чии карактеристики во голем дел обезбедуваат одредени улоги и значење во животот на поединците), агрегатните белези на општеството, како што се социјалните, економските и културните потсистеми, вклучувајќи ја и традиционалната улога на половите, религијата, обичаите и традицијата, имаат значајно место.

Во овој труд, со помош на дескриптивна статистика и статистичко заклучување, е направен обид да се истражат факторите што во најголем дел го обликуваат репродуктивното однесување во Република Македонија.

Првото ниво на анализа, дескриптивното - се базира врз резултати добиени од би-варијантната анализа, претставени во форма на вкрстени табели. Преку нив се опишува асоцијацијата помеѓу независната варијабла и соодветните независни варијабли. За да се тестира поврзаноста помеѓу независни варијабли и бројот на живородени деца. во овој дел ќе се користи и анализата на варијансите со еден фактор на влијание познат како АНОВА анализа. АНОВА ќе се користи за да се тестираат разликите меѓу просечниот број на раѓање деца според одделни независни варијабли. Најмалата значајна разлика (НЗР) се користи за повеќекратна споредба на просеците меѓу групите на независните варијабли.²⁶ Хи-квадрат тестот се користи за да се тестира поврзаноста меѓу независните и зависните варијабли и е познат како тест на асоцијација меѓу варијаблите. Коефициентот на контингенција (C.C.) се користи за да се тестира силината,

²⁶ Weiss A.N.(2002). Introductory Statistic. Addison Wesley, USA стр.786-797.

интензитетот на таа поврзаност. Тој ќе се пресметува според следнава формула.

$$\chi^2 = \sum (O-E)^2/E$$

при што: O е фактичка фреквенција, а E е вредноста на очекувана фреквенција.²⁷

Со оглед на тоа дека податоците од анкетното истражување беа собрани по принцип на случајност, во овие тези покрај дескриптивното ниво на анализа се одлучуваме и за статистичко изведување, односно статистичко заклучување. Тое ќе се реализира со помош на повеќеваријантната анализа. Со оглед на тоа дека зависната варијабла (бројот на живородени деца) е квантитативна варијабла, линеарниот модел е соодветен модел за ова ниво на анализа. За одредување на директниот и индиректниот ефект на влијание на независните варијабли во поимната рамка, прикажани на слика 2.1, ќе се користи пат-анализата. Добиените резултати укажуваат на чистиот (нет)ефект на некоја од независните променливи врз зависната варијабла - бројот на живородени деца. При обработката на податоците ќе бидат користен статистичките софтвери истаржување на социјалните науки, како што се Staistical Package for Social Science (SPSS) и Analysis of Moment Structure 4 (AMOS)

Сите нивоа на анализа се втемелени на резултатите добиени од анкетното истражување на 962 некогаш мажени или сега мажени жени, респодентки во истражувањето. Повеќе детали за видот на примерокот ќе бидат претставени во подделовите што следат.

2.2 Извори на податоци и ограничувања:

2.2.1 Извори на податоци:

Природата на проблемот, како и начинот на истражување на предметот на овие докторски тези, упатува на тоа дека соодветната анализа ќе се базира на неколку вида на податоци.

Во теоретскиот дел ќе се користи достапната литературата за поврзана со теориите на родноста и фертилното однесување.

Емпирискиот дел од овој труд ќе се потпира на секундарните податоци, добиени воглавно од редовната статистичка евиденција

²⁷ Weiss A.N.(2002). Introductory Statistic. Addison Wesley. USA стр.646.

(пописната и виталната) од државниот Завод за статистика на Република Македонија. Примарниот извор на податоци е анкетата реализирана токму за потребите на овие тези.

Преку употреба на соодветни статистици се оцени широчината на овие проблеми, а преку соодветните варијабли се изгради соодветен модел на истражување на овој проблем. Податоците претрпеа квантитативна и квалитативна анализа, сумирани во заеднички извештај којшто одговара на поставени задачи пред овој труд.

Истражувачкиот проект, реализиран во 2002-та година за потребите на овој труд е главен извор на податоците во трудот. Истражувањето беше реализирано во рамките на основните постулати и чекори за дизајнирање на примерокот и на елементите на теоријата на примерокот. Подетални објаснувања за определување и за избор на примерокот ќе има во следниот поддел, но сепак да напомене дека станува збор за двоетпаен стратифициран примерок биран според критериумот на случајност.

Комплетниот прашалник беше добиен од 962 жени во примерокот во репродуктивниот период. Добиените информации ни овозможува да се мери комплетната родност како и другите фактори поврзани и одговорни за варијациите во бројот на децата. Главен извор на информациите е прашалникот упатен до сите некогаш мажени или сега мажени жени на возраст 15-49 години. Прашалникот ги вклучува прашањата поврзани со следните теми: демографски, социјални и други белези на респодентките, абортус, контрацепција (употреба, ставови и знаење), норми и мотивација поврзана со методите за планирање на семејството, преференци на семејство и ставови кон репродукцијата.

2.2.2 Ограничувања на податоците:

Од особена важност е да се споменат некои ограничувања поврзани со ова истражување. Првото ограничување произлегува од финансиска природа. Имено, заради недостаток на финансиски средства не беше изводливо целото домаќинството да се земе како единица на истражување, туку само некогаш или сега мажена жена во домаќинството. Исто така, одредени ограничувања се поврзани со тоа што за пооделни категории за жени во помал број учествуваат во примерокот, што на извесен начин влијае и врз квалитетот на изведените заклучоци. Понатаму,

во замена за податоците што се однесуваат на специфичните стапки на родноста според возраста на жената, една година пред истражувањето поради илустрирање на нивото на родноста ги користиме расположивите податоци од виталната статистика, пет години пред истражувањето.

2.2.3 Дизајнирање и основните белези на примерокот:

Логично, дизајнирањето на примерокот непосредно произлегува од предметот на истражување и од однапред поставените цели и задачи на овој труд. Да се потсетиме, со ова истражување се направи обид да се соберат податоци за факторите што влијаат на родноста во Република Македонија. Во таа смисла, основниот збир за избор на примерокот (или популацијата) во истражувањето се жените во Република Македонија на возраст од 15-49 години, некогаш или сега мажени. Тие се избрани по случаен пат што само посебе ни дозволува да правиме статистички воопштувања и заклучувања за основната маса врз основа на примерокот. Истражувањето се спроведе на територијата на Република Македонија, во февруари 2002 година.

2.2.3.1 Дизајнирање на примерокот:

При реализирање на ова истражување се зеде во предвид искуството од Анкетата за родноста реализирано на ниво на просторот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), во 1970 и во 1979 година, каде во двете истражувања очекуваниот број на анкетирани жени за примерокот во Република Македонија беше 1000 жени.

Основниот збир (популација) во истражувањето беа некогаш или сега мажени жени во Република Македонија на возраст 15-49 години. *Рамката на основниот збир* беше листата на домаќинства според пописот во Република Македонија од 1994 година.

Како и во претходно споменатите истражувања, и во овој беше применет стратификуван примерок. каде единиците на примерокот беа избрани по случаен пат. Ваквиот карактер произлегува од карактерот на статистичката маса, од каде се извлече примерокот на две хиерархиски подредени групи на единици на посматрање. Првото, сите населени места, односно сите тогашни 34 општини во Република Македонија, по случаен пат се избрани населените места за истражување, а потоа во рамките на

одбраните населени места, по случаен пат се избраа единиците од втората етапа, листата на домаќинства со чија помош се избраа истражувачката единка на примерокот - некогаш или сега мажени жени на возраст од 15 до 49 години. Имено, со оглед на фактот дека не бевме во можност да формираме список на сите некогаш или сега мажени жени на возраст 15-49 години со место на живеење во определеното населено место, како *рамка за избор на примерокот* беше листата на домаќинствата кои броеа 501 963. Со помош на таблицата на случајани броеви од вкупниот број, беа избрани домаќинствата во кои се анкетираше некогаш или сега мажена жена.

Пресметките за поважните параметри за основната маса се правени врз основа на расположливите податоци од Пописот на населението, домаќинствата становите и земјоделските стопанства во Република Македонија од 1994 година, за вкупниот број на жители и жени во фертилниот период. Податоците се дадени во табелата што следи.

Табела 2.1
Вкупен број на региони, општини, жители и број на жени;
процентуален однос помеѓу најважните контингенти

Вкупно региони*	Вкупно општини	Вкупно население	Вкупен број на жени	Жени од 15-59 год.	% (4:3)	% (5:4)	% (5:3)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)			
8	34	1935034	966 103	495 584	49,9	51,3	25,6

Извор: Пописот на населението, домаќинствата, становите и земјоделските стопанства во Република Македонија од 1994 година, Завод за статитка, Скопје.

* Статистички определени региони од државниот Заводот за статистика на Република Македонија.

За да се обезбеди репрезентативност на примерокот, што е всушност и ултиматум за секое истражување, при изборот на примерокот, во рамката на изборот влегоа сите региони во Република Македонија и сите општини, со што е извршен целосен територијален опфат. Тоа всушност престапува и првото ниво на анализа.

Во рамките на секое од овие населени места населеното место е поделено според категории на населено место село и град. Во недостаток на податоци за бројот некогаш или мажени жени по општини, се изврши проценка врз основа на основните податоци дадени во табела 2.1 и се добиени приближни вредности. Така, во секој регион, бројот на испитаниците е одреден пропорционално според бројот на населението и проценетите вредности за бројот на мажени или некогаш мажени жени на возраст 15-49 години.

Големината на примерокот на мажените жени се одредени според правилата за одредување на големината на примерокот. Имено при определување на големината на примерокот (n) се тргна од основните чекори и потребни податоци за дизајнирање на еден репрезентативен примерок, биран по принципот на веројатноста. Тоа значи, дека сите определени единици на примерокот имаат еднаква шанса да бидат избрани.

За таа цел ни се потребни следниве податоци:²⁸

- максимално дозволената грешка или ниво на прецизност (SE) всушност е максималниот износ на грешка што може да се толерира во истражувањето.

- стандардна дaвијација на популацијата (s).

- стандардизирана нормална променлива којашто одговара на одредено ниво на сигурност (z).²⁹

Погоре посочените потребни податоци е дозволено да се користат од некои претходни истражувања или пак се прави "пилот примерок" за да се оцени стандардната девијација на примерокот, пред да се примени на главниот примерок. Со оглед на околностите, потребните определување на големината на примерокот беа преземени од "пилот примерокот" со големина од 247 единици на примерокот.

Формулата за пресметување на големината на примерокот е следнава:

$$n = \frac{(z * s)^2}{SE^2}$$

каде.

$$n = \frac{(1,96 * 1,33)^2}{0.08^2} = 949$$

Процентата големина на примерокот од 949 е во рамките на примероците на истражувањата реализирани во рамките на СФРЈ (коишто

²⁸ Пошироко во: Крената М.(1987). "Statistika za sociologe". Ekonomki Institut Beograd стр.139-153.

²⁹ Со нивото на доверливост податоците се мери на три нивоа: од $\pm 68\%$, $\pm 95\%$ и $\pm 99\%$, на кој пак кореспондираат z вредностите од ± 1 , ± 1.96 и ± 2.58 . Вообичаено е нивото на доверливост при определување на примерокот да се одредува на 95% или 99% .

поширко ги објаснивме погоре во овој дел), каде очекуваниот број на жени во примерокот, за Република Македонија беше 1000 единици на примерокот.

Во таа смисла и обидите во ова истражување беа големината на примерокот на истражувањето да достигне 1000 жени. Но, по селекцијата на неважечките прашалници големината на нашиот примерок од коишто се направи анализата се однесува на 962 жени. Секако дека ваквото намалување на примерокот не влијае врз намалувањето на неговата прецизност и репрезентативност.

2.3.2 Основни белези на примерокот:

Во контекст на основната цел на трудот содржана во обидите да се истражат релациите помеѓу родноста и социјалната средина, во овој дел од трудот за релевантно наоѓаме да ги претставиме основните белези на примерокот. Во табелата 2.2 се илустрирани основните белези на примерокот на анализата.

Од табелата може да се види дека 64,4% од жените во примерокот живеат во урбани центри, а дека останатите 35,6% во селските предели. Овој процент во основа не ја следи структурата на населението во земјата поделена според местото на живеење. На ниво на цела држава, 59% од населението живее во градските средини, а 41% во селските.

Според етничката припадност 65,3% се Македонки, 25,1% се Албанки, а 9,7% се припаднички на другите националности. Овој процент, структурално кореспондира со процентуалната застапеност на етничките групи на ниво на население.

Истата табела укажува дека средната возраст на жената во истражувањето е 32 години. Податоците се претставени во 5-годишни возрастни групи и воглавно може да се забележи релативна еднаквост во дистрибуцијата на податоците во сите возрастни групи, со отстапувања на бројот на случаи кај најмладите (4,5%) и кај највозрасните жени (9,4%).³⁰

Средната возраст при стапување на брак, според одговорите на

³⁰ На ниво на земјата учеството на некогаш или мажени жени по пет годишни возрастни групи е следно: 15-19= 2%; 20-24=11%; 25-29=17%; 30-34=19%; 35-39=19%; 40-44=18% и 45-49=15%. Пресметано според Податоци за населението на Република Македонија, книга VIII, 1997. Завод за статистика на Република Македонија.

испитаничките во нашиот примерок, е 21 година.³¹ Таа возраст е повисока за две години меѓу урбаните жени (22) отколку кај жените во руралните средни (20). Голем дел од жените 83% (96% во селски и 83% во град) се мажни пред 25-та година

Табела (2.2)
Процентуална дистрибуција на примерокот според изделени белези на жените, Република Македонија 2002

Белези		Место на живеење				Вкупно	
		Село		Град			
		(%)	Број	(%)	Број	(%)	Број
А.	Вкупно	35,6	342	64,4	620	100	962
Б.	Возраст на жената						
	15-19	6,7	23	3,2	20	4,5	43
	20-24	18,4	63	16,1	100	16,9	163
	25-29	19,9	68	19,5	121	19,6	189
	30-34	16,7	57	20,2	125	18,9	182
	35-39	18,1	62	17,7	110	17,9	172
	40-44	11,1	38	13,7	85	12,8	123
	45-49	9,1	31	9,5	59	9,4	90
Средна возраст на жената		32		33		32	
В.	Возраст при стапување на брак						
	<17	20,8	71	6,0	37	11,2	108
	18-19	19,0	65	16,1	100	17,2	165
	20-24	55,8	191	54,7	339	55,1	530
	25+	4,4	15	23,2	144	16,5	159
Средна возраст при првото стапување во брак		20		22		21	
Г.	Контрацепција						
	Не употребува	53,2	182	44,8	278	47,8	460
	Употребува	46,8	160	55,2	342	52,2	502
Д.	Образование на жената						
	Без образование	6,1	21	3,4	21	4,4	42
	Основно	44,7	153	17,1	106	26,9	259
	Средно	42,1	144	51,9	322	48,4	466
	Универзитет +	7,0	24	27,6	171	20,3	195
Ф.	Вработеност на жената						
	Невработена	84,8	290	46,0	285	59,6	537
	Вработена	15,2	25	54,0	335	40,4	364
Г.	Етничка припадност						
	Македонка	52,9	181	72,1	447	65,3	628
	Албанка	33,6	115	20,3	126	25,1	241
	Други	13,5	46	7,6	47	9,7	93

Извор: Пресметано од истражувачот користејќи го истражувањето 2002, РМ.

³¹ Споредено со официјалната статистика за следење и склучувањат во брак тоа е за 2 години пониско. Според официјалниот податоци средниот возраст на склучување во брак во 1999 година било 23 години за жените и 26 години за мажите. Преземени податоци од "Recent demographic development in Europe 2000" (2000). Council of Europe Publishing, Belgium, стр.607-613.

Горната табела открива дека 52,2% од респодентките беа корисници на кое било средство за контрацепција за време на истражувањето. Тој процент е повисок кај жените кои живеат во град 55,2%, во споредба со жените од село 46,8%.

Според степенот на образование, 4,4% од жените немаат завршено школо (6,1% селски и 3,4% градски), 26,9% завршиле основно образование, а тоа учество е поголемо кај селските жени 44,7% отколку кај градските 17,1%. Средно образование комплетираше 48,4% од жените (42,1% село 51,9% град). Универзитетска и повисока диплома на образование била застапена кај 20,3% од жените, со значјно повисоко учество на жените во урбаните средини (27,6%), отколку кај руралните (7,0%) жени. Со оглед на работното искуство, 40% (42,1% село и 51,9% град) од жените биле вработени и 60% од жените во примерокот се невработени (85% село 46% град).

Споредувањето на општите демографските, социоекономските карактеристики на популацијата, со истите белези на примерокот, зборува дека планираниот примерок би можел да се смета како реален исечок од основниот збир (популација) и ги носи во основа белезите на опишаната социјална средина.

ТРЕТ ДЕЛ ТЕОРИИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО И РОДНОСТА

Развивање на териските приоди кон родноста, во најголем дел се поврзани со достапноста на податоците, развиеноста на методолошкиот пристап и со истражувачките техники за овој феномен.

Првите истражувања што ја третирале родноста, како и нивните анализи, воглавно се потпирале на податоците од пописите или, пак, од некој друг вид на евиденција. Овој податок во голема мерка влијаеле врз развивањето на демографската литература поврзана со родноста. Фокусот на анализите биле агрегатните единици, како што се држава, нации, земји, градови или некои поголеми социо-економски групи, што биле претставени во табеларна форма. Бројот на независните варијабли бил ограничен (тоа биле варијаблите што обично се сретнувале во пописот како што се возраст, пол, брачен статус, место на живеење, приход, занимање, раса), а анализите произлегувале од табеларниот приказ на една или на најмногу две варијабли вкрстени меѓусебно. Постоечките разлики што се воочувале во рамките на групите посебно биле поставени и интерпретирани. Анализите од овој период може да се сведе на следново: голем број на демографски податоци, анализи поставени на широка емпириска основа, а и објаснувањата, најчесто биле ад хок и имплицитни. Теории, блиски до ваквиот пристап, се теоријата на Малтус, макроекономската теорија, како и теорија на демографската транзиција.

Кај теоретските пристапи од поново време, емпирискиот пристап кон родноста станува посистематизиран. Истражувањата се на ниво на индивидуи или на домаќинства. Се користат поголем број на релевантни варијабли, а мултиваријантните анализи се рутини. Се користат податоци добиени од научно-истражувачки проекти, точно наменети за истражување на родноста, а современата компјутерска обработка нуди можност за објаснувачки модели.

Истовремено, индивидуалниот пристап кон родноста дозволуваше и влез на нови научни дисциплини што ја третираат родноста. Тука се вбројува економијата, социологијата, медицината, психологијата, антропологијата и други науки. Несомнено, сите тие на соодветен начин даваат интелектуален придонес да се развие теоријата на родноста, но меѓу современите истражувачи на населението сепак претежнува мислењето дека сè уште не може да се рече дека постои систематизиран, кохерентен приод кон родноста.³²

Овој дел од трудот ги опфаќа главните теоретски правци релевантни за истражувањето на родноста, било да се тоа теорија што произлегуваат од анализата на родноста на макро или на микро ниво.

Размислите за населението од античко време не се сметаат за постојана популациона теорија, но фактот дека тие се претходница на многуте теми што се појавуваат подоцна во модерната теорија, не оправдува и нив да ги третираме во овој дел од трудот. По изложување на размислите на населението од античко време, својот интерес го пренесуваме на размислите доминантни во модерно време, на теоријата на демографска транзиција и овој дел завршува со поединечните теории или теориите на посебните науки.

3.1 Античките мислители и мислителите од средниот период за населението:

Зачетоците на некои идеи кои денес заземаат проминентно место во размислите за населението се наоѓаат во пишувањата на античките писатели. Тезата дека растот на населението може да го редуцира доходот по работник, да го намали животниот стандард или да произведе конфликт, датира од времето на Конфучијанството, а се сретнува и кај некои други кинески филозофи. Во размислите на

³² Brujin B.J. de, (1998), "Foundations of demographic theory: choice, process, context". Thesis Publishers, Amsterdam.

тогашните мислители, родноста, односно, раѓањето деца, не се апострофира како феномен што би влијаел врз тогашниот концепт за оптимум на населението, а кој е согледан во пропорционалниот однос помеѓу земјата и населението. Според нив, достигнување на оптимумот на населението се решава со помош на раселување на луѓето од пренаселените подрачја во помалку населените. Како одговорен субјект за растеретување на пренаселените подрачја (наречени форсирани миграци) е владата.³³

Меѓу кинеските мислители, раѓањето на деца, не е третиран како посебен феномен, но семејството, бракот и прокреацијата се земаат за особено важни за порастот на населението. Покрај тоа, и војните на извесен начин го регулираат растот на населението. Како друг феномен што предизвикува внимание на кинеските мислители е смртноста. Причините за смртноста на населението, како еден од демографските феномени, според нив, биле во недостатокот на храна. Истовремено, според нив, прераното склучување на брачна заедница е една од причините за детската смртност.³³

Интересот на античките грчки мислители во поголема мерка беа насочени кон формулирање на политика и правила за населението, отколку кон редуцирање на одредени теории за населението. На пример, Платон и Аристотел расправале за "оптимумот" на населението, којшто се констатира како идеален модел и којшто придонесувал за потполен развој на човештвото.

Во контекст на тогашното време, бројот на населението бил разгледуван повеќе од гледна точка на одбрана, сигурност и владеење на државатата којашто била сместена во рамките на

³³ Chen (1911), "The Economic Principles of Confucius" vol. 1, според United Nation (1973), "The determinants and consequences of population trends. New summary of findings on interaction of demographic, economic and social factors. Vol 1, New York.

³⁴ Swann, (1950) Food and Money in Ancient China, според United Nation (1973), "The determinants and consequences of population trends". New summary of findings on interaction of demographic, economic and social factors. Vol 1, New York.

тогашните град-држави. Според нив, населението треба да биде самодоволно. Тоа подразбирало, територијата на која живеат да биде доволно голема за да може да ги задоволи потребите на жителите, а нивната бројност да не биде опструкција за формирање на влада.

Идеалната бројка, или како што го именува Платон "највисокото добро" на државата-град, е да брои 5040 граѓани. Сметајќи на можноста, од разни причини да порасне или да се намали населението, тој препорачува и соодветни мерки за зачувување на бројот. Во ситуација на помал број од "идеалниот" тој предлагал награди, па и казни, преку коишто се очекувало да го стимулира помладото население да раѓа деца. За да се соочи со пренаселеноста тој предлага контрола на раѓања кај големите фамилии, а ја предлагал и колонизацијата, како мерка за растеретување од "вишокот население".

Наспроти конкретните мерки што ги предлагал Платон, Аристотел во својата Политика го разгледува оптимумот на населението на поопшто рамниште. Понатаму, индикатор за идеална бројка и територија на град-држава е степенот на благосостојба коешто го уживаат нејзините жители. Според него, растот на земјата и имотот не мора да го следат порастот на населението, но нагласува дека побројното население полесно доведува до беда и социјални болести. Интересно е дека абортусот е споменуван како можна мерка за намалување на пренаселеноста.³⁴

Наспроти старогрчките мислителите од римско време, проблемите поврзани со населението ги перцепираат во рамките на големата империја, а населението го ставале во функција на остварување на воените и на нив слични прашања. Растот на населението, сам за себе, не бил од голем интерес на мислителите од тоа време. Веројатно, под влијание на римското законодавство од тоа време раѓањето деца било дозволено само во рамките на

³⁴ Aristotel, "Politika", enopred "The determinants and consequences of population trends", New summary of findings on interaction of demographic, economic and social factors, Vol. I, (1973) New York.

моногамните бракови.³⁵ Со намера да се наголемува бројот на раѓања деца, во познатите закони на Аугусто, на брачните парови со деца им давале одредни привилегии. Наспроти тоа, на своевидна финасиска дискриминација биле изложени немажените или неженетите граѓани.³⁶

Голем дел од публикациите во *Хebro-време*, како и оние присатни кај ориенталните филозофи, го фаворизираат раѓањето деца, иако биле свесни за можноста населението да биде пребројно и да преставува проблем. За нив, многубројното население претставува извор, како на воената, така и на економската моќ.

Прашањата поврзани со населението, за раните автори од среден век на *христијанството* се воглавно про-натални, но со потенцирање на моралната и на етичката страна во процесот на прокреација. Тие стриктно биле против полигамијата, разводите, абортусите, а тоа значело почитување на девственоста и воздржувањето од сексот. Несогласување со методите за контрола на раѓањето на деца произлегува како резултат од црковните документи, но и од стравот од депопулација.

Размислите за населението што се среќаваат кај *муслиманските мислители* не отстапуваат во многу од концептот на *Хebro* и од оние на христијаните. Големото име од тој период е арапскиот мислител Ибн Калдун, кој работел и творел во 14-от век. Неговото значење за населението се согледува во две димензии. Првата се однесува на неговите размисли дека подрачјата со побројно население полесно може да достигнат повисок стандард на живеење, поради можноста за поголема поделба на работната сила, поефективно користење на ресурсите, а дека самото население и

³⁵ Cicero, (1928 ed.) book 4, enoped. United Nation (1973), "The determinants and consequences of population trends", New summary of findings on interaction of demographic, economic and social factors, Vol I, New York.

³⁶ Stangeland, (1904), enoped. United Nation (1973), "The determinants and consequences of population trends", New summary of findings on interaction of demographic, economic and social factors, Vol I, New York.

неговата бројност дава поголема воена и политичка сигурност. Втората е во тоа што природното движења на населението го поврзува со економските флукутации. Добрите економски услови и политичкиот ред го стимулираат порастот на населението со раѓање деца и со намалување на смртноста. Во економскиот подем на населението животниот стандард се подобрува, давачките се зголемуваат, но има и некои други промени коишто за идните генерации би донеле политичка нестабилност, економска депересија и, консеквентно на тоа и депопулација.³⁷

3.2 Модерната теорија за населението:

Периодот помеѓу 15 и 18 век е период на големи промени во човештвото. Се создадоа држави-нации. Се обелоденија нови научни откритија. Се открија нови територии и предели. Се зголеми и порастот на трговијата итн. Сето тоа водеше кон постепено растурање на феудалниот систем и кон развој на раниот капитализам кој своите основи ги наѓаше во индустриската револуција. Комбинираниот ефект на сите случувања се рефлектираше и врз економските идеи и размислувања за населението. Како порелевантни од овој период се одделуваат мислењата на *меркантилисти*, *физиократи* и други слични поврзани размислувања.

Нивната незаинтересираност за развивање на пошироката теорија на населението, наспроти интересот за економската политика, во голема мерка се должи на тогашните актуелни настани, кои се под влијание на Макијавелизмот и на Болдиновата теорија на асолютистички држави.³⁸

За *меркантилистите*, моќта и богатството на државата, особено акумулацијата на парите, како и секој друг вид материјално богатство, е од особено значење за државата. За да се остварат

³⁷ Issawi, (1950), "An Arab Philosophy of History" chp.5

³⁸ Machiavelli, The Prince (1513, 1963 ed.), Bodin, Les six livres de la republique (1576), cited United Nations (1973) "The determinants and consequences of population trends", New summary of findings on interaction of demographic, economic and social factors, Vol. I, New York, стр. 35-38.

поставените цели, потребно е зголемување на надворешната трговија и мануфактурното производство.

Воопштено за меркантилистите, колку е населението побројно, толку државата политички е помоќна, а сето тоа е основа за напредок во економијата. Како ја гледаат улогата на населението во тие рамки? Имено, за да се има поголем приход и поголемо богатство, единствено е можно со покачување на вкупниот приход на државата, односно со надминување на националниот приход во однос на платите. Така, ако се има повеќе луѓе ќе има и побројна работна сила, што само од себе ќе генерира поголем приход, а истовремено поради поголемата побарувачка на работната сила ќе се намалат платите.

За претставниците на оваа школа, поголемата густина на населението е основа на богатството. Тие тоа го оправдуваат со фактот дека кога во услови на помалубројно население луѓето може полесно да преживеат и, како резултат на тоа, можно е тие да станат мрзливи. Но, наспроти тоа, во услови на пренаселеност тие се принудени да работат повеќе и да го поддржуваат рабтниот дух, за да се унапредат економската активност и индустријата на земјата.

Во однос на порастот на населението, тие забележуваат дека максималниот пораст на населението е во рамките на плодноста на луѓето, односно во биолошката способност на луѓето да се репродуцираат. Генерално, претставниците на оваа школа ја поддржувале пронаталната политика. Според нив, сиромаштијата се јавува како фактор што го ограничува максималниот можен фекундитет на државата. Тоа е согледано низ фактот дека сиромашните го одложуваат склопувањето на бракови, а со тоа и раѓањето деца. Влијанието на други несереќи што се јавуваат во тој период, како на пример, војните и разните конфликти, исто така се опструкции за максимизирање на плодноста. Како излезно решение се потенцира етаблирањето на колониите коишто ќе доведат до

апсорбирање на пренаселените места и кои, во исто време, ќе ја зајакнат моќта на државата.³⁹

Школата на *физиократите* се јавуваат како опонент на размислувањата на меркантилистите. "Природниот ред" е основен концепт на размислувањата на физиократите. Земјата и производите од земјата имаат посебно значење. Порастот на населението е дозволен во рамките на тоа колку може да се произведат земјоделски производи. Во тој поглед, некои претставници на оваа школа беа оптимисти, а некои песимисти. На пример, Кантилион го гледа факторот земја како неопходен момент за богатство, а порастот на населението ќе треба да е во рамките на тоа колку ќе може да се произведе од земјата.⁴⁰

Најпознат меѓу физиократите е К'сней кој вели дека многубројното население е пожелно, но под услови населението да живее добро. Тој нагласува дека е покоректно да се нагласи значењето на богатството отколку порастот на населението. Според него, населението тежнее да ги достигне средствата за опстанок. Тој нагласува дека отсекогаш постоеле луѓе кои живееле сиромашно, но и луѓе кои живеат во изобилие. Колониите служат за транспортирање на вишокот луѓе, дури и на групи на население. Според него, позначајно е да се зголеми производството, а не да се зголемува бројот на луѓето.⁴¹

Мислењето на еден друг претставник на физиократите, Мирабо, е дека побројно население е пожелно, но дека тоа никако не смее да ги надмине понудата на храна и дека земјоделството треба да се штити во секоја смисла.⁴² И, кај Марсие де ла Ривиер преовладува мислењето дека населението зависи од средствата за

³⁹ Bottero, (1558,1589, ed.) The Reason of State and the Greatness of Cities, Schumpeter, (1961), "History of Economic Analysis", enpored United Nation (1973), *истио*.

⁴⁰ Cantillon, (1755), "Essai sur la nature du comerce en general, chaps.15-16, enpored, United Nation (1973), *истио*.

⁴¹ Quesnay, (1758,1888), Euvres economiques, enpored United Nation (1973), *истио*.

⁴² Mirabeau, (1767, 1910, ed.) L'ami des hommes ou traite de la population, enpored, United Nation (1973, *истио*.

опстанок и дека владата е тука да интервенира во мерките на култивација на земјата за производството да го надмине растот на населението.⁴³

Во овој контекст ги споменуваме и мислењата на двајца познати научници од тоа време: Голдвин и Кондорсет. Според Голдвин науката ќе го мултиплицира производството на храна, а човекот доволно ќе биде да работи само пола саат на ден за во обилие да ги задоволи своите потреби. За него сиромаштијата од тоа време е резултат на социјалните институции.⁴⁴ Кондорсет, улогата на науката ја гледа во можноста да се подобри здравјето на луѓето и така да се продолжи векот на живеење кое заедо со повеќе храна ја потенцира ирационалноста од поголем пораст на населението.⁴⁵

Во периодот помеѓу 15-от и 18-от век се забележливи и обидите за посистематско квантитативно следење на пооделни аспекти на населението. Недостаток на анализите од тоа време е дека тие се базирани на лимитирани статистички податоци, како и на недостаток на теоретското знаење и методи за анализа. Делото на Грант Џон, публикувано во 1662 година, под наслов: "Природа и опсервации базирани врз списоци за смртноста" е прв обид, почеток за систематска анализа на некои демографски феномени. Во споменатото дело воглавно се елаборирани феномените што се однесуваат на раѓањата и смртноста кај населението. Како извор на податоци се списоците за смртноста во Лондон. Од тој извор се извлекува стапката на раѓање според полот, а се правени и споредби на причините за смртноста меѓу жителите од некои села и Лондон. Исто така, се извлекуваат фреквенциите на смртноста и на раѓањата коишто се поврзуваат и со стапувањето во брак, како индекс на родноста. Исто така, тој ги има коментирани појавите на мигрирањето во градовите, ефектот од војните и емиграцијата. Врз

⁴³ Mercier de la Riviere Spengler, (1767, 1910), "L'ordre naturel et essentiel des societie politiques" United Nation (1973), *ibid*

⁴⁴ Goldwin, (1796), An Enquiry Governing Political Justice vol 2 book 8, United Nation (1973), *ibid*

⁴⁵ Condorcet, (1795), "Esquisse d'un tableau historique, United Nation (1973), *ibid*

основа на податоците за структурата според полот и конструкции на таблици на смртноста правел одредени проекции за населението на Лондон во тогашно време.

Соработникот на Грант, Пети, отишол подалеку од анализите кои тој ги направил. Неговите размислувања се движеле во насока дека примената на аритметиката врз проблематиката на населението, економијата, како и врз политиката, сами посебе значат едно посериозно истражување на населението. Пети го нарекувал населението "човечки капитал" и направил обид да го подели. Тој го делел, го групирал според следниве економски активности: примарни, секундарни и терцијарни активности.

Истражувањата на Гранд и Пети беа продолжени од страна на Сусмилх. Тој воочил дека постојат одредени правилности во движењето на населението. Забележува дека населението расте по геометриска прогресија и дека под нормални услови е можно да се зголеми, односно дуплира по период од 25 години, а во екстремни случаи дека зголемувањето може да случи по 42 години. Во однос на родноста, тој го подвлекува значењето на возраста при склучување на бракот, распуштање на брачната заедница поради смртта на едниот брачен другар и некои други како фактори што влијаат врз трендот и врз промените на населението.⁴⁶

3.3 Малтус за населението и родноста:

Ако Џон Грант беше тој кој прв ги анализираше демографските појави врз основа на емпириска евиденција, Малтус за првпат развива една посеопфатна и втемелена теорија за населението. Неговата улога во однос на родноста е во тоа што иницира интерес за посистематско следење на родноста. Првото издание на неговото популарно дело "Есеи за принципите на населението", кое се појавува во 1798 (а последното во 1830 година), всушност е реакција на неговата полемика со авторите кои на

оптимистички начин гледаа кон населението и кон можноста да се задоволат потребите на порастот на населението. При своите тврдења Малтус тргнува од тоа дека населението е лимитирано со средствата за живот. Тој тврдел дека средствата за опстанок се движат по аритметичка прогресија, а населението по геометриска, и таквиот однос ќе доведе до дуплирање на населението за период од 25 години. Земјаки ја за пример тогашната ситуација во Англија (а и ситуацијата во другите земји не била поинаква), забележува дека населението со висока родност живеело во сиромашни услови што на извесен начин го потврдува својата претпоставка.

Во таков контекст на односи, висока родност и недоволните средства за опстанок, корекциите во растот, односно своевидното забавување на мултиплицирањето на населението, е правено низ таканараечните "превентивни" и "позитивни" мерки за ограничување на растот на населението. За него, бедата, болеста, гладот, војните, како и сите други причини за краткиот животен век на населението, се "позитивна" контрола на порастот на населението.

Во групата на "превентивни" мерки или на "моралните" мерки тој ја вбројува свесноста на брачните парови за потребата да го намалат бројот на деца. Неговите ставови кон родноста се едноставни. За него бракот е предуслов за раѓање на деца, а страста помеѓу паровите е постојана, па така средствата за контрола на раѓањата и абортусот биле оценети како насилни и неприфатливи елементи.

Со помош на компаративни анализи на родноста меѓу одделни земји од Европа (како на пример Англија, Шведска и Норвешка), и со посочување на некои примери од стара Грција и Рим, тој се обидува да ги издели факторите што доведувале до намалување на родноста. Според него, еден од тие факторите на влијание на родноста е одложувањето на стапување во брак. Имено,

* Süßmilch, (1775) Die göttliche Ordnung in den Veränderungen. United Nations (1973) *ib. cit.*

стапување во брак е под влијание на економските и на социјалните услови, односно стандардот на живот. Стравот од намалување на животниот стандард ги наведува мажот и жената да размислуваат рационално и да го одложат стапувањето во брак или да останат немажени до крајот на својот живот. Наспроти тоа, повисокиот стандард влијае позитивно во насока на храбрење на одлуката за раѓање на деца со тоа што ќе се мажат во помладите години. Со оглед на фактот дека за него прокреацијата е морално прифатлива само во брачни заедници, како главна објаснувачка варијабла и детерминанта на родноста, се izdelува возраста на склучување на брак.

Генерално, за теоријата на Малтус може да се рече дека е макротеорија на истражување на родноста. Тој се обидува да ја поврзе сиромаштијата и растот на населението, а родноста ја истражувал во рамките на семејството. Позицијата на семејството и однесувањето кон родноста воглавно се резултат на односот на општество кон семејството и стандардот на живот на семејството во општеството. Сиромаштијата се поврзува со високата родност. Според Малтус, сопственоста е природно дистрибуирана. Така, причините за сиромаштијата се во конфронтација помеѓу растот на населението и недостатокот на ресурсите. Па, според него, помошта или редистрибуцијата на парите од оние кои имаат повеќе кон оние кои имаат помалку има значење на продолжување на денот до комплетна беда, а не на олеснување на животот на оние кои немаат.

Теоријата на Малтус не беше потврдена во праксата. Имено, многу фактори доведоа до изразит прогрес на човечанството, а и неговата идеја за комплетна класна нееднаквост, не беше потврдена. На извесен начин и "Есеите..." што подоцна ги издава Малтус, содржат пооптимистичен поглед кон населението што имплицитно ги негира неговите принципи во однос на порастот на населението. Имено, и тој прифаќа дека со технолошкиот напредок на општеството расте и потребата за работна сила, па во услови на

доволност на ресурси во земјата растот на населението се прифаќа позитивно. Меѓутоа, неоспорна важноста на делото на Малтус е во тоа што тој ги поставил основите за подоцнежните истражувачи кои ја поврзуваат смртноста, родноста и растот на населението во една теорија.

3.4 Марксистите за населението и родноста:

Во делата на марксистите не може да се најде посебен теоретски пристап што ја третира родноста. Нивните размисли за родноста се во контекст на нивното разбирање на светот.

Според Карл Маркс и марксистите, родноста не е производ на природните закони, туку повеќе на социјалните закони коишто важат во општеството. Според нив, не постои посебен закон за населението, туку поделен закон за секое време и секоја ситуација. Така, тие се дел од постечката структура на општеството, постоечкиот технолошки прогрес и од материјалните ресурси коишто им се на располагање. Во тој контекст, контрола на родноста не е можно да ги унапреди условите за живот, освен ако не се констатираат како дел од социјалните промени.

За Маркс, како и за неговите следбеници, родноста е дериватен концепт. Неговите објаснувања се дека во капиталистичкото општество високата родност се охрабрува со побројна (резервна) работна сила на невработени (се охрабрува ниското чинење на работната сила па така контролираната и високата родност ќе може да се одржи капиталистичката класа) и со воената сила, што сè заедно ја одржуваат капиталистичката класа.

Иако марксистите родноста не ја врзуваат со стандардот на живот, сепак наоѓаат дека односот на високата родност во ниско развиените земји е можно да биде дисфункционален. Имено, за марксистите родноста не е извор на сиромаштијата, па високата родност во тие земји, сметаат тие, дека е наследство од капитализмот и од предкапиталистичката експлоатација и

колонизација. Решавањето на тој проблем се очекува по револуцијата. Маркс имлицитно, а Фридрих Енгелс експлицитно се согласува дека во комунистичкиот систем нема да има потреба од тоа.⁴⁷

Генерално речено, родноста во марксистичката литература има второстепено значење. Главниот белег на марксистичката теорија на родноста е дека предвид се зема социјалната класа како главна објаснувачка варијабла. Родноста се дефинира како дел од поширокиот социјален и економски систем. Асоцирано со овие два елементи, марксистичката теорија кон родноста гледа мала независна улога во однос на релевантноста на културните или на биолошките фактори на влијание. Како и да е, марксистичката теорија на родноста во многу случаи има пошироко објаснување на родноста. За напоменување е дека Маркс како и Малтус, во своите објаснувања за родноста биле под влијание на социјалната организација, а во помал дел биле заинтересирани и за нивото на детската смртност или пак за статусот на жената, како интервентни варијабли, што во голема мерка го објаснуваат или трансформираат широкиот ефект на социјалните сили и како такви имаат влијание врз раѓањето на деца.

3.5 Теориите на демографската транзиција за населението и родноста:

Развојот на човечанството по Малтус (во текот на 19 и половината на 20 век) не одеше во прилог на неговата теорија. Производството на храна, со помош на технолошките промени повеќе или помалку се движи во константни размери, а стапките на растот на населението беа пониски (од проценетите), особено во напредните општества. Таквата ситуација провоцира нови размисли за населението. Различните варијанти на објаснување на процесот на

⁴⁷ Види: United Nation (1975). The determinants and consequences of population trends. New summary of findings on interaction of demographic, economic and social factors. Vol. I. New York, стр.46-51.

намалување на стапките на високата родност и смртност кај населението се именувани како теории на демографска транзиција.

Теоријата на демографската транзиција е група на генерализации каде со помош на процесите, како што се стапката на индустријализација и модернизација во земјите, се објаснува намалување на стапките на родноста и намалувањето на смртноста, односно преодот од високи кон ниски стапки на смртноста и родноста на населението. Овој процес започнува во средината на 18-от век и тоа прво со намалување на стапките на смртноста, па потоа и на намалување на родноста.

Врската помеѓу модернизацијата, како процес, родноста и смртноста се забележени во пишувањата на Варен Томсон во 1929 година. Иако, главни елементи на оваа теорија се присатни и кај Ландри во 1902 година, но јавна публикација ова теорија добива преку дела на Кингсли Дејвис (1945) и особено на Франк Нотештејн (1945).

Теоријата на Томсон Ландри содржи само опис на фазите на демографскиот развој. Ландри зборува за три фази или за системи на транзиција:

1. *примитивна фаза*, со карактеристики на висока смртност и родност, каде растот на населението воглавно е детерминиран со смртноста коишто се детерминирани од потенцијалите на средствата за живот:

2. *средна фаза*, кога родноста и смртноста се во опаѓање и растот на населението е контролирано со бројот на бракови, но под услов стандардот на живеење да се намалува:

3. *модерната фаза*, кога и родноста и смртноста се ниски, па темпото на растот на населението е детерминирано од економските фактори.⁴⁸

⁴⁸ Landry, A. (1934). "La révolution démographique". Recueil Sirey, Paris, cited in Amdolka, J. (1978). "Determinants of fertility in advanced society". Methuen & Co. Ltd, London.

Блејкер (1947) разликува пет фази на демографска транзиција.

1. *висока почетна фаза*, кога и родноста и смртноста се високи;

2. *рана проширена фаза*, кога смртноста почнува да се намалува, а родноста е уште на повисока;

3. *доцна проширена фаза*, со намалување на родноста се намалува и смртноста;

4. *споро стабилна фаза*, кога и смртноста и родноста се на исто ниво;

5. *намалувачка фаза*, кога родноста опаѓа под нивото на смртноста и кога населението почнува да се намалува.

Горе наведените мислења во поголем дел се генерализации на демографскиот тренд (низ следење на демографската историја на дел од развиените земји), отклоку теорији на демографската транзиција. Демени е првиот кој тој период го именува како "демографска транзиција". Фазите на транзицијата од сите автори беа етикетираны и поврзаны со фазите на социо-економскиот развој.

Првото поставено прашање е: кои се причините да се намали родноста? Одговорот е дека родноста се намалува поради тоа што се намалува смртноста. Логично, второто прашање е: кои се причините за намалување на смртноста? Како релевантни одговори на ова прашање се дека тоа е така бидејќи економскиот развој, животните и здравствените услови на човекот стануваат поквалитетни, а за ова придонесува и развојот на медицината како и одредени еколошки промени.

Како и да е, падот на родноста во помал дел се прифаќа за да се објасни со намалување на смртноста, од причини што родноста долго време по намалување на смртноста останува повисока. Алтернативно објаснување е дека економските и социјалните промени поврзаны со економскиот развој доведуваа до намалување

на бројот на деца. Ваквото објаснување се наоѓа кај Нотештејн. Имено, класичните претставници на демографската транзиција, меѓу кои е и Нотештејн, размислуваат дека смртноста на почетокот на индустриската револуција (која донесе материјални промени, во смисол на земјоделски иновации, подобра комуникација, повисока продуктивност како и унапредување на здравствените услови) се намалува, додека пак родноста која исто така се намалува, но во помал обем во однос на смртноста.⁴⁹

Неможноста точно да се определи кое е точното ниво на економската и социјалната развиеност на земјата за да почне да опаѓа родноста, предизвикува сомнеж во однос на објаснувачката моќ на теоријата на демографската транзиција. Така, Коале не ја оспорува моќта на концептот на демографската транзиција, што е содржано во, како што тој вели, "модернизација на фертилитетот и во промените во смртноста". Но, се раѓа сомнежот во потенцирање на фактот за тоа кој е прагот на модернизација на општеството од којшто ќе почне да се намалува родноста.⁵⁰ Имено, не се забележува линеарен тренд помеѓу "факторите на демографска транзиција" и раѓањето на деца, па така, на извесен начин се оспорува моќта на објаснување на оваа теорија.

Како Нотештејн, така и другите научници кои ги поддржуваат основните теории на демографска транзиција, наоѓаат дека причини за намалување на родноста во период на транзиција на традиционалните општества кон оние понапредните, воглавно се групирани во табелата што следи.⁵¹

⁴⁹ Пошироко во: Schultz, T.W. (1945) ed. "Food for the world". Chicago: University Press, Chicago, стр.36-57.

⁵⁰ Coale A. (1973) The demographic transition reconsidered. In: IUSSP International Population Conference, Liege, Vol. 1, IUSSP, Liege, стр. 53-72.

⁵¹ Arndorka R. (1983) "Determinants of fertility in advanced society". Methuen&Co Ltd, London стр.21.

Табела 3.1
Промени во општеството што се поврзуваат со намалување на
родноста

Традиционални општества	Модерни општества
Висока смртност, особено кај новороденчињата и кај детската смртност	Ниска смртност, особено кај новороденчињата и детската смртност
Аграрни општества	Индустриски општества
Селски заедници	Висок степен на урбанизација
Низок степен на образование	Висок степен на образование
Низок животен стандард	Висок животен стандард
Ограничени потрошувачки можности	Широки потрошувачки можности
Мали можности жената да постигне нешто надвор од дома	Нова економска улога на жената, независност од домаќинските обврски, еманципација на жената
Подигањето на деца не чини многу; децата на помала возраст почнуваат економски да придонесуваат во домаќинството (домот)	Подигање на деца чини многу; децата не заработуваат за потребите на домаќинството или почнуваат многу доцна
Работата е организирана во домот	Работата е организирана во фабрики и канцеларии
Улогата на семејството е особено важна во добивање на економска помош и сигурност.	Помошта и сигурноста од семејството се намалува, а развива социјалната сигурност на поширокото општество.
Големо семејство И домаќинство	Нуклеарно семејство и мало домаќинство
Социјална немобилност	Високо ниво на социјална мобилност и трагање по успех
Религиозните идеи се особено блиски до големите семејства	Секуларизација и мало семејство е идеал
Традиционални методи за контрацепција	Модерни методи за контрацепција

Истражувањето на Ван де Вале и Кнодел, изведено во 1967 година, каде како предмет на истражување беше родноста во 16 европски земји, користејќи ги податоците од демографската историја на тие земји, се забележува дека намалување на стапките на раѓања и на стапките на умирања, започнувале независно од степенот на економскиот и социјалниот развој на земјата. Имено, знакот дека родноста започнува да се намалува е тогаш кога стапките на родноста се намалени за 10%. Тоа за првпат е забележено во Франција во 1830. во 1890 во Германија, и во 1892 во Англија и Велс, и

во 1929 Ирска. Во исто тоа време детската смртност беше повисока во некои од тие земји, како на пример во Германија (221 на илјада жители), и пониска во другите земји, како на пример во Ирска (69 на илјада живородени). Исто така, и степен на индустријализација беше различен.⁵² А и стапката на урбанизацијата на земјата била на различно ниво. На пример, пропорцијата на селското рурално население во Норвешка била 26% во 1897 и 85% во Финска во 1910, кога започнува процесот на опаѓање на родноста. Може да се каже дека не е најдено ниту дека динамиката во образовниот процес извршила значајно влијание врз трендот на намалување на родноста.⁵³

До слични резултати доаѓа и Коале. И неговите анализи се однесуваат на европските земји, со тоа што во своите истражувања ги додава варијаблите и податоците за тоталните стапки на родноста, родноста кај мажените жени и пропорцијата на мажените жени. Според него, предуслови за намалување на родноста се тоа дека: 1) родноста мора да е во рамките на свесното ограничување на раѓањето деца, верувањата и нормите не смеат да го забранат планирањето на семејство или тие не смее да ги фаворизираат големите семејства. 2) Намалување на родноста мора да биде економски оправдано и брачните парови да имаат предност од малиот број на деца. 3) Ефикасните техники на контрацепција да се достапни.⁵⁴

Земјаки ги предвид овие предуслови. Калдвел во 1976 година предлага редефинирање на теоријата на демографската транзиција и ја редуцира на две претпоставки:

⁵² Индикатор за индустријализацијата е мерено со процентот на машката работна сила во земјоделскиот сектор.

⁵³ Wale, van de (1978) Alone in Europe: The French fertility decline until 1850. In: Tilly, C. (ed.) Historical studies of changing fertility. Princeton University Press, New Jersey, pp. 257-288.; Knodel, J. and Walle, E. van de (1979). Lessons from the past: Policy implications of historical fertility studies. Population and Development Review, Vol. 5, No. 2, pp. 217-246.; Wale, Van de (1986). Infant mortality and the European demographic transition. In: Coale, A.J. and Watkins, S.C. (eds.): The decline of fertility in Europe. Princeton University Press, Princeton, стр. 201-233.

1. Сиромашните и помалку развиени земји се брутални и се однесуваат на ирационален начин кон раѓањето деца.

2. Индустијализацијата и урбанизацијата се предуслови за демографска транзиција.⁵⁵

За теоријата на демографската транзиција може да се рече дека е макротерија. Критиките кон оваа теорија се однесуваат на фактот дека таа родноста ја смета за одговорен фактор за растот на населението, а многу помалку внимание се придава на миграциите.

* * *

Од досега презентираното се подразбира важноста на родноста како процес на прокреација на човечкиот род. Тој е основен, но исто така полидетерминиран аспект на човечкото општество. Како што е и понапред речено, ова е биолошки процес чиј тренд е во блиска поврзаност со пошироката (надворешна) средина, кој предизвикува последици во сите сфери од животот поради што од големо значење е да се пристапи кон пошироката аргументација од страна на различните сфаќања и теории.

Во продолжението, оваа глава ќе направи обид да даде преглед на биолошките, економски, социјални, психолошки и антрополошки теории на родноста. Со ова нема да се исцрпат сите теории за родноста, но во најмала рака во следниве подделови ќе се предочат основните приоди и варијабли по коишто се истражува родноста што во основа и ја прави разликата меѓу споменатите теоретски пристапи.

3.6 Биолошките теории на родноста:

"Природната родност" е ситуацијата кога во заедницата отсуствува кој било вид од методите за планирање на семејството.

⁵³ Coale, A. (1973). The demographic transition reconsidered. во: IUSSP International Population Conference, Liège, Vol. 1, IUSSP, Liège, стр. 53-72.

⁵⁴ Caldwell, J.C. (1976). "Toward a restatement of demographic transition theory" во: *Population and Development Review*, Vol. 2, No. 2-3, стр. 321-366.

Логично е во таква ситуација биолошките фактори да играат главна улога во објаснувањето на промените во нивото на родноста на заедницата.

Релевантни варијабли со коишто се објаснува раѓањето деца се поврзани со физичките предуслови за прокреација. Тоа се: возраста при првата менструација, плодноста (месечната веројатност на забременување), времето потребно за забременувањето, спонтаните абортуси и менопаузата. Секако, во тоа да се има дете, дека важна улога играат и "предусловите" од надворешна природа, а тоа се бракот и односите во него што во основа се објаснувачки варијабли.

Биолошките фактори за првпат биле присутани кај Хенри,⁵⁶ разработени од Дејвис и Блејк⁵⁷, но свој алгебарски израз добиваат во моделот на Бонгардс.⁵⁸

Анализите базирани врз емпириските податоци од анкетните истражувања потврдија дека бракот, контрацепцијата, абортусот и постпартум неплодноста имаат најголем ефект врз родноста. Отсуството на кој било од овие фактори го намалува максимално потенцијалниот број на деца (15 деца) кои една жена може да ги има во текот на нејзиниот репродуктивен период. Предноста на Бонгардс е тоа што биолошките фактори што влијаат врз родноста ги сведува на мерливо ниво и овозможува лесни математички пресметки, а резултатите се погодни за компарација. Тој тоа го прави низ следнава формула:

$$TFR = C(m) * C(c) * C(a) * C(i) * TF$$

Каде, кратенката TFR ја претставува тоталната стапка на фертилитетот, C(m) е индекс на пропорцијата на мажени жени, C(c) е

⁵⁶ Henry, L. (1953). "Fondements théoriques des mesures de la fécondité naturelle." *Revue de l'Institut International de Statistique*, Vol. 21, No. 3, стр. 135-151.

⁵⁷ Davis, K. and Blake J. (1956). "Social structure and fertility: an analytical framework" *vol. Economic Development and Cultural Change*, Vol. 4, No. 4, стр. 211-235.

⁵⁸ Bongaarts, J. and Potter, R.G. (1983). "Fertility, biology and behaviour. An analysis of the proximate determinants" Academic Press, New York.

индекс на контрацепција, $C(a)$ е индекс на индуциран абортус $C(i)$ е индекс на доене и TF е потенцијалната тотална родност.

Овој модел обично се презема како концептуална рамка за истражување на родноста во земјите со повисоки стапки на родност кои обично се реализирани низ World Fertility Survey (WFS) и Demographic Health Survey (DHS).

Со овој модел се објаснуваат 96% од варијациите на однесување кон родноста и се сметаат како задолжителни показатели за објаснување на родноста.

Поддржувајќи и разработувајќи го овој модел другите научници сметаат дека мотивот за деца, како и растојанието меѓу децата, е ограничено и со други фактори.

Предложените модели наоѓаат своја примена и многу често се основа при истражување на родноста и од аспект на другите посебни науки, како што е економијата и социологијата. Хул⁵⁹ и Де Бруин⁶⁰ (1998) јасно ги вклучуваат проксимативните детерминанти во процесот на одлучување за да се има дете. Вредноста на овој интегративен приод е во тоа што родноста не е продукт на само една одлука туку на многу, меѓу кои и проксимативните варијабли како индивидуална одлука.

3.7 Економските теории за родноста:

Филозофијата на економската теорија кон родноста е дека:

- 1) брачните парови се однесуваат на рационален начин кон децата и
- 2) децата се прифатени од страна на родителите, помалку или повеќе како потрошно добро.

⁵⁹ Hull, T.H. (1983) "Cultural influences on fertility decision styles", во: Bulatao, R.A. and Lee, R.D. (eds.) Determinants of fertility in developing countries: A summary of knowledge, National Academy Press, Washington D.C., pp. 381-414.

⁶⁰ Brujin B.J. de. (1998). "Foundations of demographic theory: choice, process, context". Thesis Publishers, Amsterdam

Како промотор на идејата дека бројот на децата е резултат на индивидуланиот избор на родителите се смета Либенштејн Хенри.⁶¹ Либенштејн анализата на родноста и промената кон бројот на раѓање деца ја разгледува во рамките на семејството. Во оваа смисла тој го поврзува развојот на општеството со промена на бројот на деца, односно како од едно дете да се имаат две па три и таканатаму. Според неговите анализи, кога родителот одлучува за бројот на деца ги уважува триве нешта: 1) детето е извор на лично задоволство; 2) детето е приход на семејството, во смисла дека детето поскоро или подоцна ќе влезе во работна сила и ќе носи пари дома и ќе помогне на семејството 3) детето дава сигурност на постари години, што е всушност и економска придобивка од децата.

Овие задоволства и незадоволства се под влијание на социо-економскиот развојот и под влијание на три аспекти на развој: 1) приход по глава на семејство (потрошувачката корист од детето не се менува кога расте приходот, но користа од работа и користа за сигурност што ја има едно дете се намалува од причина што на повисоки приходи по глава на жител децата се подолго во образовниот процес и подоцна почнуваат да заработуваат); 2) намалување на смртноста (подразбира дека детската смртност ќе ја намали користа од деца, бидејќи децата умираат пред да влезат во работна сила, односно родителите имаат само трошење но не и корист од нив); 3) промена на занимањето (промените во занимањата сигурно индицираат дека повеќе семејствата влегуваат во занимања каде чинењата за образование се повисоки).

Либенштајн не обрнува внимание на редот на раѓањато деца, туку се интересира зошто семејство има 3, 4 или 5 деца.⁶² Неговото прашање беше: Како се менува искуството на родителите во текот на развојот? Како развојот ги трансформира различните

⁶¹ Leibenstein, H. A. (1957). "Economic backwardness and economic growth: studies in the theory of economic development" John Wiley, New York.

⁶² Leibenstain, H. (1981). "Economic decision theory and human fertility behaviour: a speculative essay" во: *Population and Development Review*, Vol. 7, No. 3, стр. 381-400.

сили што влијаат врз родноста? Неговото објаснување е дека родителите размислуваат за едно дете повеќе, од оној број кој го имаат, само тогаш кога родителите ќе го имаат саканиот број на деца. Се согласува дека раните одлуки за имање деца може да се нерационални, непланирани и вели дека анализата на секој тип семејство не може да биде предмет за анализа на економистите.

Теоретските премиси на Либенштајн се развиваат подоцна од многу други научници. Во нивните теоретски размисли во игра се повеќе варијабли, а не само приходот и цените. Како најпроминентен е Бекер Г. кои ја развива "потрошувачка теорија на избор", а која станува популарна како економска школа на Чикаго. Овој приод за првпат го спомнува "квалитетот на деца", како варијабла што се вметнува во игра, кога станува збор за распределба и чинење на децата.

"Квалитетот на деца" според Бекер е клучна варијабла за објаснување на инверзната релација помеѓу приходот и бројот на деца како искуство во транзицијата на родноста. Претпоставка е дека квалитетот на деца е еластичен со респект кон приходот, додека квантитетот на децата не е. Ова подразбира дека како се качува приходот саканиот број деца може да опадне, од причина што просечните чинења по дете може побрзо да пораснат. За Бекер, одлуките за раѓање дете е во функција за да се добие максимумот на добро од семејството. Од економска природа, тие вклучваат да се бара оптимумот број на деца во рамките на економските ограничувања и во рамките на можностите на семејството. Оваа теорија зема предвид три аргументи:

- 1) бројот на деца кои го имаат родителите;
- 2) квалитетот на тие деца;
- 3) квантитет на производите што тие го конзумираат.

Во теоријата на Бекер, квантитетот и квалитетот на децата се тесно поврзани. Продуктот на овие две варијабли и трошоците што ги прават децата, всушност се вкупните трошоци. Според теоријата

на Бекер, квалитетот и квантитеот на децата се нормални добра во економска смисла. Па, ако родителот има повисок приход ќе сака повеќе деца и подобар квалитет. Според овој научник, семејниот приходот и раѓањето деца се меѓусебе поврзани и тој ја изведува хипотеза дека колку е приходот поголем толку семејството ќе има повеќе деца. Оваа негова хипотеза предизвика интерес бидејќи анализите на родноста и приходот по семејство или родноста, во контекст на демографската транзиција, кажуваат нешто друго. Приходот и родноста негативно се поврзани. Одговорот на Бекер е дека контрацепцијата, која е поприсатна кај побогатите слоеви, доведува до помал број на раѓања деца, а дека кај посиромашните контрацепцијата е помалку застапена, па така тие имаат повеќе деца, но не е дека тие тоа го сакаат, туку дека немаат доволно информации за заштита од бременоста.⁶³ Претпоставките на Бекер беа предмет на интерес и во следните 20 години.

Естерлајн Р. е уште еден претставник на овој теоретски приод.⁶⁴ Неговата теорија на микроекономија на родноста понатаму е прифатена како основа за истражување на детерминантите за родноста во рамките на Американската Академија на Науки. Тој смета дека за да се објаснат трендовите во родноста не е доволно да се следат само економските промени, туку дека се залага за едно поинтерактивно толкување на феноменот раѓање на деца. Според него, бројни фактори влијаат врз родноста, а тие се тешко објасниви само преку економскиот модел.

Во основа, теоријата на Естерлајн е изразена низ две категории: барање (demand) и понуда (supply) за деца. Негова цел е да ја премости разликата во истражувањата на родноста меѓу западните земји и оние незападни земји. Овој модел смета дека сите

⁶³ Becker (1960), G.S. (1960), "An economic analysis of fertility." In: Becker, G.S. (ed.) *Demographic and economic change in developed countries*. Princeton University Press, Princeton NJ, стр. 209-231, и Becker G.S. (1976), "The economic approach to human behavior", University of Chicago Press, Chicago.

⁶⁴ Easterlin, R.A., (1975), "An economic framework for fertility analysis, *Studies in Family Planning*, Vol. 6, No. 3, стр. 54-63.

варијабли на родноста како што се: јавното здравство, образование, урбанизацијата, планирањето на семејство итн., функционираат низ категоријата *побарувачка* за деца (што зависи од вкусот на семејството и од алтернативите за добра, приход и за чинењето и бенефициите од деца) и *понуда* за деца (а тие се рефлексивна на природните детерминанти на родноста како што се изложеност и фреквенција на сексуални односи, постаптурна аменореа спонтанни абортуси и стерилноста) и *чинење* на регулација (што подразбира ставови, информираност, достапност и, чинење на методите за планирање на семејството). Мотивацијата за намалување на родноста кога тогаш ќе ги надмине барањата за деца. Сепак, намалување на родноста зависи од економските и од психолошките чинења, поврзани со методите за контрола на раѓањата.

Карактеристично за моделот на Естерлајн е тоа што кај него како зависна варијабла при истражување на родноста се преживеаните возрасни деца (а не живородените деца).

Покрај "барањето" и "побарувачката" за деца, како трет елемент за да се објасни родноста е "вкусот за деца". Според него, тој не е најден, оформен, туку се формира во рамките на семејството и додека расте индивидуата. На уште еден имплицитен начин ја сугерира улогата на социологијата за разбирање на родноста и фертилното однесување. Значи "вкусот" за деца не е даден туку се формира во текот на икуството и развивањето на поединецот во својата поширока и потесна средина.⁵⁵ Се на се, природот на Естерлајн е еден динамичен природ кон родноста.

3.8 Психолошки теории за родноста:

Психолошкиот природ кон родноста се изразува низ димензиите на: "вредноста на децата" и примена на психолошкиот

⁵⁵Easterlin, R. A. and Crimmins, E.M. (1985) "The fertility revolution: a supply-demand analysis". University of Chicago Press, Chicago

модел на вредосни очекувања. Тие ги користат перспективите на Маслов и неговите мотивации.

Хофман и Хофман (1973) мотивацијата за раѓање деца ја сместуваат во задоволството да се има дете, како и во процентите, во економските и некономските трошоци на деца. Централната варијабла во психолошкиот приод "вредноста на децата" се смета како интермедијална варијабла. Нејзиното место е меѓу економските, социјалните, културните и аспектите на полот, од една страна, и родноста, од друга страна. Според нив следниве вредности опстојуваат со подеднакво значење во различни култури: 1) статусот на постарите и социјалниот идентитет; 2) експанзија од сопствени врски кон поголеми ентитети; 3) морталитет, религија, алтруизам, доброто на групата, норми за сексот; 4) врските во примарните групи 5) стимулација, забава; 6) достигнуања, одговорност, креативност; 7) моќ, влијание; 8) социјална споредливост, одговорност; 9) економско задоволство. А. самиот модел соржи 5 групи на варијабли: а) вредност; б) алтернативни извори на тие вредности; в) чинење; г) бариери; и е) опременост.⁵⁶

Во раните и во средината на седумдесеттите, оваа рамка беше операционализирана во проектот - вредноста на децата. Според добиените резултати на оваа тема, како и соодветните компарации меѓу земји со различен социо-економски развој, укажуваат на транзиција во однос на мотивацијата за деца. Покажано е дека во текот на социо-економскиот развој, економскиот и материјалниот однос кон децата се заменува со емотивни реакции кон нив. Поточно, емотивното дополнување е поизразен мотив за раѓање деца од економското чинење на имањето деца. Анализите и

⁵⁶ Hoffman, L. W. and Hoffman, M. L. (1973, "The value of children to parents" во: Fawcett, J. T. (ed.) *Psychological perspectives on population*, New York, Basic Books, стр. 19-76

резултатите од оваа студија посочуваат на транзиција во вреднувањата на раѓањето деца.⁶⁷

Вредносно очекуваниот модел, изразен како "очекувања за вредност", како и моделот на Фишејбан-Ајзен на оправдани акции во демографијата беа воведени низ родноста, употребата на контрацепцијата и пазарот на женска работна сила.⁶⁸

Родноста, како и многу други активности се во функција на интенциите, коишто се детерминирани од личните ставови што одат во пресрет за да се достигнат тие намери. Низ релевантни нормативни и верувања преземени од роднини, како и низ лични ставови, се креира важноста на тие норми. Значи, формираните норми може да се релевантни или не, во однос на тоа колку се прифатливи за личните ставови и за личните намери. Фишејбан објаснува дека сите други фактори на влијание, вклучувајќи ги економските, врз одлуката за раѓање деца, односно на комплетното репродуктивно однесување, се канализираат низ тие ставови и намери.

Моделот на Фишејбен и Ајзенх инсистира на тоа дека дури и намерата да се смени некое однесување всушност е и промена на тоа однесување. Намерата се мери со мерење на верувањата за последиците кои би произлегле од таквото однесување, како и вреднување на последиците. Предноста на овој модел е што ги зема во предвид социјалната околина вклучувајќи ги и нормативните компоненти, во смисол на мислења на другите.

Психолошкиот приод кон родноста има повидно место при анализите на родноста во раните осумдесети. Причините зошто овој приод не најде на поголем интерес и понатаму се објаснува со тоа дека оваа концептуална рамка во помал дел го објаснува механизмот

⁶⁷ Fawcett, J. T. (1983), "Perceptions of the value of children: satisfactions and costs" во: Bulatao, R. A. and Lee, R. D. (eds.), *Determinants of fertility in developing countries*, Vol. 1, Academic Press, New York, стр. 429-458.

⁶⁸ Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975), "Belief, attitude, intention and behaviour: an introduction to theory and research" Addison-Wesley, Reading (Mass.)

на влијание на социо-демографските белези на индивидите, врз перцепцијата на задоволството и врз чинењето на децата, и со самото тоа не може да се мери нивната објаснувачка моќ за родноста.

3.9 Социолошки теории на родноста:

Подолго време населението е подтема на социологијата. Во релативна смисла на зборот многу од неформалните демографски анализи навистина биле социолошки анализи. Меѓу нив се Фридман (1962), Хоторн (1970), Дејви и Блејк (1956) и други, кои во основа прикажале социолошки аналитички модел за анализа на однесувањето кон родноста.

Моделот на Дејвис и Блејк го претставува начинот на биолошките процеси, социолошката група на фактори и индивидуалното однесување во одреден интерактивен однос, влијае врз нивото на родноста. Варијаблите на "сексуални односи, зачнувањето и бременоста" влијаат врз одлуката, врз фертилното однесување и резултатот во процесот на репродуктивното однесување. Тие се операционализирани, како на општествено така и на индивидуално рамниште.⁸⁹

Моделот на Дејвис и Блејк, во анализите на Фридман доживува одредени видоизменувања. Тој надополнува дека социјално етаблираните "норми" се наоѓаат меѓу нивните "интеремедијални" варијабли и актуелната родност. Меѓу другото, Фридман потенцира дека социјалните може, но и не мора, да се совпаѓаат со индивидуалните желби или со преферираниот, пожелниот однос кон раѓањето деца, иако смета дека социјалните норми се доминантни фактори на влијание.

Нивната неопходност ја објаснува на следниов начин. Кога членовите на општеството се соочени со некој заеднички проблем,

⁸⁹ DeJvis, D. and Blake, J. (1956), (1956), "Social structure and fertility: an analytical framework" во, Economic Development and Cultural Change, Vol. 4, No. 4, стр. 211-235

што згора на тоа има социјални последици, тие настојуваат да развијат нормативно решение проблемот. Тоа решение, што всушност е група на правила за конкретниот проблем и ситуација станува, повеќе и помалку, дел од културата, па така општеството ги индоктринира своите членови да се однесуваат според тие норми, коишто експлицитно или имплицитно се казнуваат или наградуваат.⁷⁰ Фридмановиот модел, кој во основа е покомплициран од Дејвис-Блековиот е претставен во дијаграмот што следи.

Слика 3.1
Шематски дијаграм на детерминантите на родноста според Фридман

Извор: Шематски дијаграм на детерминантите на родноста по Фридман Роналд "The Sociology of Human Fertility (1967, стр.15.).

Покрај споменативе и другите социолози, како што се Блау и Хоманс, го постулираат значењето на социолошката рамка на анализа на родноста. Иако, експлицитно не го третираат овој аспект

⁷⁰ Freedman, R. (1967) "The sociology of human fertility". Irvington, New York.

во чисто функционалистички манир, сепак сугерираат "рационалност" во веберовата терминологија. Тоа значи промислено резонирање од причините до ефектот со некои цели или со некои дирекции од мозокот.

За најкомплетна социолошка теорија на родноста се смета теоријата на Џудит Блејк (1968). Таа нагласува дека "економските теми се споредни во однос на нормативните". Нејзиното објаснување, зошто сиромашните имаат повеќе деца во однос на побогатите, е поради тоа што сиромашните се под појако влијание на сè уште присатните пронатални норми во заедницата. Ниското ниво на објаснувачката моќ на економските варијабли, пресемтано со регресионата анализа донекаде ги насочуваат и други социолози да генерираат слични заклучоци во однос на родноста, односно по однос на репродуктивното однесување.⁷¹

Теоријата на Калдвел, претставен како "општа теорија" кон родноста, во основа има социолошка ориентација. Според него, основната теза е дека однесувањето кон родноста во обете предтранзиционите и посттранзициони општества е рационално, а економската рационалност е во контекст на социјално детерминирани економски цели, и е оградена во биолошките и во психолошките групи на фактори.⁷²

Неговата теорија особено големо внимание посветува на меѓугенерациските врски во семејството и на општите разлики меѓу предтранзиционите и посттранзиционите општества. Калдвел нагласува дека "природата на економските односи во семејството" е во контекст на факторите за демографската нестабилност. Така, според него, индивидуалното однесување кон родноста е под влијание на пошироките социјални групи. За него, значителен степен

⁷¹ Goldberg, D. (1975), "Socioeconomic Theory and Differential Fertility: The Case of the LDC's", *Social Forces*, 54 (1), стр. 84-106; Ryder, N. (1975), "Comment," во: *Journal of Political Economy*, 81(2), стр. 65-70.

⁷² Caldwell, J. C. (1978), "A Theory of Fertility: From High Plateau to Desatbilization," во: *Population and Development Review*, 4, стр. 553.

на експлоатација на една група (или генерација) од страна на друга група, најчесто се случува во рамките на семејството и во поредок број на случаи индивидуата ја реализира до максимум користат од тоа.

Во основа, за социолошкиот приод или за социолошките теории за родноста не може да се рече дека ги рангираат задачите во репродуктивното однесување по некој приоритет. Таканаречената исплатливост да се има деца, во оваа теорија секогаш не е експлицитно нагласена. Таа свое место наоѓа во рамките на групата или во рамките на поставените цели на општеството. Во генерални рамки, оваа теорија е повеќе насочена кон анализа на семејството, кон социјалните групи, класите во општеството или кон рамките на општеството како целина. Поточно, анализата е на нормите што се создаваат во рамките на општеството, коишто всушност се водичи во индивидуалното однесување, за да се остварат поставените задачи. Воглавно, нивните анализи се анализи на макро ниво.

3.12 Антрополошки теории за родноста:

Различни аспекти има интересот на антрополозите за хуманата репродукција. Меѓутоа анализата на однесувањето кон родноста и кон донесувањето на одлуки на ниво на семејство и на ниво на пошироки социјални групи и влијанието на тие социјално структурирани модели врз раѓањето деца е од систематски интерес и е важен дел во антрополошките студии.

Во почетокот, изучувањето на родноста во рамките на мали заедници или селски заедници се концентрира кон посочување на централната тенденција и кон раѓањето на деца, со помалку или никакво задржување на варијациите. Во подоцнежните истражувања антрополозите во своите анализи стануваат посоефицицирани. Фертилното однесување е мерено и претставено во форма на дистрибуција на фреквенции.

Анализите за родноста, во главно се следат низ доминантните роднински односи и низ моделот на бракот. Наг, овие варијабли на родноста ги објаснува во смисла на "интермедијалните варијабли" на Дејвид и Блејк. Во идентификување на овие претпоставки во неговиот теоретски приод, е одредено да се специфицираат следниве претпоставки: 1) дефиниција на единките кои донесуваат одлуки; 2) дефиниција на инпутите во процесите на донесување на одлуките и 3) одредување на максимумот на процесите (имплицитно или децидно). Наг во своите анализи сугерира дека фертилното однесување е индивидуален процес на одлучување, но дека тоа е во голема мерка детерминирано од социјалните и културни институции. Во неговите анализи поимот на максимизација не е јасно одреден, затоа што не е прецизно одредено дали радоста, да се има богатството и сл. е во рамките на индивидуата, на семејството, родот, или пак на некои поголеми социјални групи.⁷³

Антрополошкиот приод кон родноста, диференцијалната родност, ја објаснува во врска со сложеноста и со нивото на организација на општеството. Така, заедниците составени од релативно хомогени групи, каде заедничките вредности се присатни кај сите или каде социјалната контрола над индивидуите е полесно да се воспостави рационалноста на индивидуата, коинцидира со рационалност на заедницата. Во помалку комплексните заедници (како на пример племе) релевантна улога има влијанието на социо-културната структура и на пошироката околината врз "интермедијалните варијабли" од групата "фактори што влијаат врз воспоставување на половите односи". Тоа се сексуални табуи, доењето, правила за апстиненција и обичаите за развод, и ставот кон бездетни или малудетни семејства, итн. Во тие студии вредноста, нормите и традициите дефинирани со социо-културните системи што владеат, влијаат врз индивидуите, а тие за возврат го детерминираат

⁷³ Nag (1962) "Population and Social Organization". The Hague, Mouton

раѓањето на децата. Максимималната корист или добивка од раѓањето деца е во рамките и интересот на групата. Така, релативно ниската родност кај Бушманите е резултат на мобилноста на племето. Имено, имањето три или повеќе деца ќе ја отежни и намали подвижноста на другите членови на групата и така ќе ја намали достапноста на ресурсите.⁷⁴ Ваквите еколошки објаснувања на родноста се изразени во ситуации кога на групата се гледа како цел, објект за максимизирање на своите цели, а тоа, најчесто, е во малите заедници.

Така, антрополошкиот приод наоѓа дека различни аналитички модели се соодветни за анализа на родноста. Студиите што се воглавно ориентирани кон структурата на заедницата, ги истражуваат социо-културните правила што важат и што доведуваат до висока родност. Вниманието, воглавно, е врз идентификување на вредностите, нормите и врз моделите на однесување коишто го фаворизираат големото семејство.⁷⁵

Од сето речено во однос на посебните теории за родноста може да се изведе заклучок дека еден ист предмет на истражување е разгледуван од различен аспект, а во рамките на термините и концептите со коишто, посебно, располага науката. Заедничко за сите нив е што ниту една од нив посебно не ја "разголдува" родноста како биолошки и како социјален феномен до крајни граници, туку нивниот заеднички пристап кон родноста на извесен дава свој прилог за разбирањето на фертилното однесување.

Она што се смета за предност на теоријата на демографската транзиција и на теоријата на Малтус е тоа што тие дадоа свој придонес и што служат како позадина за истражување на

⁷⁴ Howell, N.L. (1971). "The Population of the Dobe Area Kung Bushman", во: DeVore, I. and Lee, R.B. (eds.), "Kalahari Hunters and gatherers", Cambridge: Harvard University Press.

⁷⁵ Lonner, F. (1954). "Cultura and Human fertility", Paris, UNESCO; Nag, M. (1975). "Population and Social Organization", The Hague, Mouton; Nag, M. (1991). "Sex preference in Bangladesh, India and Pakistan and its effect on fertility", Working Paper WP 27, The Population Council, Research division.

родноста на макро рамниште. Но, она што им се забележува е тоа што во помал дел се третира индивидуалното однесување во рамките на тие терии, а се смета како неизбежен исчекор за подлабок пристап кон ефикасни програми за регулирање на родноста. Тука, свој придонес би требале да дадат посебните науки, како што се психологијата, антропологијата, економијата и социологијата, но не како парцијални пристапи туку како агрегатен пристап при објаснување на родноста. Она што се смета за еден солиден теоретски пристап за истражување на родноста е нејзино истражување во дадениот социјален контекст, со внимание на историските и меѓусебен зависни интерпретации.

ЧЕТВРТ ДЕЛ НИВОТО И ТРЕНДОТ НА РОДНОСТА ВО СВЕТОТ И ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Мерено со вкупните стапки на родноста, транзицијата на родноста⁷⁶ се дели во пет фази. Кога во земјата вкупната стапка на родноста изнесува над 5 деца, велиме дека земјата се наоѓа во "пред-транзициона фаза". Кога родноста почнува да се намалува до 5 деца, велиме дека земјата се наоѓа во "рана фаза", а во "средна фаза" е тогаш кога трендот на намалување на родноста продолжува и изнесува од 5 до 3 деца по жена. Во ситуација кога пресметаното ниво на родноста е помалку од 3 деца, но повеќе од 2,1 дете, тогаш земјата се наоѓа во "напредна фаза". Секое намалување на вкупната стапка на родноста под 2,1 деца по жена, земјата ја врамкува во "постранзициона фаза", кога всушност се поставува и прашањето за биолошката обнова на населението.

Во групата на земји кои се наоѓаат под нивото на обнова на населението, се вбројуваат речиси сите земји од европскиот континент, потоа некои земји од азискиот континент, како што се Арменија, Кина, Кипар, Џорџија,⁷⁷ Хонг Конг, Јапан, Макао, Република Кореја, и Сингапур; Бахами, Барбадос, Куба, Мартинике и Тринидад и Тобако на Карибите; Канада и Соединетите Американски Држави (САД) во Северна Америка; и Австралија и Нов Зеланд во Океанија.⁷⁸

Во останатите земји, демографската транзиција сè уште трае, што значи дека стапката на раѓање деца, односно вкупната стапка на родноста сè уште е висока. Она по што се разликуваат земјите од оваа група е тоа дали родноста почнала да опаѓа и со кое темпо оди намалувањето на раѓањето деца. Повеќето од земјите со висока родност се наоѓаат на африканскиот континент. Овие земји во вкупното население во светот, во 1999 година, учествувале со 12,8%. Како за илустрација, вкупната стапка на родноста во Западна Африка од 1995-2000 година, била 5,9 деца на една

⁷⁶ Под транзиција на родноста се подразбира модел кој ги опишува промените на нивото на родноста (на раѓања на деца) во текот на времето. Овој модел се поврзува со моделот на "демографската транзиција". Моделот на демографска транзиција е пошироко разработен во третата глава од овој труд

⁷⁷ После распадот на Советското Сојуз, државата Република Грузија, која бил дел од тој сојуз, официјалното име на оваа држава е Република Џорџија.

жена. Во истиот период Источна Африка имала 6,1 деца по жена, а Средна Африка 6,4 деца по жена. Исто така, и земјите од Јужна Азија и Западна Азија се вбројуваат во групата на земји со висока родност, поточно, со родност од над 5 деца.⁷⁹

Родноста, како комплексен процес, е одговорен за биолошката репродукција на населението, а споредбата на горенаведените податоци сугерира дека станува збор за нерамномерна обнова на светот. Истовремено, нееднаквоста на овие "два света", не е само во нивото на нивната биолошка репродукција, туку и во начинот, во условите за живеење, во нивното пошироко социјално опкружување. Како што веќе е напоменато, високата родност најчесто кореспондира со ниско развиените подрачја, а ниската родност воглавно се сретнува во поразвиените делови од светот.

Во интерес на нашиов предмет на истражување сметаме дека е вредно да се посочат, покрај демографските, и одредени други разлики помеѓу "двата света", а се битни за вкупниот човеков развој. За илустрација се прави споредба меѓу 20% од најбогатите земји и 20% од најсиромашните земји во светот. Така,

- 86% од светското производство е во првата група на земји (богатите), а 1% во втората или во најсиромашните земји од светот;
- 45% од светските протеини се во групата на најбогатите, наспроти само 5% во најсиромашните;
- 59% од вкупната енергија ја имаат најбогатите, наспроти 4% кај најсиромашните;
- 74% од телефонските линии ги користат најбогатите, додека достапот го имаат 1,5% од најсиромашните;

⁷⁸ Изворот на податоците за земјите со ниска родност се добиени од Обединетите Нации, и користени се од "Population Bulletin of the United Nations "Below Replacement Fertility", Special Issue Nos. 40/41 1999.

⁷⁹ Податоците кои се однесуваат на обработката на земјите со висока родност се добиени од Обединетите Нации. (Fertility Trend and Patterns Database) од различни извори (истражувања, пописи и од виталниот систем на регистар), и World Population Prospects: The 2000 Revision Database. United Nations Population Division. (1999). United Nations, New York.

- 84% од весниците се печатат и се достапни за жителите на најбогатите земји, додека таа привилегија ја имаат 1,1% од најсиромашните земји,⁸⁰

Понатаму, учеството на приход на 20% од најбогатите земји во светот, во 1960 година беше за 30 проценти поголем во однос на 20% од најсиромашните земји. Овој диспарат е покачен за 60 проценти во 1990 година, односно за 78 проценти е поголем во 1994 година.⁸¹ На индивидуално ниво, се пресметува дека богатството на 225 најбогати луѓе во светот е еднакво на илјада милијарди долари, а истата сума припаѓа на 47% од најсиромашното население во светот кое брои 2,7 милијарда луѓе. Или, богатството на трите најбогати земји во светот е повисок од бруто домашниот производ (БДП) на 48 најсиромашни земји во светот.⁸²

Нееднаквоста не е "привилегија", односно не се бележи таа разлика само меѓу различни земји од различни региони, туку и во рамките на една иста земја, односно држава, каде до израз доаѓаат нееднаквостите. Според извештаите на човековиот развој од 1997 година, проценето е дека во развиените земји 100 милиони луѓе живеат под нивото на сиромаштија, 5 милиони се бездомници, а 37 милиони не се вработени.⁸³

Иронијата на животот на нашава планета е во тоа што таа во изминативе 30 и повеќе години таа бележи прогрес. Во периодот: 1970-1995 година, неписменоста е намалена од 70% на 48%. Детската смртност и смртноста на мајките се намалува, а животниот век е сè подолг, и тоа во просек за 17 години (споредено со 1960 година), а веќе една третина од земјите во развој се соочени со намалување на стапките на пораст. Наспроти тоа, обесхрабрувачки се резултатите дека стандардот на населението се влошува и ќе се влошува во следните 20 години. Приходот кој припаѓа на 1 милијарда луѓе (од вкупно 6 милијардите на 12 октомври во 1999 година) во светот, е понизок од оној што беше пред 20 години.

Горниве податоци се доволни показатели за диспаратот на човечкиот развој меѓу различни делови од светот.

Следејќи го горе прикажаниот концепт на "нееднаквоста", во првиот подел од овој дел ќе се претстават нивото и трендот на родноста во

⁸⁰ исто.

⁸¹ Human Development Report (1998), United Nations Development Program, Oxford Press.

⁸² Human Development Report (1998), United Nations Development Program, Oxford Press.

развиените земји. Вториот поддел се однесува на родноста во помалку развиените земји. Третиот поддел дава преглед на нивото на родноста во Република Македонија.

4.1 Нивото на родноста во земјите со ниска родност:

Нивото и трендот на родноста во т.н. нискородни земји е презентираан низ податоците за вкупната стапка на родноста, при што се користени податоци публикувани од страна на Обединетите Нации. Вкупната стапка на родноста е показател на родноста којашто го мери бројот на раѓање деца на една жена, под услов таа жена во секоја година од нејзиниот репродуктивен возрасен период (15-49) во однос на бројот на раѓање деца да се однесува онако како што се реалните специфичните стапки на родноста во дадената година. Но, во реалноста, специфичните стапки на родноста според возраста на жената се менуваат, па поради тоа оваа мерка на родност се нарекува и хипотетска родност, а како хипотетски податок, воглавно се разликува од фактичката родност на даденото население. Но, предноста на оваа мерка е тоа што е најсоодветна за споредба на родноста меѓу различни региони, држави и подгрупи од населението.⁸⁴

Нивото на родноста се однесува на периодот од 1975 до 1996 година. Земјите се групирани според нивната географска припадност по одделни региони, и се претставени во одделните табели што следат.

Во табелата 4,1 што следи, се претставени вкупните стапки на родноста и промените на родноста за земјите од азискиот континент. Само да споменеме дека на овој континент живеат 3 634 милиони луѓе, што е 60,8% од светското население.⁸⁵

Како што се забележува од табелата, веќе во 1975, Кипар и Јапан бележат дека родноста е под нивото на обнова на населението, додека Сингапур во истата година бележи точно 2,11 деца на една жена. Трендот на намалување на бројот на раѓања продолжува во сите земји, освен на Кипар, кој покажува зголемување на бројот на раѓање деца. Оваа земја во

⁸³ Human Development Report (1997). United Nations Development Program. Oxford Press.

⁸⁴ Haupt A. and Kane T.T. (1998) Populain Handbook. Population Reference Bureau's. Whashington . DC стр.13-21 Број на раѓања се пресметува: 5*вкупниот број на раѓања во секоја петгодишна возрасна група на жени. поделено со бројот на жени во истат возрасна група *1000.

⁸⁵ United Nation Population Division (1999). United Nations. New York.

1996 година бележи вкупна стапка на родност од 2,08 деца, Република Кореја забележува пад од 3,23 деца, во 1975 година, на 1,67 деца на една жена во 1985 година. И покрај тоа што оваа земја бележи извесен пораст на родноста на 1,72 деца по жена во 1994 година, таа сè уште е под нивото на обнова на населението. Останатите земји од овој континент, како што се Кина и Џорџија, вкупната стапка на родноста од 2,1 деца по жена го забележија нешто подоцна, во 1992 година, а Арменија во 1993 година, Во 1994 година Хонг Конг има најниска стапка за родност 1,2 деца на една жена.

Промените во нивото на родноста, за оваа група на земји изразено во индексни поени, каде за индексна година е земена 1975 година, ја издвојува Хонг Конг како земја која бележи најбрз пад на родноста, и тоа од 56%. По неа следи Кина со 47,9%, и Република Кореја со 46,7%, и Арменија со 41,6%. Останатите земји бележат пад на родноста за нешто повеќе од една четвртина во однос на базната година. Единствена земја што бележи позитивни промени е Кипар, со 3,5%.

Табела (4.1)
Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во Азија:
1975-1996

Регион/ земја	Година										Про- мени (%)
	1975	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Источна Азија											
Кина	3,57	2,31	2,20	2,31	2,20	2,00	2,00	1,86	-	-	-47,9
Хонг Конг	2,75	2,06	1,47	1,19	1,22	1,26	1,23	1,22	-	-	-55,6
Јапан	1,93	1,74	1,74	1,51	1,51	1,47	1,43	1,47	-	-	-23,8
Макао	-	1,87	-	-	1,64	-	1,41	1,43	1,36		-27,3
Република Кореја	3,23	2,70	1,67	1,58	1,70	1,77	1,73	1,72	-	-	-46,7
Југо-источна Азија											
Сингапур	2,11	1,74	1,62	1,72	1,82	1,82	1,83	1,80	1,77	-	-16,1
Запдна Азија											
Арменија	2,79	2,34	2,55	2,63	2,58	2,35	1,97	1,70	1,63	-	-41,6
Кипар	2,01	2,46	2,38	2,42	2,33	2,49	2,27	2,23	2,13	2,08	+3,5
Џорџија	2,52	2,21	2,26	2,20	2,15	1,79			2,13	-	-29,0

Извор: Преземено од: United Nations, "Population Bulletin of the United Nations", "Below Replacement Fertility", Special Issue No. 40/41 1999, New York, 2000, стр.33-36.

Забелешка: "-" податоците не се достапни.

Во табелата 4.2 што следи е презентирано нивото и трендот на родноста во земјите од европскиот континент.

Табела (4.2)
Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во Европа:1975-1996

Регион/ земја	Година										Про- мени (%)
	1975	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
И.Европа											
Белорусија	2,20	2,00	2,07	1,91	1,80	1,75	1,61	1,61	1,57	1,39	-36,8
Бугарија	2,24	2,05	1,95	1,81	1,65	1,54	1,46	1,37	1,24	-	-44,6
Р.Чешка	2,43	2,07	1,95	1,89	1,86	1,72	1,67	1,44	1,28	1,18	-51,4
Унгарија	2,38	1,92	1,83	1,84	1,86	1,77	1,69	1,64	1,57	1,46	38,7
Полска	2,27	2,28	2,33	2,04	2,05	1,93	1,85	1,80	1,61	1,60	-29,5
Р.Молдова	2,55	2,36	2,66	2,39	2,26	2,21	2,10	1,95	1,76	-	-31,0
Романија	2,62	2,45	2,26	1,83	1,56	1,51	1,44	1,41	1,34	1,30	-50,4
Руска Фед.	1,99	1,89	2,06	1,89	1,73	1,55	1,39	1,40	1,34	-	-32,7
Словачка	2,55	2,32	2,25	2,09	2,05	1,98	1,92	1,66	1,52	1,45	-43,1
Украина	2,02	1,95	2,02	1,89	1,81	1,72	1,55	1,50	1,40	-	-30,7
С.Европа											
Данска	1,92	1,55	1,45	1,67	1,68	1,76	1,75	1,81	1,81	-	-5,7
Естонија	2,04	2,03	2,12	2,05	1,79	1,69	1,45	1,37	1,32	1,30	-36,3
Финска	1,69	1,63	1,64	1,78	1,80	1,85	1,81	1,85	1,81	1,76	+4,1
Исланд	2,65	2,48	1,93	2,31	2,19	2,21	2,22	2,14	2,08	2,12	-20,0
Ирска	3,40	3,23	2,50	2,12	2,08	1,99	1,93	1,86	1,87	1,91	-43,8
Латвија	1,96	1,90	2,09	2,02	1,86	1,73	1,51	1,39	1,25	1,16	-40,8
Литванија	2,20	2,00	2,10	2,00	1,97	1,89	1,67	1,54	1,49	1,43	-35,0
Норвешка	1,98	1,73	1,68	1,93	1,92	1,88	1,86	1,87	1,87	1,89	-4,6
Шведска	1,78	1,68	1,73	2,14	2,12	2,09	2,00	1,89	1,74	1,61	-9,6
Г.Британија	1,81	1,89	1,80	1,83	1,83	1,82	1,79	1,76	1,74	1,71	-5,5
Ј.Ист.Европа											
Босна и Херцеговина	2,35	1,88	1,89	1,70	-	-	-	-	-	-	-27,7
Хрватска	1,91	1,92	1,82	1,63	1,53	1,48	1,52	1,47	1,48	-	-22,5
Грчка	2,28	2,23	1,68	1,43	1,38	1,39	1,34	1,36	1,32	1,31	-42,5
Италија	2,21	1,68	1,45	1,36	1,33	1,33	1,26	1,22	-	-	-44,8
Малта	2,17	1,98	1,99	2,05	2,04	2,12	1,89	1,83	2,01	-	-7,4
Португалија	2,52	2,19	1,73	1,57	1,57	1,54	1,52	1,44	1,41	1,44	-42,9
Словенија	2,16	2,11	1,72	1,48	1,46	1,34	1,34	1,32	1,29	1,28	-40,7
Шпанија	2,80	2,21	1,64	1,36	1,33	1,32	1,27	1,21	1,17	1,15	-58,9
Јуославија	2,31	2,26	2,21	2,08	2,08	1,91	1,85	1,88	-	-	-18,6
З.Европа											
Австрија	1,83	1,65	1,47	1,45	1,50	1,49	1,48	1,44	1,40	1,42	-22,4
Белгија	1,74	1,69	1,51	1,62	1,66	1,65	1,60	1,55	1,55	-	-10,9
Франција	1,93	1,95	1,82	1,78	1,77	1,73	1,66	1,65	1,72	-	-10,9
И.Германија	1,54	1,94	1,73	1,52	0,98	0,83	0,78	0,77	0,84	0,93	-39,6
З.Германија	1,45	1,45	1,28	1,45	1,42	1,40	1,39	1,35	1,34	1,39	-4,0
Германија	-	-	-	-	-	-	1,29	1,28	1,24	1,25	-0,0
Луксембург	1,52	1,50	1,38	1,62	1,60	1,67	1,69	1,72	1,67	1,76	+15,8
Холандија	1,66	1,60	1,51	1,62	1,61	1,59	1,57	1,57	1,53	1,53	-7,8
Швајцарска	1,61	1,55	1,52	1,59	1,58	1,58	1,51	1,49	1,42	1,50	-6,8

Извор: Извор: Словенија Преземено од: United Nations, "Population Buletin of the united nations" bellow rplacement fertility, Special issue Ns, 40/41 1999, New Yourk, 2000, стр.36-39.
Забелешка: " - " податоците не се достапни.

Европскиот континент брои 729 милиони луѓе, што е 12,5% од светското население, со годишна стапка на пораст од 0,03%. Речиси целиот континент има ниско репродуктивни карактеристики. Табелата 4.2 го претставува движењето на родноста во последните децении од дваеститот век. За процентуалните промени како референтна година е земена 1975 година.

Освен Ирска, која имала вкупна стапка на родноста од 3,40 деца по жена, сите останати земји, во средината на седумдесеттите години бележат вкупна стапка на родност под 3 деца. Од ова група на земји, земјите како што се Руската Федерација и Украина, Данска, Финска, Латвија, Норешка, Шведска и Голема Британија и Северна Ирска во северна Европа, Хрватска и сите земји од Западна Европа, се наоѓале под нивото на обнова на населението. На овој континент, трендот на опаѓање на раѓање деца продолжува и во текот на осумдесеттите и деведесттите години. Од овој тренд отстапуваат Финска и Луксембург, каде се забележува благо покачување на раѓањето деца (за 4,1% и 15%), за временскиот период од 1975 и 1996 година, Изразен пад на родноста е забележен во Шпанија (58,%), Република Чешка (51,4%) и во Романија (50,4%).⁸⁶ Овие земји се вбројуваат во групата на првите десет земји во светот со најниска родност, каде во периодот 1995-2000 Шпанија има најниска вкупна стапка на родноста од 1,15 деца, Романија 1,17 деца и Република Чешка има 1,29 деца на една жена. Падот на родноста за 40% е забележан во Бугарија, Грчка, Ирска, Италија, Латвија, Португалија, Словачка и Словенија.

За земјите од Латинска Америка, Карибите и Северна Америка, на чиј простор живеат 818 милиони луѓе, што е 11,75% од светското население, со годишна стапка на пораст од 1,2%, се прикажува во табелата 4.3.

Според табела 4.3, се забележува дека во 1975 година државите Мартиники и Тринијад и Тобаго имале над 3 деца по жена, а Бахамас и Барбадсо по 2.54, односно 2.23 деца на жена. Но, трендот на намалување на раѓање деца, во групата земји под нивото на нивната обнова на

⁸⁶ Овие земји се и први во група на десетте земји во светот кои имаат најниска родност, во светот, од кои во периодот 1995-2000, Шпанија покажала најниска со 1.15 деца, Романија, со 1.17 и Република Чешка со 1.29 деца. По нив се Италија со 1.20, Бугарија (1.25), Латвија, 1.25 деца, Словенија 1.26, Грчка 1.28 деца, Естонија 1.29 деца и Германија 1.30 деца.. според, United Nations Population Division.

населението, на почетокот на 90-те години од 20-от век ги вбројува и овие земји. Според индексните поени, државата Мартиник бележи најголеми надолни промени, и тоа за околу 48%. Наспроти споменативе земји, Куба бележи нагорен тренд (во 1980 вкупната стапка на родноста е 1,6, а во 1985 таа е 1,9 деца на жена), сепак не ја надминува бројката од 2,1 раѓање на жена.

Табела (4.3)
Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во Латинска Америка, Карибите и Северна Америка:1975-1996

Регион/ земја	Година										Про- мени (%)
	1975	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Латинска Америка и Кариби											
Бахами	2,54	2,87	2,48	2,03	-	1,95	-	-	-	-	-23,2
Барбадос	2,23	1,88	-	1,57	-	-	-	-	-	-	-29,6
Куба	-	1,64	1,90	1,83	1,69	-	-	-	-	-	+3,0
Мартиник	3,69	-	2,14	2,02	1,93	1,93	-	-	-	-	-47,7
Тринидад и Тобаго	3,12	3,20	3,21	2,40	-	-	2,03	-	-	-	-34,9
Северна Америка											
Канада	1,82	1,71	1,63	1,71	1,70	1,69	1,66	-	-	-	-8,8
САД	1,77	1,83	1,84	2,08	2,07	2,07	2,05	2,07	-	-	+16,9

Извор Извор: Преземено од: United Nations, "Population Bulletin of the United Nations" Bellow Replacement fertility, Special issue No. 40/41 1999, New York, 2000, стр.36-39.

Забелешка: "-", податоците не се достапни.

Спецификите на земјите од Северна Америка, Канада и Соединетите Американски Држави (САД) е во тоа што тие веќе во 1975 година се наоѓаат под нивото на обнова на своето население. Таквиот тренд се следи, па Канада во почетокот на деведесеттите пресметува вкупна стапка на родност од 1,66 деца на една жена. Иако САД покажува тренд на зголемување на раѓање деца, каде од 1,7 деца во 1975, се покачила на 2,07 деца до 1994 година, тоа не толку драстично за да го надмине нивото на простата обнова на населението во својата земја.

Во табелата 4.4 се прикажани репродуктивните карактеристики на најмладиот континент, каде живеат 30 милиони луѓе, што е 0,5% од светското население и е со пресметана годишна стапка на пораст (за периодот од 1995-2000) од 1,3%, кај жителите на овој дел од светот.

Како што може да се види во табелата 4.4, Австралија и Нов Зеланд бележат вкупна стапка на родност со малку повеќе од 2.1 деца во 1975 година. Но, трендот на намалување на раѓање деца доведува до тоа, веќе во 1980 година овие земји да се вбројат во групата на нискородни земји. Нов Зеланд бележи некои нагорни промени по однос на родноста, сепак претежноува антинаталното расположение и кај жителите на овој дел од светот.

Табела (4,4)
Вкупните стапки на родноста и процентуалните промени во
Океанија:1975-1996

Земја	Година										Про- мени (%)
	1975	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	
Австралија	2,22	1,92	1,89	1,91	1,85	1,89	1,87	1,85	-	-	-16,7
Нов Зеланд	2,33	2,05	1,93	2,18	2,16	2,12	2,10	2,04	2,03	-	-12,9

Извор: Преземено од: United Nations, "Population Buletin of the united nations" bellow rplacement fertility, Special issue Ns, 40/41 1999, New York, 2000, cтip.36-39.

Забелешка: "-" податоците не се достапни.

Покрај веќе илустрираните нивоа и промени на родноста во групата на земји со ниска родност, само ќе наведеме уште некои специфики во однос на репродуктивното однесување на оваа група земји, следејќи ја нивната вкупна стапка на родноста според кохортите 1945, 1950, 1955 и 1966 година. Во овие земји од кохортната група⁸⁷ родени во 1945 година се забележува дека вкупната стапка на родноста се намалува и тоа под нивото на обновата на населението.⁸⁸ Тоа намалувањето на родноста се забележува кај сите возрасни групи, а највисоко е намалувањето кај жените на возраста од 35 години и кај постарите. Адолесцентната родност (15-19 години) исто така се намалува, особено во Западна Европа, но не и во Источна Европа. Најголем број на раѓање деца има возрасната група од 25 до 29 години. Освен, во Источна Европа каде врвот на раѓања е на возраст од 20-24 години. Она што се забележува кај оваа група на земји е тоа дека е во пораст просечната возраст на раѓање деца. Ова имплицитно укажува и на процесот на одложување на одлуката за склучување брак за подоцнежните години. Уште еден белег на репродуктивно однесување на

⁸⁷ Под *кохорита* се подразбира група на луѓе кои имаат заедничко демографско искуство.

Најтипичен случај на кохорта е кохорта на раѓања, како и нашиов пример. Тоа се луѓе кои се родени во иста година или во ист период.

⁸⁸ Пошироко во: Population Division (2000). "Fertility Trends among Low Fertility Countries" во. United Nations "Bellow Rplacement Fertility", Spcial Issue Nos. 40/41 1999, New York. cтip.35-125.

оваа група на земји е намалувањето на повисокиот паритет на раѓања (на четири и на повеќе деца), а последица на тоа е порастот на семејствата со по едно дете.

Намалувањето на бројот на раѓање деца, покрај условно речените субјективни фактори (односно свесното менување на сопственото репродуктивно однесување, под влијание на пошироката социјална средина, како што впрочем е случај со европските земји), е резултат и на поагресивните мерки и интервенции на владите на поодделните држави. Таков е случајот со земјите од азискиот континент. Воглавно, намалувањето на бројот на раѓања на деца во пооделни земји од азискиот континент, како што се Кина (каде се бележи драстичен пад од 3,6 деца во 1975 на 2,3 деца во 1989 година), Република Кореја и Јапан, воглавно е резултат на активната популациона политика на државите, поточно на антинаталната политика на државата.

Врз основа на претходниве анализи може да воопштиме дека дел од причините за промените на репродуктивното однесување на еден дел од планетата Земја во последните децении од 20-от век, односно дека трендот на намалување на раѓање деца, се должи на изменетите економски и социјални услови на живот во овие земји. Тука би ги спомнале брзите процеси на урбанизација и модернизација на општеството, на социјалното опкружување и на начинот на живот, кој на речиси ултимативен начин ја нагласуваат потребата од промена на родноста, односно одлуката за раѓање на деца и тоа во насока на редуцурање на бројот на раѓање деца.

4.2 Нивото на родноста во земјите со висока родност:

Земјите со висока родност, по својата географска распространетост, воглавно припаѓаат на африканскиот, азискиот континент и на дел од Латинска Америка.

Според класификацијата на моделот на демографската транзиција, во 13 земји од африканскиот континент, како и на делот од окупираната Палестинска територија, транзицијата на родноста сè уште не е започната. Информациите за вкупните стапки на родноста се претставени во табелата 4.5.

Според податоците од табелата може да се констатира дека не се забележува униформност на предтранзиционата фаза во овие земји. Поконкртно, вкупние стапки на родноста се движат од 5,6 деца во Чад, до повеќе од 7 деца во другите земји. Останатите 32 земји (22 од суб-Сахарна Африка, 9 од Азија и 1 од Океанија) со комбинирана популација од 550 милиони се поминати во средната фаза на транзицијата на родноста. Недостатокот од информации оневозможува да се споредуваат стапките на родноста по однос на претходните периоди. Но, според одредени анализи на Обединетите Нации, каде родноста се пресметува на посреден начин, се укажува дека некои од тие земји навлегле во транзицијата уште пред 80-те години.⁸⁹

Табела (4.5)
Вкупните стапки на родноста и проекциите во високородните земји

Регион/Земја	Година	ТФР	Проценки и проекции		
			1995-2000	2005-2010	2005-2010
Источна Африка					
Бурунди	1987	7,1	6,8	6,6	5,2
Коморос	1996	5,1	5,4	4,5	3,2
Џибути	1990	6,0	6,1	5,5	4,4
Еритреа	1995	6,1	5,7	4,9	3,6
Етиопија	1990	7,7	6,8	6,5	5,1
Мадагаскар	1997	6,0	6,1	5,3	4,0
Малви	1992	6,7	6,8	5,9	4,7
Мозамик	1997	5,6	6,3	5,4	4,1
Руанда	2000	5,8	6,2	5,3	4,0
Сомалија	1980	7,3	7,3	7,0	5,6
Уганда	1995	6,9	7,1	6,9	5,4
Танзаиј	1996	5,6	5,5	4,6	3,2
Замбија	1996	6,1	6,1	5,3	4,1
Средна Африка					
Ангола			7,2	7,0	5,6
Камерун	1998	5,2	5,1	4,3	3,1
Централна Афричка Република	1994	5,1	5,3	4,6	3,4
Чад	1993	5,6	6,7	6,4	4,9
Конго			6,3	6,1	4,7
Демократска Република Конго	1984	6,7	6,7	6,4	4,9

⁸⁹ Извор: United Nations Population Division. Меѓу десет земји во светот со највисока родност . Вкупните стапки на родноста во периодот 1995-2000 година биле во Јемен со 7.6, Газа Стрип 7.30, Сомалија 7.25, Уганда 7.10, Афганистан 6.90, Нигер 6.84, ангола 6.80, Малави 6.75, Мали 6.60 и Буркина Фацо со 6.57 деца на една жена.

<i>Продолжува:</i>					
Екваторијална Гвинеја	-	-	5,9	5,7	4,2
Јужна Африка					
Намибиа	1992	5,4	5,3	4,4	3,2
Западна Африка					
Бенин	1996	6,3	6,1	5,3	4,0
Буркина Фасо	1992	6,5	6,9	6,7	5,2
Гамбија	1990	5,9	5,2	4,4	3,1
Гвинеја	1999	5,5	6,3	5,4	4,1
Либерија	-	-	6,8	6,6	5,2
Мали	1996	7,0	7,0	6,9	5,4
Мауританија	1991	5,0	6,0	5,8	4,3
Нигер	1998	7,5	8,0	7,8	6,3
Нигерија	1999	5,1	5,9	4,9	3,4
Сенегал	1997	5,7	5,6	4,6	3,3
Сиера Леоне	-	-	6,5	6,3	4,8
Того	1998	5,2	5,8	4,9	3,6
Јужна-централна Азија					
Авганистан	1973	8,2	6,9	6,7	5,2
Бутан	1994	5,6	5,5	4,7	3,5
Малидиви	1990	6,4	5,8	4,9	3,6
Пакистан	1991	5,4	5,5	4,6	3,2
Западна Азија					
Ирак	1989	5,2	5,3	4,3	2,8
Окупирана Плаестинска држава	1992	8,4	6,0	5,2	4,0
Оман	1989	7,9	5,9	5,1	3,9
Саудиска Арабија	1996	5,7	6,2	5,0	3,6
Јемен	1997	6,5	7,6	7,4	5,9
Меланезија					
Соломонски Острви	1987	6,1	5,6	5,0	3,8

Извор: United Nations Population Division(1999).

Забелешка: "-" податоците не се достапни.

Темпото на опаѓање на бројот на раѓање деца не е подеднаков кај сите земји. Брзината на намалување варира од 0,1 дете, до 1,6 деца на една жена. Проектиите за овие земји, направени од странана Обединетите Нации, укажуваат дека независно од нивото на родноста се очекува намалување на вкупната стапка на родноста. Проценето е дека просечното раѓање деца по жена, на земјите од втората фаза, ќе се намали од 6,2 деца во 1995-2000 година на 4.2 деца во 2020-2050 година.

Како што е познато, транзицијата на родноста, односно намалувањето на раѓање деца, попрво започнува кај жените во помладите години, отколку кај постарите. Тоа пред сè е резултат на тоа што кај жените во поголем обем е забележано склучување брак во повозрасните години (во однос на претходниот период), отколку намалувањето на желбата кај постарите жени да прекинат со раѓање. Ваквото моделирање на родноста, според возраста на жената, се бележи и кај нискородните земји, како што илустриравме во претходниот поддел. Оваа сличност е нагласена со високо родните земји, особено на земјите коишто припаѓаат на азискиот континент. Меѓутоа, земјите од африканскиот континент покажуваат извесни разлики. Кај нив се наоѓаат сите типови на намалување на раѓање деца. За илустрација, во Мадагаскар родноста се намалува кај сите жени постари од 24 години, а се зголемува кај помладите жени. Или пак во Сенегал, намалувањето на родноста за 1,4 деца на една жена се должи токму на намалувањето на раѓање деца кај жените помлади од 30 години. Според спомнатите анализи, разликите во возрасниот модел на родноста се должи на разликите во културата или тие се под влијание на економските или некои други социјални фактори.⁹⁰

Обидите да се објаснат причините за различниот старт на демографската транзиција во различните делови од светот која резултира со групирање на земјите во светот на "нискородни" и на "високородни", поаѓаат од претпоставките дека тоа е така поради нивото на достигнатиот развој на земјата. Односно, посиромашните земји имаат пониска родност во однос на побогатите земји.

Според компаративните макроанализи на United Nations Development Program, (UNDP), UNESCO, United Nations (UN) и World Bank (WB), направени врз основа на информациите за земјите со висока родност, е покажано дека репродуктивното однесување кореспондира повеќе со социокултурните промени и трансформацијата на животниот стил кој имплицитно значи модернизација, а економскиот пораст е еден од тие компоненти. Резултатите од корелационите анализи се прикажани во табелата (4.6) што следи. Како што може да се види од табелата, пониска е

⁹⁰ Population Division United Nations: (2001). "Demographic Situation in High fertility Countries". во. "United Nations Workshop on Prospects for Fertility decline in High Fertility Countries". New York, стр.3-34.

статистичката поврзаност помеѓу вкупните стапки на родноста и економската развиеност на земјата, мерено со БДП по глава, како и показателот за апсолутната сиромаштија во земјата (процентот на населението кое живее со помалку од 1 долар на ден) во однос на другите варијабли.

Табела (4.6)
Корелација на вкупните стапки на родноста во доцните 1990-те со изделени показатели

Индикатори	Проста регресија		
	Број на земји	R ²	Коефициент на корелација
Стапка на смртноста под 5 години, 1995-2000	121	0,62	0,79
Вклученсот на жените во основни и средни училишта, рани 1990	117	0,67	-0,82
Процент на градско население, 2000	121	0,27	-0,52
Процент на населението кое живее под 1\$ на ден, 1990те	60	0,43	0,65
БДП по глава, 1999	98	0,25	-0,50
Индекс на хуманиот развој (ХДИ)	112	0,69	-0,83

Извор: UNDP, UNESCO, UNDP, WB.

Како втор параметар којшто може да влијае врз родноста е процесот на урбанизацијата, што во основа подразбира преод од "традиционални" кон "модерни" општества. Иако е висока асоцијацијата меѓу местото на живеење и бројот на деца во микроанализите на родноста, резултатите од споменатите истражувања говорат за друга ситуација. Тоа е дека макроанализата не покажува висока корелација што е објаснето со различни критериуми за класификација на урбаните центри.

Наспроти овие два параметра, статистички е потврдено дека повеќе од две третини од варијациите на родноста се должат на вклученост на жената во образовниот процес, а за речиси толку е одговорна и детската смртност. Објаснувањата се дека преку вклученоста на жената во образованието се подобрува знаењето и информацијата на жената за програмите за планирање на семејството, зашто тие стануваат покритични и поподготвени да ги менуваат ставовите, затоа што растат шансите за вработување, а и нивното учество во одлучувањето во семејството станува сè поголемо. Повисоко образование доведува до помалку раѓања. Преживеаните деца е добро истражена варијабла во моделот на родноста, притоа е дојдено до сознание дека таа во значаен дел го условува нивото на

родносота. Тие може да влијаат позитивно на родноста низ варијаблите од физичка природа, како што е доењето на децата и психолошката варијабла, ефектот на "замена" на дете.

Врз основа на потребните параметри за проекциите на населението, според проекциите направени од старна на Обединетите Нации, се очекува сите земји со висока родност да покажуваат повисок пораст на населението во следните неколку децении.

4.3 Нивото на родноста во Република Македонија:

Општата стапка на родноста, генералната стапка на родноста и вкупната стапка на родноста во демографската литература, се уважени како стандардизирани мерки за нивото на родноста на населението.

Со општата стапка на родноста најчесто е дефинирана бројот на живородени деца на илјада жители.⁹¹ Генералната стапка на родноста е бројот на живородени деца на илјада женско население во репродуктивните години.⁹² Вкупната стапка на родноста го претставува бројот на живородени деца кои се очекува една жена да ги има во текот на нејзиниот репродуктивниот период.⁹³

Во табела (4.7) се преставени општите стапки на родноста, генералните стапки на родноста и вкупните стапки на родноста во Република Македонија во изминатиот век.

Табелата укажува на континуитет на опаѓање на стапката на раѓања во Република Македонија во периодот од 1931-1999. На почетокот на минатиот век, општите стапки на родноста биле ексклузивно високи (околу 40 на илјада жители). Краток период по Втората светска војна до почетокот на 1950-те, родноста се покачува. Порастот на родноста во овој период се објаснува со ефектот на одложувања на раѓање деца за време на војната.⁹⁴ По овој период стапките покажуваат константна тенденција на

⁹¹ Haupt A. and Kane T.T. (1998) *Populain Handbook*, Population Reference Bureau's, Whashington, DC стр.13-21.

⁹² Haupt A. and Kane T.T. (1998) *Populain Handbook*, Population Reference Bureau's, Whashington, DC стр.13-21.

⁹³ Haupt A. and Kane T.T. (1998) *Populain Handbook*, Population Reference Bureau's, Whashington, DC стр.13-21.

⁹⁴ Пошироко во: Breznik D. (1967), *Fertilitet stanovništva Jugoslavije, Socijalna politika Vol.1*, Ekonomski fakultet, Beograd; Breznik D. (1980) *Fertility of the Family Planning in Yugoslavia*, Institute for Social Science, Beograd, Macura M. (1966) *Razmišljanja povodom demografske teorije stanovništva* Stanonistvo, br.1, Ekonomski fakultet Beograd, стр.5-22.

намалување, каков е случајот и во последниве години. Во 1999 година општата стапка на родноста достигна ниво од 13,6 на илјада жители.

Бројот на раѓања на илјада жени покажува сличен тренд. Во 1931 генералната стапка на родноста изнесувала 165,8 раѓања на 1000 жени на возраст од 15 до 49 години. По 30-те години (1961) овој број се намали на 126. Драматичен пад се бележи по 10 години. Во 1971 генералната стапка на родноста беше само 89,9 на илјада жени. Трендот на намалување продолжува и во годините што следат, за во 1999 година да се евидентира намален број на раѓање деца за помалку од половина споредено со генералната стапка на раѓања од 1962 година.

Табела (4.7)

Општата стапка на родноста, генералната стапка на родноста и вкупната стапка на родноста, Република Македонија во периодот:1931-1999

Години	Општа стапка на родноста	Генерална стапка на родноста	Вкупна стапка на родноста
1931	37,6	165,8	-
1948	40,7	175,5	6,64*
1953	37,9	158,5	5,54**
1961	29,9	126,1	4,38***
1971	22,9	89,9	2,98
1981	20,6	80,4	2,45
1990	16,6	-	2,06
1991	17,1	68	2,07
1992	16,2	-	2,07
1993	15,4	-	2,11
1994	17,2	67	2,23
1995	16,5	-	2,13
1996	15,8	-	2,06
1997	14,7	57	1,98
1998	14,6	56	1,90
1999	13,6	52	1,76

Извор: Статистички годишник на Република Македонија, 2000.

Забелешка: "-" податоците не се достапни

* податоците се однесуваат на 1950 години извор: "Marital fertility and Employment in Non-agricultural sector in Yugoslavia" во, Hagazy, сѝр.407;

** податоците се однесуваат на 1955 година; извор: исто.

*** податоците се однесуваат на 1960 година; извор: исто.

Од горнава табела се забележува дека Македонија е меѓу последните земји во која започнува демографската тарнзиција. Во 1971 година, ТФР изнесувала 2,98 деца по жена, а во 1981 изнесува 2,45 жена по деца што е значајно повисоко во однос на земјите од Европа. Трендот на константно намалување на родноста е видлив и во последната декада од

дваестиот век, кога стапката на родноста во 1999 година и изнесува до 1,76 деца на една жена. Ваквото намалување на родноста е проследен и со одредени промени во структурата на населението, како што е на пример стареењето населението.

Во обидот да се идентификуваат поважните промени што учествуваат за падот на родноста од висока до релативно ниска стапка на родноста еминентни демографи од тогашна Југославија⁹⁵ се повикуваат на промените во општеството. Промените се поврзуваат со процесите на модернизација на земјата, како на пример со урбанизацијата, индустријализацијата, со порастот на образованието, интензивни миграции, со социјалната мобилност како и со падот на детската смртност.

Под влијание на социјалниот и економскиот развој и порастот на образованието и модерниот стил на живеење, семејството добиваат друга форма. Современото семејство претставува еднаква унија помеѓу мажите и жените, а нивиот заеднички избор (од различни причини) е мал број на деца, со образложение дека со помал број на деца е полесно да се достигне целта. Исто така, информациите и знаењето околу контрацепција и абортус како метод на контрола на раѓања, без друго водеа кон помалудетно семејство.

4.3.1 Тековно ниво на родноста:

Како што спомнавме на почетокот на овој дел, тековната родност се определува преку специфичните стапки на родноста и преку вкупната стапка на родноста. Специфичните стапки на родноста по возраст е дефинирана како број на раѓања по жена во дадената возрасна група, во дадената година.⁹⁶ Тековната родност се мери врз основа на податоците за репортираниот број на живи раѓања, пет години пред истражувањето. Тоа е сторено низ специфичните стапки на родноста поради тоа што тоа е најдобар индикатор за идентификување на претежниот моделот на родноста според возраста, бидејќи како што е познато, родноста флукутира според возраста на жената.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Patterseen W. and Pattersen R. (1986) Dictionary of Demography: terms, concepts, and institution. Greenwood Press, new York. on стр.26.

Табелата (4.8) го илустрира нивото на родноста во земјата пет години пред истаржувањето, со помош на погоре споменатите мерки, како и процентот на специфичните стапки на возраст меѓу возрастните групи на жени. Истата табела сугерира и на разликите на родноста во однос на местото на живеење на жената. Според информациите добиени од виталната статистика, во 1997 година вкупна стапка на родноста изнесувала 1,98 деца по жена. Таа била пониска во градските средини 1,73 деца по жена, а повисока во селските средини со 2,33 деца по жена.

Табела (4.8)
Специфични стапки на родноста и процентуалната дистрибуција на специфичните стапки на родноста и вкупната стапка на родност, Република Македонија, 1997

Возраст	Вкупно		Село		Град	
	Специф. стапки на родноста	%	Специф. Стапки на родноста	%	Специф. стапки на родноста	%
15-19	0,0371	9,39	0,0464	9,95	0,0304	8,77
20-24	0,1473	37,30	0,1761	37,76	0,1265	36,49
25-29	0,1285	32,54	0,1437	30,81	0,1181	34,06
30-34	0,0600	15,18	0,0710	15,22	0,0532	15,34
35-39	0,0180	4,55	0,0239	5,12	0,0150	4,33
40-44	0,0037	0,93	0,0047	1,01	0,0032	0,92
45-49	0,0004	0,09	0,0006	0,13	0,0003	0,09
Вкупно	0,3949	100	0,4664	100	0,3467	100
ТФР	1,98		2,33		1,73	

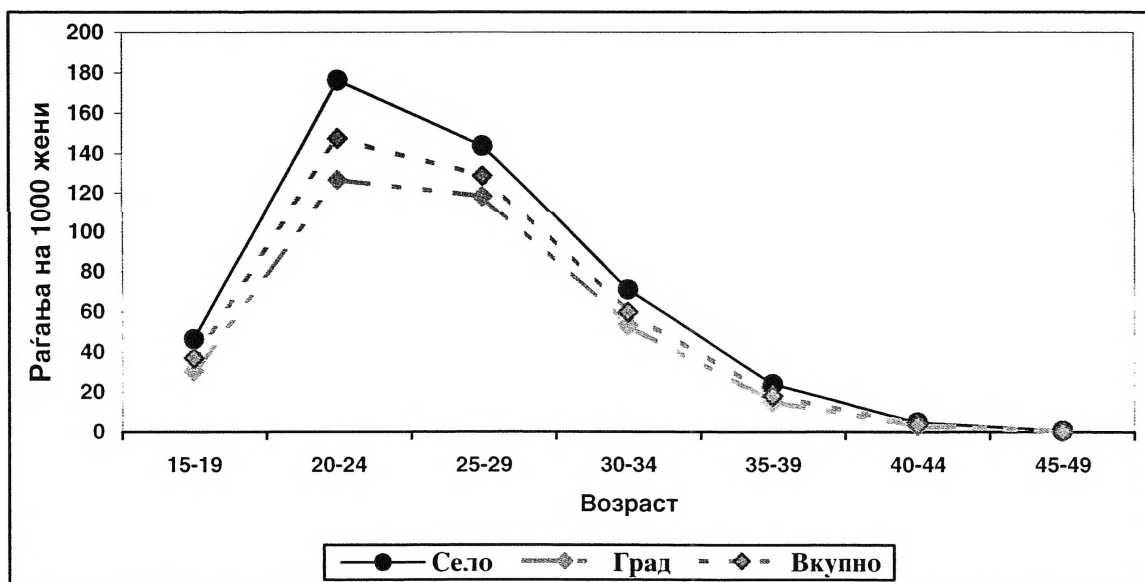
Извор: Пресметано од виталниот регистар, 1997, (*Demographic Yearbook, 2001*)

При споредувањата на фреквенцијата на раѓања според возрастните групи низ процентот на специфичните стапки на родноста појасно се воочуваат разлики во родноста меѓу жените од различни возрастни групи. Според резултатите, родноста е пониска кај помладите и постарите возрастни групи, а максимумот на родноста е изразен кај возрастната група од 20-24 години. Како што може да се види од табелата (4.6), 7/10, од вкупниот број на родени деца во 1997, тие припаѓаат на двете возрастни групи на жени 20-24 и 25-29. Поточно, 37% од жените во возрастните групи 20-24 и 33% од жените на возрастните групи 25-29 години учествуваат во репродукција на македонското население. Од друга страна, жените кои припаѓаат на возраст од 30-34 години учествуваат со 15% во вкупниот број на живородените, а најмладите жени (од 15 до 19 години) со 9%. Според местото на живеење, процентот на живородени деца меѓу возрастните групи

30-34 е ист за обете категории жени (15%). Меѓу помладите жени (15-19 години) е евидентирано повеќе раѓања во селските средини (10%), во споредба со градските центри (9%). Само 5% од раѓањата припаѓаат на групата на жени на возраст од 35-49 години, каде се покажува повисоко учество меѓу селските жени (6%) отколку кај градските жени (5%). Значи, хуманата репродукција на население зазема свое место на помлада возраст на жените.

Како што е познато, раѓањето на деца има биолошки ограничувања. Една од биолошките детерминанти на родноста, која има и директно влијание на раѓањето деца е возраста на жената. Во таа смисла, специфичните стапки на родноста е најдобра мерка којашто го покажува влијанието на возраста врз бројот на раѓање деца. Податоците од виталниот регистар, се прикажани на слика (4.1), каде на илустративен начин е прикажан моделот на родноста за целата земја, контролирано според местот на живеење на жената.

Слика (4.1)
Моделот на специфичните стапки на родноста во Република Македонија, 1997

Сликата открива дека трите линии на специфичните стапки на родноста го покажуваат вообичаениот модел на родноста како наопак "U" дистрибуција. Релативно повеќе деца раѓаат жените на помлада возраст: на 20-24 и 25-29 години, отколку во постара. Раѓањето започнува на

минимум возраст од 15-19 години, а понатаму расте формирајќи широк врв протегајќи се од 20-29 години, со максимум ниво кај возрасните групи 20-24 години, на ниво на целата земја и кај селските жени. Според класификацијата на Обединети Нации⁹⁷ што се однесуваат на дистрибуцијата на специфичните стапки на родноста, родноста во Македонија во целата земја и во селската средина може да се класифицира како "early peak" тип. Мали се разликите меѓу возрасните групи 20-24 и 25-29 (но, сепак, максимумот е во возраната група 20-24 години), меѓу жените во градските центри оваа шема на родност има поширока врв, кај што се раѓањата речиси подеднакво распоредени кај обете возрасни групи.

4.3.2 Кумулативна (комплетна) родност (2002):

Покрај вкупната стапка на родноста којашто се потпира врз информациите за раѓања што се случуваат во текот на една година, вкупниот број на раѓања на жените во дадената возраст ни дава информации за раѓањата во текот на еден репродуктивен период на жената. Од почетокот до крајот на репродуктивниот период на жената. Соодветниот број на живородени деца на жените кај највозрасните (45-49 години) се нарекува комплетирана родност. За разлика од вкупната стапка на родноста, што беше хипотетска родност, оваа родност е реалната или фактичката родност, бидејќи се однесува на бојот на живородени деца во животот на жената.

Во истражувањето од 2002, сите жени-респодентки во истражувањето беа запрашани да го кажат вкупниот број на деца што го имаат родено во нивниот живот. Табелата (4.8) ги прикажува одговорите според вкупниот број на раѓања на жените.

Податоците за бројот на живородени деца се одраз и на акумулариониот број на раѓања за изминатите 30 години. Во просек, жените во Македонија раѓаат 2,18 деца. Комплетната родност во Република Македонија, кај жените на возраст 45-49 години, досега 3,13 деца на жена.

⁹⁷Kpedekpo. G.M.K. (1982) Essentials of Demography: Analysis for Africa". London Heinemann

Табела (4.9)
Просечен број на деца според место на живеење, РМ, 2002

Возраст	Место на живеење		
	Вкупно	Село	Град
15-19	0,56	0,74	0,35
20-24	1,64	1,46	1,14
25-29	1,58	2,19	1,50
30-34	2,31	2,93	2,03
35-39	2,70	3,13	2,45
40-44	3,60	3,37	2,67
45-49	3,13	4,35	2,66
Вкупно	2,180	2,59	1,95

Извор: Истражување, РМ, 2002

Асоцијацијата помеѓу местото на живеење на жената и родноста е видлива. Податоците покажуваат дека новоата на родноста во селските средини се компаративно повисоки од тие во градските средини. На крајот на репродуктивниот живот во градовите жената има 2,66 деца на жена и на иста возраст (45-49 години) во селските средини родноста достигнува 4,35 деца на жена. Вкупното ниво доаѓа на средна стапка од 1,95 деца меѓу урбаните жени и 2,59 деца меѓу жените од селските средини.

Истата табела индицира дека линијата расте градуално од помладите возрасни кохорти 15-24 каде средниот паритет е 0,56 (0,74 во селските средини и 0,35 во градските средини) за да ја достигне максималната точка во возрасната група 45-49, 3,13 и тоа 4,35 кај селските жени и 2,66 кај градските жени. Понатаму, споредбата на податоците на просечниот број на раѓање деца, на крајот на репродуктивниот период за целата земја (2,18), укажува на различна динамика по однос на место на живеење. Селските жени го достигнуваат тој број на возрасна група 25-29. Од друга страна, градските жени го достигнуваат тоа ниво на возраст 30-39. Тој број како што опаѓа, така кумулативната стапка во процесот на опаѓање на родноста започнува порано во урбаните центри отколку во руралните предели.

Диференцијалната родност според местото на живеење на жената, во Република Македонија, ќе биде подетално анализирана во наредниот дел од овој труд. Во тој ќе бидат вклучени и интермедијалните варијабли на фертилното однесување, како значајни директни фактори на влијание на бројто на раѓања на деца.

*
* *

Генерално, за периодот од 1975 до 1996 година, во сите земји што денес припаѓаат во групата на нискородни земји, вкупната стапка на родноста беше под 3 деца по жена. Според типологија на демографската транзиција тоа се земји што се наоѓале во четвртта фаза или во "напредната фаза" на транзицијата на родноста. Но, мора да се забележи дека во поголемиот број од земјите од Западна и од Северна Европа, како и Канада, Јапан и САД, таа година имале под 2,1 деца, што значи дека веќе тогаш тоа биле земји под нивото на биолошката обнова на населението. Наспроти нив, земјите како што се Кина, Република Кореја и некои од Латинска Америка, како што се Мартиник, Тинидад и Тобаго, се се наоѓаа во "средната фаза".

За период од изминатите две и повеќе децении, поголемиот дел од земјите со ниска родност и понатаму покажуваат тренд на опаѓање, кој е движи меѓу 1,2 и 1,3 во Бугарија, Република Чешка, Естонија, Германија, Хонг Конг, Италија, Латвија, Романија, Словенија и Шпанија. Од друга страна, дел од земјите како што се Куба, Кипар, Финска, Луксембург и САД покажуваат пораст во тој период. Интересно е да се напомене дека некои земји покажуваат одредени флукуации. Имено, земјите од Северна и Западна Европа имаат пад на нивот на родноста за периодот од 1975 и 1985, а покажуваат покачување во 1990 години, за потоа повторно да бележат пад.

Останатиот дел од сетот има за најмалку 4 деца повеќе. Имено, вкупната стапка на родноста за различни период, но во временски распон од 1987 до 2000 година се движи од 5 до 8, 2 деца по жена. Се забележува дека се тоа воглавно се земји од африканскиот континент со преобладавајќа земјоделска економија и со изразена полова-стартафицирана култура. Истовремено, тоа се средини во кои традиционалните форми на однесување сè уште се доминантни и хиереарсиките односи сè уште се несменети со генерации. Одредени предвидувања се дека изразениот почит кон традицијата, нема да може автоматски да одговори на она што се вели "влијанието на факторот околина врз раѓањето деца". Тоа, на пример, е случај со земјите од Заливот (Оман, Саудиска Арабија), кои според индексот на човековиот развој се на

рангот на земји со средно и високо ниво на развој, а сепак нивните стапки на родност се во групата на земји каде транзиционата фаза е во своите почетоци.

Република Македонија, исто така, покажува свои специфики. Ретроспективно гледано, оваа земја по крајот на Втората светска војна со вкупна стапка на родноста од 6,64 деца се уште била во "предтранзиционата фаза", за да веќе по помалку од една деценија со ТФР 5,4 деца да завлезе во "рана фаза", којашто трае до седумдесеттите години на дваестиот век. Денес, Република Македонија се вбројува во група на земји соочни со проблемот на проста обнова на населението којашто е започната од почетокто на деведесттите години на дваестиот век, што се совпаѓа со транзициониот период присутен во општеството. Спорееено со другите европски земји забележено е дека демографската транзиција започнала нешто подоцна.

Своевидните компарации презентирани за овој дел од светот во смисол на нивото на економскиот и социјалниот развој на регионот или државата имплицираат заклучок дека аграрните ниски приходни економии имаат повисоки стапки на родност, отколку земјите кои имаат пазарно доминантни стопанства економии. Во таа смисла, транзицијата на родноста се поврзува и со транзицијата во економијата и последователно со транзицијата во социјалната околина. Како релевантен параметар во делот за транзицијата на родноста е социјалниот статус на жената, особено во земјите што имаат висок индекс на човеков развој, а доминантно традиционални односи во семејството. Во деловите од трудот кои следат ќе се направи обид влијанието на социјалната средина врз бројот на раѓања на деца емпириски да се илустрира на микро рамниште, во македонски контекст.

ПЕТТИ ДЕЛ ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА РОДНОСТ

Во претходните глави го прикажавме предметот и методологијата на овој труд, потоа за задржавме на дел од теориите за населението и фертилитетот и ги илустриравме различните нивоа на родноста, како во светски размери така и на ниво на родност во Македонија. Следен чекор е сведување на поимната рамка на трудот на емпириско рамниште. Како што веќе спомнавме во воведениот дел, за таа цел ќе се користи искуството на репродуктивното однесување на македонската жена. Во таа смисла, следејќи ги основните чекори во истражувањето на родноста, овој дел се однесува на диференцијалната родност во Република Македонија.⁹⁸

Веќе кусо прикажаната родност, во четвртата глава од овој труд, укажува на разлики во бројот на раѓање деца меѓу различни социјални групи на жени во македонското општество. Во обидите да се идентификува влијанието на социјалната средина на раѓањето деца во македонски контекст, ова ќе претставува само прв исчекор кон откривањето на детерминантите на родноста.

Во првиот поддел се обработува влијанието на демографските фактори, како што се возраста, годините на прво склучување на брак и времетраењето на бракот, употребата на методите за планирање на семејството и извршени абортуси, коишто ги сметаме како интермедијални детерминанти на нивото на родноста. Понатаму, се осврнуваме на објективните варијабли што се однесуваат на индивидуалните белези, како што се местото на живеење, етничката припадност, коишто, во овие тези укажуваат на социо-културната диференцијалност на родноста. И, последната група на варијабли се образованието на жената и работниот статус низ коишто се идентификува диференцијалноста на родноста од аспект на социјалниот статус на жената.

При сите вкрстувања, бројот на живородени деца кои ги има една жена во текот на нејзиниот животен век, во моментот кога е реализирано истражувањето, се јавува како зависна варијабла. Имено, тоа е мерка на

⁹⁸ Следејќи ја концептуалната рамка на трудот, во овој дел од трудот се користат информациите добиени од емпириското истражување реализирано во првата половина од 2002 година, на просторот на Република Македонија, за потребите на овој труд, од страна на кандидатот, а со несебична помош на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања од Скопје.

родноста со којашто се одредува реалната родност, а бројот на раѓање деца во последната година во репродуктивниот живот на жената се нарекува комплетна родност.

5.1 Диференцијалност на родноста според демографски белези:

Интермедијалните или (прокси) варијаблите имаат директен ефект врз родноста. Тие се одговорни за голем број варијации на просечниот број на родени деца, како на микро, така и кога станува збор за анализите на родноста на макро ниво.

Во често цитираната статија на Дејвис и Блејк (1956) билошкиот процес на обнова на населението се претставува низ интермедијалните варијабли, меѓусебе исклучиви, коишто се наоѓаат помеѓу родноста и објаснувачките варијабли на репродуктивното однесување. Само да се потсетиме, споменативе истражувачи на родноста сугерираат три категории на варијабли што се сметаат за неопходни во процесот на репродукција на населението: 1) варијабли што ја дефинираат веројатноста за стапување во сексуални односи, како на пример годините на склучување на брак; 2) варијабли што укажуваат на веројатноста за забременување, како што е контрацепцијата и 3) варијабли што ја определуваат веројатноста забременувањето да резултира со живо раѓање, како што е спонтаниот или намерниот абортус. Во контекст на неопходноста на споменативе варијабли, Дејвис и Блејк, потенцираат дека секоја од интермедијалните варијабли влијае врз родноста во кое било општество, а отсуството на некоја од нив не значи мало влијание врз родноста, туку тоа е форма на влијание на родноста во дадена ситуација.⁹⁹

Како што е веќе спомнато, Бонгардс (1978) направи попрактична класификација на овие варијабли и ги нарече "прокси" варијабли. Поточно, тој го намали бројот на варијаблите за анализа на родноста, ги сведе на математичко мерливо ниво, но задржувајќи го моделот за истражување на родноста предложен од Дејвис и Блејк.¹⁰⁰ Фридмановиот концептуален модел ги стави интермедијалните варијабли меѓу родноста, од една страна, и репродуктивните норми и социјалните институции од друга страна.

⁹⁹ DeJvis K. and Blejk J., (1956). Social structure and fertility: an analytical framework. *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 4, No. 4, стр. 211-235 стр.213.

¹⁰⁰ Во текстот на овој труд "интермедијалните" и "прокси" варијаблите се употребуваат со исто значење.

Во сите други објаснувачки модели на родноста, покрај тоа што се интермедијалните варијабли експлицитно или имплицитно прифатени како условни варијабли, тие се и медијаторни варијабли на многу други детерминанти на родноста. Ова е уште едно нивно својство со кое уште еднаш се потенцира нивната релевантност при истражување на родноста. Така на пример, вкупниот чист (нет) ефект на социо-економските варијабли врз родноста може да се позитивни, негативни или, пак, да немаат никакво влијание, што зависи од релативното учество на позитивниот и негативниот ефект на интермедијалните, односно на прокси варијаблите.¹⁰¹

Во анализата што следи бележите на жената, како што се нејзината возраст, возраста при склучување на бракот, времетраењето на бракот, употреба на средства за спречување на бременост (средствата за контрацепција), како и извршен абортус, се варијабли што реферираат за влијанието на демографски фактори врз родноста.

5.1.1 Возраста на жената:

Како мајката станува повозрасна очекувано е да расте и бројот на деца. Тоа е јасно прикажано во табелата 5.1.

Табела (5.1)
Процентуалната дистрибуција на жени по возраста и бројот на живо родени деца, РМ, 2002

Возраст	Број на деца					Вкупно
	0	1	2	3	4+	
15-19	44,2	55,8	0,0	0,0	0,0	100(43)
20-24	7,4	58,9	33,7	0,0	0,0	100(163)
25-29	5,8	36,0	39,7	14,3	4,2	100(189)
30-34	0,0	20,9	43,4	22,0	13,7	100(182)
35-39	0,0	8,7	45,9	23,8	21,5	100(172)
40-44	0,0	5,7	37,4	26,0	30,9	100(123)
45-49	0,0	4,4	37,8	33,3	24,4	100(90)
Вкупно	4,4	26,2	38,3	17,7	13,5	100(962)

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002.¹⁰²

Родноста, мерена низ просечниот број деца се зголемува пропорционално со *возраста на жената*. Така, жената на возраст помеѓу 15-19 години во просек има 0,56 деца, додека жената на возраст помеѓу 20-24

¹⁰¹ Acsadi, G.J., Ascadi, G.T.F. and Bulato, R.A. (1990) "Population Growth and Reproduction in Sub-Saharan Africa", Technical Analysis of Fertility and its Consequences, The World Bank, Whashington, DC.

¹⁰² Податоците кои се изнесени во оваа табела, како и во сите табели во петтиот дел, се дел од реализираното истражување за потребите на овој труд. Самото истражување е поопширно објаснето во вториот дел од овој труд.

имала 1,26 деца. Просечниот број на живи раѓања, според споменатото истражување од 2002 година, покажува дека жените на возраст 40-44 години имале 3,00 деца, а 3,13 деца по жена, возрасната група на жени 45-49 години.

Како што може да се забележи од горнава табела, процентуалната дистрибуција на живородените деца меѓу жените во истражувањето, групирани во пет годишни возрасни групи, посочува дека најдоминантни со 38% се жените кои имале родено две деца. Со мали осцилации, овој паритет е присатен кај сите возрасни групи.

Без исклучоци, кај жените на помлада возраст, односно кај групата на жени кои се наоѓаат на почетокот на репродуктивниот период, еднодетните семејства се најзачестени. Вкупно, 26,2% од жените изјавиле дека имаат едно дете во периодот кога е спроведено истражувањето.

Жените со три деца, како и со четири и повеќе деца се со помало учество. Поточно, од вкупното, 17,7% од жените имаат три деца и 13,5% имаат четири и повеќе деца. Поизразена е нивната застапеност во постарите кохортни групи.¹⁰³

Бездетноста се бележи кај 4,4% од жените, а очекувано најдоминантна кај жените во помладите години (15-19), и тоа со 44%.

Статистичката потврда на очегледната поврзаност на возраста на жената и бројот на раѓање деца, во текот на репродуктивниот период на жената, се тестира со помош на анализа на варијансите (АНОВА), со еден фактор на варијабилитет. Овој тест, во основа, ги тестира хипотезите за еднаквоста на аритметичките средини на жените групирани според својата возраст.

Појдовните претпоставките се поставени соодветно на статистичкиот начин на тестирање на хипотезите. Тие се следниве:

H₀: возраста на жената нема влијание врз бројот на раѓање деца.

H₁: Возраста на жената има влијание врз бројот на раѓање деца.

Резултатите од АНОВА - тестот и најмалите значјни разлики (НЗР) се претставени во табелата 5.2.

¹⁰³ Под "кохорта" статистиката подразбира некое случување за група на луѓе кои делат заедничко демографско искуство -кохорта- во зададен период. Најчесто се користи кохорта по раѓање, односно луѓе кои се родени во иста година.

Табела (5.2)

Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања по возраста

Возраста на жената	Просечен број на деца	Стандардна грешка	Просечна разлика	Стандардна грешка	Ниво на значајност
15-19	0,56	0,0766			
20-24			-0,71*	0,181	0,000
25-29			-1,19*	0,178	0,000
30-34			-1,76*	0,179	0,000
35-39			-2,14*	0,180	0,000
40-44			-2,44*	0,187	0,000
45-49			-2,58*	0,195	0,000
20-24	1,26	0,0459			
15-19			0,71*	0,181	0,000
25-29			-0,49*	0,113	0,000
30-34			-1,05*	0,114	0,000
35-39			-1,43*	0,115	0,000
40-44			-1,74*	0,126	0,000
45-49			-1,87*	0,138	0,000
25-29	1,75	0,0670			
15-19			1,19*	0,178	0,000
20-24			0,49*	0,113	0,000
30-34			-0,56*	0,109	0,000
35-39			-0,95*	0,111	0,000
40-44			-1,25*	0,122	0,000
45-49			-1,38*	0,135	0,000
30-34	2,31	0,0750			
15-19			1,76*	0,179	0,000
20-24			1,05*	0,114	0,000
25-29			0,56*	0,109	0,000
35-39			-0,38*	0,112	0,001
40-44			-0,69*	0,123	0,000
45-49			-0,82*	0,136	0,000
35-39	2,70	0,0900			
15-19			2,14*	0,180	0,000
20-24			1,43*	0,115	0,000
25-29			0,95*	0,111	0,000
30-34			0,38*	0,112	0,001
40-44			-0,30*	0,124	0,015
45-49			-0,44*	0,137	0,002
40-44	3,00	0,11			
15-19			2,44*	0,187	0,000
20-24			1,74*	0,126	0,000
25-29			1,25*	0,122	0,000
30-34			0,69*	0,123	0,000
35-39			0,30*	0,124	0,015
45-49			-0,13	0,146	0,362
45-49	3,13	0,17			
15-19			2,58*	0,195	0,000
20-24			1,87*	0,138	0,000
25-29			1,38*	0,135	0,000
30-34			0,82*	0,136	0,000
35-39			0,44*	0,137	0,002
40-44			0,13	0,146	0,362

$F_{6/961}=74,894$; $p=0.000$; * Просечната разлика е значајна на ниво од 0,05.

Извор: Пресметано врз основа на податоците од истражувањето, Република Македонија, 2002

Според резултатите од АНОВА, се отфрла нултата хипотеза. Тоа во исто време подразбира дека влијанието на возраста на жената е статистички значајно врз бројот на раѓање деца на ниво 1% со $F_{6/961}=74,894$. Силината на поврзаноста меѓу варијаблите, мерено со коефициентот на детерминација, укажува дека 29,7% од варијациите од бројот на раѓање деца може да се објасни со возраста на жената.

Врз основа на тоа дека F-вредноста укажува на статистички значајни разлики, неоподно е да се најдат и најмали значајни разлики, чии резултати се претставени во табелата 5.2. Генерално, разликите меѓу возрастните групи се над 0,50 дете. Најизразена е разликата од 2,58 помеѓу највозрастните (45-49 години) и најмладите жени (15-19 години).

5.1.2 Возраста при првото склучување брак и времетраење на бракот:

Во основа големо влијание му се припишува на варијаблата *возраста на склучување бракот*, се должи на нејзиното директно влијание врз бројот на раѓање деца. Нејзиното значење за родноста е препознатливо уште кај анализите за населенито и родноста од постаро време. Како за потсетување, на крајот на 18-от век Малтус тврди дека одложувањето на стапување во брак е особено важна "превентивна мерка" кога населението бележи брз пораст. Денес, а и во овој труд, бракот се смета за принципиелна детерминанта на бројот на деца кои една жена може да ги има. Возраста на стапување во брак се идентификува како крај на периодот кога раѓањето деца ќе подлежи на социјални санкции.¹⁰⁴

Иако постојат одредени причини анализите на родноста, од аспект на возраста на стапување во брак, да се сметаат како некомплетни,¹⁰⁵ сепак постојат многу причини возраста при стапување во брак да не се изолира како неважна варијабла. Потврдено е дека во сите општества најголемиот

¹⁰⁴ Bongaarts J., and Potter G.R. (1983), "Fertility, Biology and Behavior", Academic Press, New York pp.57

¹⁰⁵ Имено, истражувачите на родноста, од поново време, укажуваат на сложеноста на оваа појава. Постои мислење дека во општествен контекст кога стапувањето во сексуални односи пред брак, не е социјално санкционирно, а бракот е само социјална транзиција во формално регистрирана заедница легализирана преку правна или религиозна церемонија, кога постои честа регулацијата на родноста. И абортусот е честа практика, привремената изложеност на можност за раѓање на деца преку статусот на мажење, губи од функционалното значење. Bloom (1984). Во овој контекст се споменува и бројот на раѓања на деца надвор од брак на европско ниво на немажените жени изнесува над 20%, а на македонско ниво во 199 година било 9%.

дел од раѓањата, без разлика на сексуалното искуство, сè уште се случуваат во рамките на брачната заедница, каде стапувањето во брак воглавно значи и одлуката да се започне со раѓање на деца. Исто така, претпоставка е дека сексуалните односи се најзачестени во бракот. Па така, возраста на стапување во брак и должината на бракот се добар показател на ефективната изложеност на жената на ризик од забременување. Во таа смисла релацијата е чиста. Ако таа помине повеќе години во брак (мажејќи се порано) веројатноста да има повеќе деца е поголема, отколку да мине помал дел од нејзиниот живот во брак (мажејќи се подоцна).

Во Република Македонија, одлуката за мажење е слободна. Според податоците од истражувањето во 2002, година, пресметаната пречна возраст на стапување во брак кај жените е 21 години.¹⁰⁶

Податоците од истражувањето за поврзаноста меѓу родноста (мерено низ просечниот број на раѓање деца) и бракот (мерено низ просечната возраст на склучување брак) е претставено во табелата (5.3) подолу.

Табела (5.3)
Просечниот број на живородени деца според возраста на склучување на брак и должина на бракот, РМ, 2002

Врметраење на брак	Возраста на склучување на брак					Вкупно
	<17	18-19	20-21	22-24	25+	
0-4	0,90	0,96	1,13	0,90	0,84	0,96
5-9	2,17	2,05	2,14	1,82	1,98	2,00
10-14	3,75	2,72	2,56	2,28	2,09	2,50
15-19	4,15	3,09	2,92	2,58	2,22	2,88
20+	4,70	3,31	3,23	2,75	2,27	3,29
Вкупно	2,81(108)	2,20(165)	2,34(288)	1,99(242)	1,74(159)	2,18(962)

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Како резултат на возраста при склучување брак, резултатите од истражувањето укажуваат дека постојат одредени промени во фертилните карактеристики. Податоците покажуваат редуција од 2,5 деца кај жените кои се мажат во помлади години (<17) и оние кои се омажиле на возраст 25 и повеќе години. Жените кои се мажле на 17 години или помлади, во

¹⁰⁶ Од вкупниот број на респодентки во истражувањето 11,2 % се мажиле пред да наполнат 17 години. Според законските рамки, во Република Македонија за легален брак се смета брак склучен на возраст склучен од 18 години па натаму, а се до таа возраст браковите се склучуваат со одобрение на родителите. Повеќе од половина од респодентките се омажиле на возраст од 20-24 години и 83,0% се мажиле пред да наполнат 25 години.

просек, имаат 2,81 живи раѓања, во споредба со 1,74 деца по жена кои се мажат на 25 години или подцна.

Вкрстување на возраста на склучување на бракот и времетраење на бракот укажува на реалниот ефект на брачните варијабли врз родноста. За должината на брак помалку од 10 години, како и за годините на брак поминати над тој период, жените кои се мажат помлади имаат повисок број деца од жените кои се мажат во подоцните години. Паритетот се настојува да се покачи со покачување на години на прво стапување во брак, најмалку до 21 година. Вкупно, просечниот број на раѓање деца кај жените кои најмногу 4 години се мажени, е 0,96 деца. Во спротивно, жените кои поминуваат во брак 20 години, во просек имаат 3,29 деца по жена. Оваа не е зачудувачки ако се знае дека должината на бракот е во функција на возраста на жената и просечната возраст на стапување во брак.

Во однос на просечните разлики во бројот на деца меѓу жените групирани врз основа на возраста при склучување на бракот, забележително најголеми се разликите меѓу жените кои стапиле во брак до и со 17 години и оние кои се мажиле во 25-та година или постари. Таа разлика е измерена со 1,07 деца.

Хипотетичката рамка е:

H₀: возраста при склучување брак нема влијание врз бројот на раѓање деца;

H₁: возраста при склучување брак има влијание врз бројот на раѓање деца.

Со резултатите од АНОВА - тестот се пресмета $F_{4/961}=14,557$, што во основа се отфрла нултата хипотеза, па во таа смисла и статистички се потврдува дека возраста при склучување на бракот има одредено влијание врз бројот на раѓање деца, со ниво на доверба од 99%. (види табела 5.4).

Во однос на претходната варијабла, возраста на жената, може да се рече дека возраста на склучување бракот покажува помало статистичко влијание врз бројот на раѓање деца. Тоа се објаснува со тоа дека родноста во Македонија се регулира, што во основа значи дека одлуката да се започне со раѓање, како и одредување на растојанието помеѓу две раѓања, се по слободна волја на брачните парови. Но, не помалку важни се и поголемото учество на жените кои користат средства за спречување на

бременоста, како и на практикување на абортусот, како средство за планирање на семејството.

Табела (5.4)
Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања на деца според возраста при склучување брак

Возраст при склучување на брак	Просечен број на деца	Стандардна грешка	Просечна разлика	Стандардна грешка	Ниво на значајност
<17	2,81	0,19			
18-19			0,61*	,153	0,000
20-21			0,47*	,140	0,001
22-24			0,81*	,143	0,000
25+			1,07*	,154	0,000
18-19	2,20	0,096			
<17			-0,61*	0,153	0,000
20-21			-0,14	0,121	0,258
22-24			0,21	0,125	0,096
25+			0,468	0,138	0,001
20-21	2,34	0,0696			
<17			-0,478	0,140	0,001
18-19			0,14	0,121	0,258
22-24			0,35*	0,108	0,001
25+			0,608	0,122	0,000
22-24	1,99	0,0668			
<17			-0,81*	0,143	0,000
18-19			-0,21*	0,125	0,096
20-21			-0,358	0,108	0,001
25+			0,26	0,126	0,043
25+	1,74	0,0688			
<17			-1,07*	0,154	0,000
18-19			-0,46*	0,138	0,001
20-21			-0,60*	0,122	0,000
22-24			-0,26	0,126	0,043

$F_{4/961}=14,557$; $p=0.000$; * Просечната разлика е значајна на 0,05 ниво.

Извор: Пресметано врз основа на податоците од истражувањето, Република Македонија, 2002.

Претпоставките за втората варијабла, која припаѓа на групата на брачните фактори на влијание, времетраењето на бракот, исто така статистички се тестирани со АНОВА - анализата. Резултатите од АНОВА - тестот и најмалата значајна разлика е преставена подолу, во табелата 5.5.

Хипотетичката рамка е следна:

Но: должината на бракот нема влијание врз бројот на раѓање деца;

Н1: должина на бракот има влијание врз бројот на раѓање деца.

Табела (5.5)
Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓање деца според
времетраење на брак

Времетраење на бракот	Просечен број на деца	Стандардна грешка	Просечна разлика	Стандардна грешка	Ниво на значајност
0-4	0,96	0,038			
	5-9		-1,03*	0,088	0,000
	10-14		-1,54*	0,095	0,000
	15-19		-1,91*	0,100	0,000
	20+		-2,32*	0,092	0,000
5-9	2,00	0,0422			
	0-4		1,03*	0,088	0,000
	10-14		-0,51*	0,098	0,000
	15-19		-0,88*	0,103	0,000
	20+		-1,29*	0,096	0,000
10-14	2,50	0,0745			
	0-4		1,54*	0,095	0,000
	5-9		0,51*	0,098	0,000
	15-19		-0,38*	0,109	0,001
	20+		-0,79*	0,102	0,000
15-19	2,88	0,0921			
	0-4		1,91*	0,100	0,000
	5-9		0,88*	0,103	0,000
	10-14		0,38*	0,109	0,001
	20+		-0,41*	0,107	0,000
20+	3,29	0,11			
	0-4		2,32*	0,092	0,000
	5-9		1,29*	0,096	0,000
	10-14		0,79*	0,102	0,000
	15-19		0,41*	0,107	0,000

$F_{4/961}=191,476$; $p=0.000$; * Просечната разлика е значајна на 0,05 ниво.

Извор: Пресметано според податоците од истражувањето, Република Македонија, 2002.

Согласно со АНОВА - резултатите, нултата хипотеза се отфрла на 0,001 ниво со пресметан F-тест: $F_{4/961}=191,476$. Во однос на претходните две варијабли, што во основа се земаат како агрегатни варијабли, времетраењето на бракот има најголема моќ за објаснување на варијабилноста на родноста во Република Македонија. Имено, со варијаблата должина на брак е можно да се објаснат 44% од варијациите во бројот на раѓање деца. Највоочлива разлика од 2,32 деца меѓу оние жени кои се во брак 20 и повеќе години и оние кои се на возраст од 0-4 години. Ова е разбирливо, од причини што должината на траењето на бракот на извесен начин е и агрегатна варијабла што во себе ја содржи и возраста на склучување на бракот на жената.

5.1.3 Употреба на контрацепција:

Од пред речиси три децении правото на раѓање, односно правото на поединецот самостојно да се одлучува за бројот на деца, е дел од човековите права.¹⁰⁷ Тоа право директно е поддржано низ средствата и програмите за планирање на семејството. Покрај нивното влијание врз бројот на раѓања, употреба на средствата за контрацепција позитивно влијае и врз репродуктивното здравје на мајката и детето.

Денес, примената на средствата за контрацепција е различна во различни региони од светот. Компаративно следено, таа е пониска во земјите во развој во однос на развиените земји. Во некои од земјите во развој таа е помалку од 10%, а достигнува и до 90% во некои од развиените земји. Во таа смисла се наметнува прашањето околу причините за неприктицирање на контрацептивните средства во многу делови од светот.

Употреба или неупотреба на кое било контрацептивно средство е варијабла, која припаѓа на факторите низ коишто се регулира должината на изложеност на жената на можноста да забремени. Ова е најмалку штетен и најхуман метод за контрола на раѓања. Во процесот на одлучување за раѓањето деца, контрацептивната практика се смета како индикатор за "побарување" на деца. Во таа смисла, може да се каже дека родноста е под директно влијание на средствата за контрацепција, но исто така дека родноста влијае врз употребата на контрацепција. Имено, употреба и ефикасноста на контрола на раѓањата е функција на мотивацијата да се престане со раѓање на соодветениот паритет на брачните парови.

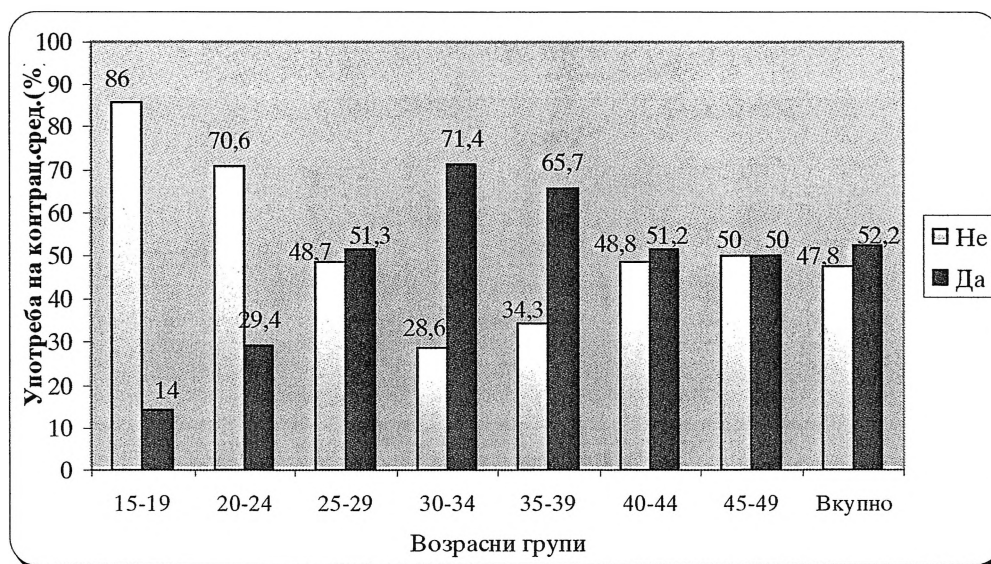
Кога станува збор за Република Македонија, може да се каже дека жените се добро информирани за средствата за контрацепција. Податоците добиени од истражувањето говорат дека во 2002 година речиси 100% од жените респодентки одговориле позитивно на прашањето, дали слушнале или знаат барем за една метода за контрацепција. Пропорцијата на оние кои користеле средства за контрацепција е понизок. Контрацептивниот статус, според возраста на жената, е претставена со сликата 5.1.

Во време на истражувањето 68% од испитаничките одговориле дека некогаш употребувале некој метод. Во време на истражувањето, 52% од

¹⁰⁷ United Nations Secretariat, Department of International economic and Social Affairs, population division (1980). Recent Levels and Trends of Contraceptives Use as Assessed in 1983, Population Studies No.92(ST/ESA/SERA/92).United Nations, New York.

жените одговориле позитивно на прашањето: Дали сега користите некое контрацептивно средство за да не забремените?. Овој процент е значајно понизок од земјите на слично ниво на развиток.¹⁰⁸

Слика (5.1)
Процентуалната дистрибуција на жените според возрастните групи и контрацептивниот статус, РМ, 2002

Како што е прикажано во слика 5.1 процентот на кориснички на едно контрацептивно средство е највисок меѓу жените на возраст 30-34 години (71,4%), и блиску до оваа група се жените на возраст 35-39 години со 65,7%, и жените на возраст 25-29 години со околу 51,3%. Претпоставка е дека користењето на контрацепција во овој период од животот е со цел, да се регулира интервалот на интергенизичките раѓања или за да се избегне бременоста. Најниско учество во групата кои користеле средства за контрацепција се најмладите (14%), и оние на возраст 20-24 години (29,4%).

Пропорцијата на жени кои одговориле дека не користат контрацепција во времето на истражувањето, варира од 86,0% на возраст 15-19 и 70,6% на возраст 20-24 години. Логично, претпоставката е дека тоа се жените кои сакаат да забременат или кои во најмал случај ќе ја прифатат несаканата бременоста.

¹⁰⁸ Според податоците публикувани во 2001 "World Population Data Sheet" процентот на жени на возраст од 15-49 години кои користеле контрацепција на пример Словенија е 84%, Словачка 74%, Унгарија 73%, Шпанија 72%, Република Чешка 70% и Украина 68%.

Табелата (5.6) го прикажува процентот на жени кои користат контрацептивни средства, според типот на средството што го користат. Јасно се гледа дека меѓу респодентките во истражувањето кои користат контрацептивно средство (502) посилна е довербата кон модерните методи (53,39%), во однос на традиционалните (46,61%). Но, следено по хиерархиски редослед, може да се рече дека жените во истражувањето ги користат помалку ефикасните методи. Како најчесто употребувани методи се појавуваат со "прекинат однос" (43,6%), следен е "кондом" (24,5%), "спирала" (21,9%) и "таблети" (6,6%).

Табела (5.6)
Процентуалната дистрибуција на жените според возраста и контрацептивниот статус, РМ, 2002.

Тип на средства за контрацепција	Возрасни групи							Вкупно
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Модерни методи								
Таблети	0,0	8,3	8,2	6,2	8,8	4,8	0,0	6,6 (33)
Спирала	0,0	10,4	12,4	25,4	28,3	28,6	22,2	21,9 (110)
Кондом	100	18,8	28,9	30,8	15,9	15,9	26,72	24,5 (123)
Други	0,0	0,0		0,0	0,0	0,4	0,0	0,4 (2)
Традиционални методи								
Метод на ритам	0,0	4,2	8,2	3,1	0,0	0,0	2,2	3,0 (15)
Прекинат однос	0,0	58,3	42,3	33,8	46,9	49,2	48,9	43,6 (219)
Вкупно	1,2 (6)	9,6 (48)	19,3 (97)	25,9 (130)	22,5 (113)	12,5 (63)	9,0 (45)	502 (100)

Извор: Истражување Република Македонија, 2002

Изборот на контрацептивните методи покажува поголеми варијации по кохортна група. Кај помладите возрасни групи (20-24 години), најчесто поменувано средство (58,3%) е "прекинат однос". Користењето на модерните средства на контрацепција е во пораст (иако преобладавањата е се уште кај традиционалните методи) во наредните кохортни групи на жени. Таков е случајот и со групата жени за кои е проценето дека се најголеми корисници на контрацептивни средства (возраст 25-39 години).

Неколку забелешки поврзани со сервисот за планирање на семејството во земјата оди во прилог на разбирање на актуелниот контрацептивниот статус на жената во Македонија. Од 1968 година контрацепцијата беше интегрален дел од јавното здравство. Во секоја здравствена институција во земјата секој/а жена/маж може да добие информации за и околу методите за користење на планирање на семејство и за тоа кои се предностите од тоа, итн.

Во нашето истражување, со блок на прашања, респодентките беа запрашани колку се информирани за сервисите за планирање на семејството, дали барале совет од нив, и дали можеби планираат во иднина да одат.

Мнозинството од учесничките во истражувањето (83%) се добро информирани дека такви институции постојат, но помал е бројот (12%) на оние кои ги посетиле. Повеќе од тоа, 68% од анкетираниите не покажуваат намера да ги посетат во иднина.

Ваквите податоци не наведуваат на констатацијата дека нема потреба или дека потребата е помала од институционалниот пристап кон сервисите за планирање на семејство. Тие постојат. Но, како ултимативно барање таквите институции да се донесат поблиску до жените за да се подобри квалитетот на информациите поврзани со репродуктивното здравје и сервисите за планирање на семејството.

Податоците за контрацептивниот статус во Република Македонија се интерпретираат со одредедна внимателност. Со оглед на фактот дека прашањата за сексуалната активност на жените не беа вклучени во прашалникот, не е можно да се идентификува дел од населението кое, всушност, е во ризичната група да забремени.

Понатамошната анализа на податоците добиени од истражувањето во 2002 година, е во насока да се идентификува контрацептивниот статус на жената на релацијата помеѓу контрацептивниот статус и бројот на раѓања деца. Таа релација е претставена во табелата 5.7.

Земено во целина, просечниот број на живородени деца кај жените кои употребуваат контрацепција е повисок за разлика од оние жени кои не користат, но разликата е мала и изнесува 0,04 деца. Како и да е, малите разлики во однос на бројот на раѓање деца, на општо ниво, покажуваат

поголеми разлики во просечниот број на деца по жена во однос на нивната возраст. Тие разлики се подетало илсутриарни во следнава табела.

Табела (5.7)
Просечниот број на живордени деца меѓу жените по однос на контрацептивниот статус и возраста, РМ, 2002

Возраст	Контрацептивен статус		
	Користат	Не користат	Вкупно
15-24	1,22	1,08	1,12
25-34	1,96	2,12	2,03
35-44	2,73	2,97	2,82
45-49	2,49	3,78	3,13
Вкупно	2,20 (502)	2,16 (460)	2,18 (962)

Извор: Истражување Република Македонија, 2002

Како жената станува повозрасна, така средствата за контрацепција се попристани кај повисоките паритети, но сепак, компаративно пониско отколку кај жените кои не користат контрацепција. Кумулативната родност укажува на разлика од 1,29 деца помеѓу жените кои не користат и оние кои користат средства за спречување на бременоста.

За да се добие појасна слика поврзана со контрацептивниот статус во земјата, испитаничките беа запрашани да ја посочат причината поради која користат контрацепција. Повеќе од две третини од одговорите во истражувањето, на поставеното прашање: која е главната причина поради која Вие користите средства за контрацепција?, одговориле со: „го имам саканиот број деца“. Процентот од жените кои ја користат контрацепцијата за да го регулираат паритетот или за да го регулираат растојанието меѓу раѓањата, е една петина (види: табела 5.8).

Табела (5.8)
Процентуална дистрибуција на жените кои користат средства за контрацепција според причината за користење и возраста, РМ, 2002

Возраст	Главна причина за употреба на контрацепција			
	Разлика помеѓу раѓањата	Го има саканиот број на деца	Други	Вкупно
15-24	5,2	4,4	1,1	10,8 (54)
25-34	12,4	27,1	5,8	45,2 (227)
35-49	3,4	36,7	4,0	44,0 (221)
Вкупно	20,9 (105)	68,1 (342)	11,0 (55)	100,0 (502)

Извор: Истражување Република Македонија, 2002

Од горе презентираниите резултати може да се каже дека возраста на жената има голема улога во преваленицијата и во времето на употреба на контрацептивни средства. Евидентно е дека растојанието меѓу децата е главна причина за употреба на контрацепција, особено во помладите години, отколку за да се стопира раѓањето на деца. Од друга страна, жените кои користат контрацепција за да го регулираат паритетот, во просек имаат родено 1,3 деца, додека просечниот број на раѓање деца за жените кои не сакаат да имаат повеќе деца е 2,5.

Поврзаноста помеѓу должината на бракот и употреба на средствата за контрацепција ќе бидат илустрирани во табелата (5.9). Пропорцијата на жените кои користат контрацептивни средства поради тоа што не сакаат да имаат повеќе деца, е повисок (68,13%) во однос на оние кои нив ги користат поради растојанието меѓу две раѓања (20,92). Како очекувано се јавува дека групата на жени кои се во брак до 4 години, најмалку или 4,1%, одговориле дека користат контрацепција поради тоа што го имаат саканиот број деца.

Табела (5.9)

Процентуална дистрибуција на жени кориснички на средства за контрацепција, според должината на бракот и причината за користење на средствата за контрацепција, РМ, 2002

Времетраење на бракот	Главна причина за користење на контрацепција			
	Растојание помеѓу две раѓања	Го имам саканиот број на деца	Друго	Вкупно
0-4	62.9	4.1	10.9	17.1 (86)
5-9	16.2	29.2	0.0	27.5 (138)
10-14	7.6	25.1	23.6	21.3 (107)
15-19	2.9	23.1	0.0	16.7 (84)
20+	10.5	18.4	23.6	17.3 (87)
Вкупно	100 (105)	100 (342)	100 (55)	100 (502)

Извор: Истражување Република Македонија, 2002

Ако жената ги комбинира овие информации со претходните, тие може да го потврдат претходно мислење дека саканиот број деца не ја надминува бројката од 1 или 2 деца и, дека на пократок рок на траење на бракот жените сакаат да имаат друго дете. Во услови на родност, може да речеме дека репродукцијата е интензивна по бракот и дека видно се намалува откако еднаш ќе се достигне саканиот број деца, а тоа е до 15 години брак.

Според горниве анализи од истражувањето, земјаки го предвид фактот и дека брачните парови го имаат правото слободно да одлучат за саканиот број на раѓање деца, во поширока смисла, политиката на планирање на семејство можно е да има ефект на развојот на населението, во смисол на раѓањето на деца и на планирањето на семејството и на мерките поврзани со тоа како што се социјални, економски, здравствени, образовни сфери.

5.1.4 Извршени абортус:

Последната варијабла која треба да се дискутира во овој блок е поврзаноста со абортусот и бројот на раѓање деца. Оваа варијабла е во групата на фактори што влијаат врз прекинувањето на бременоста, што во основа се смета за доброволен акт.

Абортусот во Република Македонија е легален од 1977 година и е регулиран со Закон за прекин на бременоста. Две фундаментални премиси ја карактеризираат регулацијата поврзана со правото на абортуси. Абортусот, во принцип, дозволен, освен во случај и под услови коишто јасно се пропишани. Како правило, бременоста не може да биде прекината повеќе од три месеци по зачнувањето, и отстапувањето од тоа правило е дозволено само во одредени услови.¹⁰⁹

Вкупниот број на легалните абортуси во земјата во временскиот период од 1990-1999 е претставен во табелата (5.10).

Табела (5.10)
Број на абортуси, број на живородени деца и односот, Република Македонија: 1990-1999

	Година									
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1.	21894	23166	19855	18454	16480	15805	14164	12058	12015	8479
2.	35704	35096	33540	32675	33817	32440	31712	29777	29547	27584
3.	613	660	592	565	487	487	447	405	407	307

Извор: Завод за јавно здравство во Република Македонија, 1999.

Забелешка: 1. = Број на абортуси; 2. = Број на живородени деца 3. Пропорција 1/2*1000.

Претставените податоци покажуваат дека за периодот од: 1990-1999 година, вкупниот број на абортуси се намалува, освен во 1991 (23166)

¹⁰⁹ Serafimova, R. (1992) "Abortion as a method of Birth Control: A Case Study of hazards of Abortion in Macedonia" *Family Planning the Afro-Asian Scenarios* vol 5. стр.55-61.

каде се бележи благо покачување. Бројот на абортуси во 1990 година изнесува 21894 и тој се намалува на 8479 во 1999 година. Можните објаснувања се дека намалувањето е поврзано со промените на употреба на контарцепцијата во земјата. Додатни објаснувања при што се користат други извори на податоци укажуваат на тоа дека тоа е така бидејќи овој број на абортуси се однесува само на бројот кој е добиен од јавните установи, болници, а дека не се земени предвид извршените абортуси во приватните клиници. Како и да е, соодносот на бројот на извршени абортуси со бројот на живородени деца, сепак, ни укажува дека абортусот во македонскиот контекст има значајно место во контролата на раѓања, иако со надолен тренд. Споредбата меѓу бројот на абортуси и бројот на живородени деца во истата година покажува дека во 1990 година имало 613 абортуси на 1000 живородени деца, а во 1999 година 307 абортуси на 1000 живородени деца.

Информациите добиени од истражувањето во Македонија во 2002 година, во однос на тоа дали жените извршиле прекин на бременоста (абортус) барем еднаш во нивниот живот, се прикажани во табелата 5.11.

Табела (5.11)
Пропорција на мажени жени кои имале абортус и
просечниот број на живородени деца, РМ, 2002

Возраст	Бројот на живородени деца			
	0-1	2	3+	Вкупно
15-24	14,4	5,2	0,0	19,6 (64)
25-34	5,2	13,5	12,6	31,3 (102)
35-49	3,06	20,2	25,8	49,1 (160)
Вкупно	22,7(74)	39,0(127)	38,3(125)	100 (326)

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Процентот на жени кои имале барем еднаш прекин на бременоста е 34% (326). Според возраста на жената, абортусот е понизок кај најмладите и е повисок меѓу жените во повозрасните години. Учеството на жените кои имале абортуси на возраст 15-24 години е околу 20% и се покачува постепено, за жените на возраст 25-34 години на 31% и достигнува 49% на возраст 35-49 години. (види: Табела 5.11)

Меѓу жените кои воопштено имале абортус во својот живот, тој бил повисок кај оние жени кои имаат повисок ред на раѓања. Учеството на извршени абортус е повисок кај жените со 3 и повеќе деца: 39% и 38%. Уделот на жените со извршени абортуси без или со едно дете речиси е

23%. Како и да е, факт е дека 14 проценти од жените на возраст 15-24 години имале абортус по првото дете, а истовремено таа група жени во помал дел користиле средства за заштита од бременоста. Исто така, оваа група жени не сака повеќе деца. Можно е да се рече дека потврди ставот дека тие, абортусот, го користат како средство за планирање на семејството. И, не само оваа група жени. Повторно навраќајќи се на некои претходни анализи поврзани со контрацепцијата, фактот дека жените во релативно голем дел користат помалку ефикасни методи за контрола на забременувањето, традиционални методи, ги наведува за абортус како единствен излез од несканата бременост.

Земјаќи го предвид тоа, дека бројот на жените во нашиот примерок кои извршиле абортус е релативно мал (362), заклучуваме дека тоа претставува одредена ограничувања во поглед на изведување на посложени заклучоци поврзани со абортусот, но сепак, сметаме дека добиените резултати се употребливи од аспект на анализа на репродуктивното однесување на жените.

5.2 Диференцијалност на родноста според социо-културни белези:

Местото на живеење и етничката припадност, се белези на жената, кои во оваа студија реферираат за социо-културните разлики на нивото на родноста во Република Македонија. Во таа смисла, овој поддел ги содржи информациите, прво за разликите во просечниот број на раѓање деца меѓу жените кои живеат во село со оние од град, а потоа, се посочуваат разликите во просечната родност помеѓу жените од македонска и оние од немакедонска етничка припадност.

Следејќи го иницијалниот концепт, претпоставка е дека горе споменатите варијабли имаат и индиректен ефект на нивото на родносот. Во тој контекст нашите намери, сè да ја посочат диференцијалната родност според споменатите белези, но на своевиден начин да ги испита влијанието на спомнативе социо-културни фактори на влијание врз интермедијалните варијабли и да се утврди како влијаат врз родноста.

5.2.1 Место на живеење:

Селско-градските димензии на живеење во голема мерка се меродавни за одредени разлики во однесувањето на човекот, каде што се

вбројува и репродуктивното однесување. Во сите типови на општество жителите од град имат помалку деца од оние од село. Тоа не е различно ниту во случајот на Македонија.

Доле прикажаната таблата (5.12) содржи информации за просечниот број раѓање деца, според местото на живеење на жената. Надминувањето на просечниот број на раѓања во селските средини над оние во градските средини е за 0,64 деца. Вкупно, просечната родноста во урбаните средини е пресметана на ниво од 1,95 деца по жена, а во исто време во селските средини таа е 2,59 деца по жена.

Табела (5.12)
Просечниот број на раѓање деца според местото на живеење на жената, РМ, 2002

Место на живеење	Возраста на жената				Вкупно	Стандардна грешка
	15-24	25-34	35-44	45-49		
Село	1,27	2,53	3,36	4,03	2,59(342)	0,0738
Град	1,01	1,77	2,25	2,67	1,95(620)	0,0466
Вкупно	1,12	2,03	2,82	3,13	2,18(962)	0,0411
$F_{1/961} = 58,551; p=0,000$						

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Разликите во просечниот број раѓања се бележат кај сите возрасни групи, во насока на постепено зголемување на бројот на децата, како расте возраста на мајката и компаративно повисоко кај жените во селските средини. За илустрација, од исказите на селските жени, на почетокот на репродуктивниот период (возраст 15-24 години) тие имаат просечно 1,27 деца, а го комплетираат својот репродуктивен период (возраст 45-49) со 4,03 деца. Просекот кај истата возрасна група, жените кои живеат во градските средини, се рангира од 1,01 деца до 2,66 деца. Магнитудата на разликите е најизразена (за 1,36 деца) кај повозрасните жени (на возраст 25 и повеќе).

Горе посочните податоци од истражувањето укажуваат дека жените од селските за разлика од оние во градските средини раѓаат низ подолг период, односно и во постарите години од својот живот. Можните објаснувања што ги креираат разликите на родноста помеѓу жените од селските и градските средини се рангираат од личните, индивидуалните карактеристики на жената до влијанието на пошироката средина врз нивната одлука за раѓање.

Претпоставката во трудот е, дека брачните парови кои живеат во градските средини се повеќе склони кон пониска родност од оние кои живеат во селските средини.

Хипотетичката рамка е дека:

H_0 : местото на живеење нема влијание врз бројот на раѓање деца;

H_1 : местото на живеење има влијание врз бројот на раѓање деца.

Резултатите од анализата на варијатноста со еден фактор на варијабилитет покажува дека има значајни разлики во бројот на раѓање деца, со пресметан $F_{1/961} = 58,551$, односно тие се статистички значајно ниво од 99%. Со помош на оваа варијабла се објаснува 5% од разликите во бројот на раѓање деца.

Концептуалната рамка на овој труд, налага да се направи своевиден осврт за влијанието на интермедијалните фактори врз родносот контролирани со местото на живеење на жената. Податоците се претставени во табелата 5.13.

Табела (5.13)

Просечниот број на раѓања на деца според интермедијалните варијабли, контролирани по местото на живеење и РМ, 2002

Варијабли	Место на живеење		
	Село	Град	Вкупно
Вкупно	2,59 (342)	1,95 (620)	2,18(962)
Возраста при склучување на брак			
<19	2,59	2,29	2,44
20-24	2,60	1,94	2,18
25+	2,47	1,66	1,74
Употреба на контрацепција			
Да	2,63	2,00	2,20
Не	2,56	1,90	2,16
Извршен абортус			
Да	2,79	2,27	2,46
Не	2,48	1,80	2,03

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Генерално, возраста при склучување брак нема голема објаснувачка моќ во однос на бројот на раѓање деца, но кога жените се групирани според местото на живеење, резултатите од истражувањето посочуваат на следниве податоци. Селските жени се мажат порано (на 20 години), во

споредба со жените кои живеат во урбаните средини (22 години). Очекувано, селските жени покажуваат повисока родност во однос на жените од град. Како што може да се проследи од табелата 5.13, разликите во родноста помеѓу жените од село и оние од градот, на сметка на возраста на стапување во брак е помалку од едно дете.

Умешноста да се заштити од бременоста и желбата да се стори тоа бележи слаби варијации помеѓу селските и градските жени. Употребата на кое било средство за заштита од бременоста е благо повисока кај градските жени (55%), отолку кај селските жени (47%). Абортусите, како втор начин за планирање на семејството, односно прекин на несаканата бременоста за малку е повисок кај руралните жени 36%, отколку кај урбаните жени (33%).

Врската помеѓу употребата на средствта за заштита од бременост или контрацепцијата и родноста покажуваат дека употребата на контрацепција е повисока меѓу селските жени во повисоките редови на раѓања, во споредба со урбаните жени. Имено, селските жени кои користеле кое било контрацептивно средство, во моментот на истражувањето, покажуваат повисок просечен број на живородени деца (2,63) деца, во однос на жените во градските средини (2,00 деца). Овој резултат имплицитно рефереира кон разликите за саканиот број деца. Во континуитет, кога родноста, односно просечениот број раѓања на деца се поврзува со абортусите, нема ниту директен ниту индиректен ефект поврзан со просечната родност и со искуството со абортуси кај жените, и тоа во обете места на живеење. И покрај фактот за речиси подеднаква пропорција на абортуси, жените кои имале абортус и живеат во урбаните средини имаат помал број раѓања (2,27), отколку жените од селските средини (2,79 деца).

Податокот дека абортусот е најштетен метод за контрола на раѓањата, кој е попристан кај руралните жени, може да биде поврзан и со умешноста да се контролира родноста, односно рационалноста во однесувањето на руралните жени. Имено, умешноста да се контролира родноста ги вклучува вештините за практикување, и колку се достапни најефикасните контрацептивни методи (рангирани од достапноста до тие методи до сервисите за планирање на семејство), а вообичаено е тие сфери да се поизразени кај жените од градските средини.

Причините за разликите во контекст на различниот интензитет на "интермедијалните" или "прокси" варијаблите, помеѓу селско - градските жени во случајот во Македонија, во извесна смисла се објаснува со еколошките фактори. Имено, урбанизацијата е еднаква на дерурализацијата, детрадиционализацијата и транзиција, каде логиката на група е заменета со логика на индивидуда. Ваквиот амбиент оди во прилог на побрзо заживување на новите идеи и ослободување од традиционалното однесување, во секој аспект, па и во контекст на репродуктивното однесување. Депресивно влијание врз нивото на родноста, доведува до различно темпо на демографска транзиција помеѓу жените кои живеат на село и оние во град, па во таа смисла, слободни сме овој фактор на влијание да го вклучиме и во понатамошните анализи на родноста во овој труд.

5.2.2 Етничка припадност:

Етничката припадност во најголема мерка влијае врз демографското профилирање на земјата па, во таа смисла, и истражувањето на родноста во македонски контекст, би била некомплетна доколку не се земе предвид поврзаноста помеѓу етничката припадност и бројот на раѓање деца.

Истражувањата и направените анализи на оваа тема, спомнатата диференцијалност најчесто ја објаснуваат со различните културни традиции меѓу различните етнички групи.¹¹⁰

Емпириската потврда на релативната важност на етничкиот белег на жената, како фактор на влијание врз родноста, се дадени во табелата 5.14. Така, македонската жена со просечно 1,89 деца по жена има пониска родност во однос на албанската жена (2,73 деца по жена) и жените од другите етнички групи (2,93 деца по жена). Магнитудата на разликите расте како жената станува повозрасна, што е во рамките на очекуваните релации. На пример, на возраст 25-34 години просечниот број на живи раѓања кај македонските жени е 1,72, кај албанките е 2,72, а кај "другите" е

¹¹⁰ Пошироко, Јовановиќ А.(1998), "Родноста и планирањето на семејството во Република Македонија", *Метаморфоза*, Скопје, стр.171-189.

2,84 деца по жена. На крајот на репродуктивниот период (45-49 години), македонската жена има 2,46 деца, албанската 5,19, а "другите" 3,75 деца.¹¹¹

Табела (5.14)
Просечен број на родени деца кај жените групирани по етничка припадност, РМ, 2002

Варијабли	Етничка припадност			
	Македонска	Албанска	Друга	Вкупно
Возраст	15-24	25-34	35-44	45-49
15-24	1,02	1,14	1,39	1,12(206)
25-34	1,72	2,72	2,84	2,03(371)
35-44	2,33	4,11	3,67	2,82(295)
45-49	2,46	5,19	3,75	3,13(90)
Вкупно	1,89 (628)	2,73 (241)	2,71 (93)	2,18(962)

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002.

Иницијалните претпоставки во нашето истражување се дека бројот на живородени деца е повиок кај жените од немакедонска етничка припадност, отколку кај македонските жени. Хипотетичките тврдења се:

Ho: етничката припадност на жената нема влијание врз бројот на раѓање деца. *H₁*: етничката припадност на жената има влијание врз бројот на раѓање деца.

Резултатите од АНОВА и НЗР се прикажани во табелата 5.15.

Табела (5.15)
Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања на деца според етничката припадност

Етничка припадност		Просечен број на деца	Естандардна грешка	Просечна разлика	Стандардна грешка	Ниво на значајност
Македонка		1,89	0,0349			
	Албанка			-0,83	0,092	0,000
	Други			-0,82	0,135	0,000
Албанка		2,73	0,11			
	Македонка			0,83	0,092	0,000
	Други			0,02	0,148	0,911
Други		2,71	0,15			
	Македонка			0,82	0,135	0,000
	Албанка			-0,02	0,148	0,911

$F_{2/1961}=51,149$; $p=0.000$; * Просечната разлика е значајна на 0,05 нив

Извор: Истражување Република Македонија, 2002

¹¹¹ Заради малиот број на случаи во примерокот, жените кои припаѓаат на останатите етнички групи се групирани во категоријата "други" ..

На ниво на статистичка значајност од 0,001 со $F_{2/961}=51,149$, се отфрла нултата хиптеза. Најмалата значајна разлика од 0,83 деца е забележана меѓу жените од немакедонска и македонска етничка припадност.

На бараното прашање околу причините за ваквата диференцијалност, а сметајќи дека раѓањето деца е и биолошки феномен, обидите за соодветен одговор се дадени во табелата 5.12. Имајќи ја на ум рамката на истражување на родноста во овие тези, интермедијалните варијабли, како што се возраста на стапување во брак, користење на средствата за контрацепција и извршени абортуси се ставени во функција за дообјаснување на диференцијалната родноста, според етничката припадност на жената. Покрај тоа што овие варијабли директното влијаат врз бројот на раѓање деца, тие даваат и одредени димензии за целокупното репродуктивното однесување на жената.

Како што веќе се согласивме, одложувањето на одлуката за стапување во брак е една од причините за помал број на раѓање деца. Македонското истражување дава податок дека возраста на стапување во брак може да предизвика помал број раѓања. Податоците од истражувањето покажуваат дека во однос на просечната возраст на стапување во брак кај жените од различна етничка припадност има одредени разлики. Така, Македонките се мажат на 22 години, што е пониско во однос на Албанките (19 години) и жените од "другите" етнички групи (19 години). Влијанието на овие интермедијални варијабли врз раѓањето деца, кај жените од различна етничка припадност, се прикажани во табелата 5.16.

Може да се види дека жените кои се омажиле на возраст од 19 години и помлади а се Македонки, дека имаат просечен број на раѓање деца, од 1,97 деца. Во истата група, албанската жена покажува 2,77 деца, а "другите" етнички групи 2,81 деца. Разликата во бројот на деца, поради различната возраст на стапување во брак, се движи од 0,78 деца до 0,93 деца помеѓу македонските и албанските жени, и 0,79 и 0,33 помеѓу македонските и жените од "другите" етнички групи во земјата.

Табела (5.16)
Просечен број на родени деца на мажени, деца според
интермедијалните варијабли и етничката припадност, РМ, 2002.

Варијабли	Етничка припадност			
	Македонка	Албанка	Друга	Вкупно
Вкупно	1,89 (628)	2,73 (241)	2,71 (93)	2,18(962)
Возраста при склучување на брак				
<19	1,97	2,77	2,81	2,44 (273)
20-24	1,92	2,69	2,61	2,18 (530)
25+	1,67	2,60	2,00	1,74 (159)
Употреба на контрацепција				
Да	1,95	3,77	2,58	2,20 (502)
Не	1,77	2,38	2,75	2,16 (460)
Извршен абортус				
Да	2,18	2,88	3,19	2,46 (326)
Не	1,75	2,61	2,57	2,03 (636)

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Малото учество на оние кои биле кориснички на средствата за контрацепција, во времето на истражувањето, на извесен начин ги лимитираат нашите анализа за родноста од аспект на етничката диференцијалност и од употребата на контрацептивните средства. Во основа, македонската жена во поголем дел (66%) користи средства за контрацепција, во однос на Албанките (25%) или жените кои припаѓаат на "другите" етнички групи (26%).

Земјаќи ги предвид бројот на живи раѓања кај жените групираи според нивната етничка припадност и контрацептивна практика, може да се рече дека кај оние етнички групи кои имаат пониска родност, повисока е контрацептивната практика, и обратно. Имено, македонските жени кои користеле контрацепција имаат 1,95 деца, па можно е да се забележи дека разликата во примена на средствата за контрацепција ја прави разликата од 1,82 деца, помалку кај македонската жена во однос на просечниот број на живи раѓања кај албанските жени (3,77). Разликата со "другите" етнички групи е помала (0,63 деца).

Во однос на практикување на средствата за прекин на бременоста - абортусот - прикажно е дека таа практика е благо повисока кај Албанките (42%), во споредба со македонските жени (32%) и "другите" етнички групи (23%). Релевантните податоци дадени во табелата 5.12, покажува дека кај групата на жени кои имале помал број абортуси имаат пониска родност во

однос на другите. Имено, надминувањето на просечниот број на раѓања на деца кај Албанските жени е над оној кај македонските за 0,70 деца (просечниот број на раѓање деца кај македонките е 2,18, и 2,88 деца кај албанските жени). Овие резултати, компарирани со податоците за средствата контрацепција, говорат на поизразена употреба на абортусот како најштетна метода по здравјето на мајката, кај оваа група на жени.

Според гореизнесените податоци би можело да се каже дека диференцијалната родност според етничкиот белег на жените се должи на нивните разлики во однос на бракот и во однос на контролата на раѓањата. Во поширок социјален контекст, разликата во бројот на раѓање деца поради етничката припадност на жената, се објаснува со социјалниот статус на жената, но и со културните белези на етничките групи. Помеѓу групите на жени со повисока родност, помал е бројот на жени кои имаат вработување, кои имаат пониско образование, а во пошироко културно милје, нивните заедници се негува патријархални односи во семејството. Во исто време, нивните норми и вредности, поврзани со родноста, се потрадиционални, а истовремено колективното однесување е подоминантно. Во таа смисла, слободни сме да ги поддржиме тезите на Ленски (1961), поврзани со влијанието на културните норми и вредности, во контекст на репродуктивно однесување во модерниот свет. Имено, влијанието на нормите и вредностите на однесувањето на родноста е поврзано со фактот дека особените белези на секоја супкултура влијае врз развојот на личноста во критичните години на социјализација на истата. Понатаму, нивното влијание останува, повеќе или помалку и на повозрасните години, дури и во ситуации кога актуелните економски и социјални услови даваат шанси за индивидуално однесување, ослободени од какви било стеги на групата. А кога станува збор за македонското општество, повисоките стапки на раѓања е значајно во рамките на етничките групи. Во таа смисла би можеле да речеме дека, имајќи ја предвид етничката хетерогеност на македонското општество, етничкиот фактор се издвојува како важен белег што има влијание врз репродуктивното однесување во земјата.

5.3 Диференцијална родност, според социјалниот статус на жената:

Било да станува збор за земји (ситуации) со висока родност или за нискородни подрачја, интересот за социо-економскиот амбиент во дадена ситуација, односно социо-економските варијабли на влијание, е постојан. Со цел да се објаснат различните модели на родноста, во зависност од теоретскиот пристап кон истражувањето, истражувачите кои ја третираат оваа тема, користеле различни концептуални рамки за објаснување на оваа група фактори на влијание.

Во основа, нашиот пристап се засновува на социолошкото толкување на родноста, каде единица на истражување е жената. Во таа смисла, иницијалната размисла за да се илустрира социо-економската диференцијалност на родноста одеше во насока на идентификување на социјалниот статус на жената. Социјалниот статус на жената се операционализира преку нејзиното образование и вработување. Во исто време, фактот дека овие две варијабли (покрај другите) се индикатори за индексот на човековиот развој на земјата (Human Development Indeks - HDI), што е показател за вкупниот социо-економски развој и што го оправдува нашиот приод.¹¹²

Така, приоритет на овој поддел е да се проследи вкупниот ефект на овие варијабли врз бројот на раѓање деца на емпириско рамниште во македонското опкружување.

5.3.1 Образование на жената:

Без сомнение, образованието на жената е белег кој одигра и сè уште има големо влијание врз бројот на раѓање деца. Степенот на влијание оперира различно, во зависност од нивото на социјалниот развој.¹¹³ Но, воглавно, висока родност имаат жените со помалку образование, а ниска родност жените со повисоко образование.

Емпириски е потврдено дека за земјите кои се во развој образованието има круцијално влијание врз намалувањето на родноста. Во

¹¹² Women in Transition, Unicef, Regional Monitoring report No.6 - 1999p.1 Еден од индикаторите на HDI, покрај животниот траење на човекот, GDP per capita е образното ниво како мерка на компарација на степенот на писмени, степенот на образование на возрасните, и нивната вклученост во основното, средното и терцијарното образование, и вклученост на жената во тие процеси.

¹¹³ Cochrane H. S., (1979), "Fertility and Education What Do we Really Know?", The World Bank, The John Hopkins University Press Baltimore and London.

зависност од земјата, интензитетот на влијание е различен, но моделот, поточно инверзната релација образование - родносот, е постојана. Негативна функција на образованието врз раѓањата деца е воочливо и во развиените земји,¹¹⁴ но некои емпириски анализи потврдуваат дека во овие земји повисокото образование не секогаш е поврзано со помалку раѓања. За пример се посочуваат Норвешка и Западна Германија, каде во седумдесеттите години, најниско и највисоко образованите жени имале нјвисока родност.¹¹⁵ Во таа смисла, по однос на влијанието на образованието на жената врз родноста би можело да се рече дека постои јасна линерна негативна корелација во земјите кои се на пониско ниво на развој, додека во поразвиените земји оваа поврзаност е пониска и не секогаш е негативна.

Во контекст на Македонија, е најдено дека образованието на жената е важна детерминанта на родноста во земјата и дека трендот на намалување на родноста во земјата е проследен со искачување на жената на повисоко образовно скалило.¹¹⁶

На теоретско рамниште образованието на жената се зема како директен фактор на влијание кој го намалува бројот на раѓање деца. Потоа, оваа варијабла на индиректен начин влијае врз брачниот статус, работниот статус, знаењето и практикувањето на средствата за контрацепција што, пак, влијаат врз родносот. И на крај, во одреден социјален контекст се забележува и агрегатното влијание на овој белег, како на пример, со работниот статус или со некој друг белег.

Во контекст на нашата поимна рамка на емпирискиот приод кон родноста, во анализите што следат ќе се прикаже директното и индиректното влијание на степен на образование на жената врз родноста.

Табелата 5.17 ги содржи информациите за нивото на родносот (просечниот број деца и кумулативната родност) во Република Македонија, според образованието на жената.

¹¹⁴ Cochrane, H.S. (1979), "Fertility and Education What Do we Really Know?", The World Bank, The John Hopkins University Press Baltimore and London.

¹¹⁵ Cochrane H. S., (1979), "Fertility and Education What Do we Really Know?", The World Bank, The John Hopkins University Press Baltimore and London

¹¹⁶ Breznik, D. (1980) Fertility of the Family Planning in Yugoslavia, Institute for Social Science, Beograd.

Табела (5.17)
Просечен број на раѓања на деца кај мажените жени според нивото на образованието, РМ, 2002

Степен на образование	Возрасна група				Вкупно	Стандардна грешка
	15-24	25-34	35-44	45-49		
Без	1,13	3,63	4,64	5,50	3,67 (42)	0,28
Основно	1,24	2,86	3,59	4,40	2,62 (259)	0,0936
Средно	1,024	1,86	2,56	2,84	1,97(464)	0,0478
Више/Високо+	1,0	1,43	2,20	2,14	1,76 (197)	0,0615
Вкупно	1,12(206)	2,03 (371)	2,82 (295)	3,13 (90)	2,18 (962)	0,0411

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Евидентна е инверзната релација помеѓу овие две варијабли. Вкупно, просечниот број на раѓање деца кај жените без образование е 3,67 деца по жена. Кумулативната родност е 5,50 деца. Како се зголемува образованието на жената се намалува и бројот на децата. Па така, просечниот број на живи раѓања, за жените со основно образование, е 2,62 деца по жена, 1,97 меѓу жените кои завршиле средно образование и 1,76 меѓу жените со универзитетско и повисоко образование. Логично, негативната функција се забележува и по основ на кумулативната родност кај жените. Така, жените завршиеле основно образование на крајот на својот репродуктивен период, покажуваат поголем број деца (4,40) од оние со средно (2,84) и од оние со универзитетско и повисоко образование (2,14). Хипотетичка рамка, е тествана со помош на АНОВА, а резултатите се преставени во Табела 5.20.

H₀: образованието на жената нема влијание врз бројот на раѓања на деца. И,

H₁: образованието на жената има влијание врз бројот на раѓање деца.

Според резултатите од анализа на варијансите со една променлива варијабла, на ниво на 99% доверба и $F_{3/961}=46,172$, се отфрла нултата хипотеза. Со ова, и статистички се потврдува влијанието на образованието на жените врз бројот на раѓање деца. Образованието објаснува 13% од разликите во просечниот број на раѓање деца во нашето истражување.

Табела (5.18)
Резултати од АНОВА и НЗР за просечниот број на раѓања на деца според образованието на жената

Степен на образование		Просечен број на деца	Стандардна грешка	Просечна разлика	Стандардна грешка	Ниво на значајност
Без		3,67	0,28			
	Основно			1,05*	0,198	0,000
	Средно			1,69*	0,192	0,000
	Висше/ високо+			1,90*	0,203	0,000
Основно		2,62	0,0936			
	Без			-1,058	0,198	0,000
	Средно			0,65*	0,092	0,000
	Више/ високо+			0,868	0,113	0,000
Средно		1,97	0,0478			
	Без			-1,69*	0,192	0,000
	Основно			-0,65*	0,092	0,000
	Више/ високо+			0,21*	0,102	0,039
Више/ високо+		1,76	0,0615			
	Без			-1,90*	0,203	0,000
	Основно			-0,86*	0,113	0,000
	Средно			-0,21*	0,102	0,039
F _{3/1961} =46,172; p=0.001; * Просечната разлика е значајна на 0,05 нив						

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Просечните раѓања се повисоки кај жените без образование за 1,90 деца, во однос на жените во категоријата на више, високо и повисоко образование.

Индириктниот ефект на образовниот статус на жената врз родноста е проследен низ трите веќе користени интермедијални варијабли: возраста на стапување во брак, употребата на средствата за контрацепција и абортусот.

Едно од објаснувања за влијанието на образованието како причина за силното влијание врз бројот на раѓање деца е дека годините поминати во образованието имаат директно влијание врз возраста на стапување во брак, во каков било општествен контекст.¹¹⁷ Речиси секаде е прифатливо дека договорените бракови и браковите кои се склучуваат во помладите години, не се совпаѓаат со образованието. Попрецизно, со повисоко

¹¹⁷ Пошироко во: Cochrane H. S., (1979), "Fertility and Education What Do we Really Know?", The World Bank, The John Hopkins University Press Baltimore and London.

образовно ниво, подоцнежнo е стапувањето во брак. За возврат, одложувањето на стапување во брак, доведува до пониска родност.

Во случајот на Македонија, нивото на образованието, односно разликите во родноста, поради разликите во образованието и разликите на просечната возраст при склучување брак, покажуваат преминација на жените без образование - жените со основно образование се мажат подоцна (62,5%), со просечна возраст на стапување во брак кај жените без образование 17 години. На жените со основно образование е 19 години, што е пониско од жените со средно и више/високо образование (21 и 25 години).

Уделот на оваа интермедијална варијабла преку нивото на образование на жената е прикажана во табелата 5.21. Генерално, инверзаната релација меѓу родноста и возраста на стапување во брак, меѓу жените со различен степен на образование, се потврдува и во македонското општество.

Табела (5.19)
Просечен број на раѓање деца според нивото на образование и интермедијалните варијаблите, РМ, 2002

Варијабли	Степен на образование				Вкупно
	Без	Основно	Средно	Више/ високо+	
Возраст на стапување во брак					
<19	4,30	2,73	2,07	2,25	2,44
20-24	3,52	2,69	1,78	1,81	2,18
25+	2,00	2,57	1,71	1,54	1,74
Контрацепција					
Да	4,44	3,02	2,04	1,77	2,20
Не	3,45	2,38	1,89	1,76	2,16
Абортус					
Да	3,55	2,61	2,37	2,02	2,46
Не	3,77	2,63	1,79	1,67	2,03

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Жените кои се мажат за првпат во подоцнежните години покажуваат пониско просечно ниво на раѓања, во однос на жените кои се мажат помлади. Но, без разлика на годините на мажење, жените со повисоко образование сè повеќе концентрирани во пониските паритети и сè повеќе склони да прекинат раѓањето деца, порано од оние кои имаат пониско ниво на образование. И денес многу истражувачи го поддржуваат заклучокот на Фридман, дека кога е поголем степенот на образование на жената и мажот

поголема е веројатноста дека брачните парови ќе користат средства за заштита од несканата бременост. Тоа се објаснува со тоа дека кај брачните парови кои имаат повисоко образование шансите се поголеми да се информираат за разните средства за спречување од забременување, зголемена е комуникацијата помеѓу брачните парови, па и во однос на планирање на големината на семејството.

Врз податоците од 2002 година, учеството на жени кои се изјасниле дека користат било кој контрацептивен метод во време на истражувањето, во рамките на соодветната образовна група на жени е повисок кај жените кои завршиле више/високо или повисоко образование (72%), во споредба со жените со средно образование (55%), и о оние со основно образование (35%) и без образование 21,4%. Постоечките разлики по основ на употребата на средствата за контрацепција покажуваат релативно влијание и врз родноста. Споредба на податоците за интензитетот на употреба на средствата за контрацепција со проечната родност јасно говори за инверзните релации помеѓу овие две варијабли. Просечниот број на раѓања на деца укажува на тоа дека средствата за заштита од бременоста започнува да се користат во повисоките паритети односно ред на раѓање деца, но компаративно, пониско како расте нивото на образование. Ова, на извесен начин, укажува на саканиот број деца и на рационалноста во репродуктивното однесување.

Истовремено, абортусот како средство за прекин на несканата бременост е поголем кај жените кои најмал број на години поминале во школо (47,6 и 41,3%). Тоа е пониско кај жените со средно образование и више/високо или повисоко образование (31,5% и 26,7%). Споредбата на овие податоците, со просечниот број на живи раѓања покажува дека жените со повисока родност почесто го користеле абортусот како средство за спречување на несканата бременост. Со оглед дека станува збор за метод што има штетно влијание врз здравјето на жената, можна е претпоставката дека оваа група на жени во помал дел ги користат средствата за планирање на семејството.

Имено, за контрола на родноста неопходни се знаења за модерните методи за контрола на раѓања, пристап до технологијата и сакањето да се употребуваат. Поврзувајќи ги овие аспекти со образованието на жената, односно знаејќи ја "моќта" на образованието, стануваа појасна дадената

ситуација. Имено, со образованието се отвораат други ментални димензии за жената па така, и непланираните бремености се поретки во однос на помалку образованите жени. Варијаблата образование е во блиска асоцијација со работниот статус на жената којшто се дискутира во наредниот дел.

5.3.2 Работниот статус на жената:

Изминативе години бројот на економски активни жени постјано расте во многу од развиените земји. Во Република Македонија, според податоците од 1998 година, процентот на учество на женската работна сила во вкупниот број на работно способно население (возраст 15-64 години) беше 38,5%. Процентот на вработените жени во рамките на вкупно вработени во земјата релативно е константо. Во истата година тој бил 36,7%, што не е многу сменето во однос на податоците од десет години наназад (36,9%), или пет години наназад (37,6%).¹¹⁸

Според податоците добиени од нашето истражување 40,2% од вкупно вработените жени биле во работен однос. Следејќи ги искуствата на другите земји нашите претпоставки се дека вработеноста ќе влијае негативно врз бројот на раѓање деца, така што жените кои се вработени ќе покажуваат пониска родност и обратно.

Генерално, учеството на жената во економски активната популација зависи од нејзиното образование. Жените кои имаат повисоко образование се со поголеми шанси да се вработат, во однос на другите. Поддржувајќи го потврдниот став и во нашето истражување, дека образованието и родноста се инверзно поврзани, очекувано е дека и родноста е пониска кај вработените жени.

Оваа релација е потврдена во многу емпириски студии и во многу од развиените земји. Во однос на оваа варијабла, истражувањата во помалку развиените земји покажуваат неконзистентност во емпириксите податоци. Тоа се должи на дефинирање на поимот економски активна, но тоа зависи и од степенот на развиеност на земјата и од културниот контекст што во основа ги детерминира насоките и ширината на поврзаноста меѓу учеството во работната сила и родноста.

¹¹⁸ UNDP, (2000) Report, "Status of Women in Macedonia", UNDP. Skopje.

Односот меѓу работното искуство на жената и родноста се прикажани во табелата 5.22. Надминувањето на просечниот број на раѓања кај невработните жени е за околу пола дете (просечниот број на раѓање деца кај невработените е 2,36, а 1,91 кај вработните жени). Разликата е поголема, споредено според возраста на жената, така што на крајот на репродуктивниот период невработените жени има 3,71 деца, а вработените 2,44 деца.

АНОВА - тестот и статистички го потврди влијанието на овие фактори врз раѓањето деца, на ниво на 0,001 со $F_{1/961}=28,884$.

Табела (5.20)
Просечниот број на раѓање деца, според работниот статус РМ, 2002.

Работен статус	Возраст				Вкупно	Стандардна грешка
	15-24	25-34	35-44	45-49		
Работи	1,10	1,61	2,31	2,44	1,91(387)	0.0454
Не работи	1,12	2,33	3,34	3,71	2,36(575)	0,0604
Вкупно	1,12	2,03	2,82	3,13	2,18(962)	0,0411

$F_{1/961}=28,884$; $p=0,001$;

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Во табелата 5.21 се претставени резултатите за влијанието на интермедијалните варијабли на родноста, контролирани со работниот статус на жената од едноставан причина што економскиот ангажман на жената влијае и врз споменативе варијабли.

Инверзната релација се забележува и меѓу возраста на стапување во брак и бројот на раѓање деца контролирана со работниот статус на жената, а разликата е процента за помалку од пола дете.

Врз основа на податоците во табелата (5.23), вработените жени кои користат средства за спречување на бременоста имаат помалку деца (1,95 деца), во споредба со жените кои не работат (2,42 деца). Надолното со податокот дека процентот на вработените жени кои користат средства за заштита од бременоста е повисок (61%) во однос на невработените жени (46%), може контрацептивната практика да се смета како фактор на депресивно влијание кај оваа категорија на жени.

Табела (5.21)
Просечниот број на раѓање деца, според работниот статус
на жената и интермедијалните варијабли РМ, 2002.

Варијабли	Работен статус		
	Невработени	Вработени	Вкупно
Возраста при склучување на брак			
<19	2.47	2.30	2.44
20-24	2.35	1.96	2.18
25+	1.89	1.68	1.74
Употреба на контрацепција			
Да	2.42	1.95	2.20
Не	2.30	1.86	2.16
Абортуси			
Да	2.70	2.10	2.46
Не	2.18	1.82	2.03

Извор: Истражување Република Македонија, 2002.

Во однос на абортусите, како средство за планирање на семејството, може да се каже дека не се бележи значајна поврзаност на оваа варијабла со работниот статус на жената. Имено, процентот на абортуси речиси е идентичен (34% и 33%) кај обете категории жени. Иако, бројот на раѓање деца кај невработените жени се 2,70 деца и 2,10 кај вработените жени.

Објаснувањата за влијанието на работниот статус на жената врз родноста е во блиска врска со објаснувањата презентирани во делот што се однесува на ефектот на образовнието врз родноста на жената. Сепак, кога станува збор за поврзаноста меѓу бројот на раѓањата и работната активност на жената мора да се анализираат со големо внимание, од причини што и обата процеса се динамични процеси. Големината на семејството и вработеноста може да се менуваат во текот на времето, а истовреме овие два феномени се во интерактивен однос, каде преминацијата на еден од нив се толкува во поширок контекст.

*

*

*

Фокусот на нашето внимание, во овој дел од трудот беше насочен кон истражување на разликите во раѓањето деца, според изделени белези на жената коишто се идентификуват како фактори што делуваат на бројот на раѓање деца и на репродуктивното однесување меѓу жените - испитанички во нашето истражување. Со помош на АНОВА тестот се тествани нашите

претпоставки. Користејќи го индексот наречен коефициент на детерминација, ќе се измери колку е силна поврзаноста меѓу варијаблите, измерена според АНОВА - тетот. Тоа се обележува со грчката буква омега (ω^2) и се интерпретира со тоа колкав дел од варијансите од независната варијабла (просечниот број на живи раѓања), може да се објасни низ одредените варијабли. Резултатите се претставни во табелата што следи по еден хиерархиски ред.

Табела (5.22)
Резултати од АНОВА и коефициентот на детерминација за просечниот број на раѓања по одделени белези на жената

Варијабла	Коефициент на детерминација	F-вредност
Должина на бракот	44	191.476
Возраст	32	74.894
Образование	12	46.172
Етницитет	9	51.149
Место на живеење	6	58.551
Возраста на склучување брак	5	14.557
Работен статус	3	28.884

Како што се прикажува, може да се рече дека најголема објаснувачка моќ има должината на траење на бракот и возраста на жената. По нив следат образованието на жената и нејзината етничка припадност, додека местото на живеење и возраста на стапување во брак и работниот статус искажале помала моќ на објаснување на разликите во просечниот број на живи раѓања. Чистиот ефект на овие фактори на влијание ќе биде псоедбно разгледани во седмиот дел од овој труд.

ШЕСТИ ДЕЛ НОРМИТЕ ЗА РОДНОСТА И СТАВОВИ ПОВРЗАНИ СО НЕА

Истражувања на нивото и на разликите на родноста што беа презентирани во претходните два дела од овој труд, индицираат на разлики во родноста меѓу различните подгрупи (по разни основи) на населението. Следејќи го концептуалниот модел на Фридман, како ултимативно, нареден чекор при анализа на родноста е осврт кон социјалните норми и ставовите за родноста.¹¹⁹ Во концептуален контекст, според овој модел, репродуктивните норми се група на правила што влијаат врз родноста. Тие се дел од културата и како такви прифатени од страна на поединците.

Социјалните норми коишто реферираат за одделни аспекти од репродуктивното однесување на населението во основа се медијаторни варијабли кои на индиректен начин (преку интензитетот на интермедијалните варијабли) влијаат врз бројот на раѓање деца. За мерење на асоцијацијата меѓу варијаблите во овој дел од истражувањето ќе се пресметува хи-квадратот, тестот на независност.¹²⁰

На емпириско рамниште, овој дел од концептуална рамка ќе биде прикажан низ следниве подделови:

1. Ставови за репродукцијата.
2. Ставови за средствата за контрацепцијата.
3. Ставовите за абортусот.

6.1 Ставови за репродукцијата:

Во овој труд, репродуктивните норми се претставени во поширока смисла отколку што е идеалниот или саканиот број на деца. Тие се разгледуваат како културна перцепција која раководи со внатрешноста на репродуктивните процеси. Во таа смисла, бараните одговори од испитаничките во истражувањето од 2002 година се однесуваа на ставовите кон бракот, кон идеалните години за стапување во брак и кон саканиот број на деца.

¹¹⁹ "Проблемот на тоа колку деца ќе имаат брачните парови е широк и има многу лични и социјални последици, па би била аномалија на социологијата ако социјалните норми кои се однесуваат на тоа не ги развие", Freedman R. ((1967), " The socology of human fertility", New York, Irvington. стр.222.

¹²⁰ Пошироко за математичкиот израз на овој тест во вториот дел од овој труд, стр.24.

6.1.1 Ставови кон институцијата брак:

Во изминатите декади во македонското општество преовладувачкиот систем на вредности и верувања доживеа значајни трансформации. Процесот на демократизација и на секуларизација дозволи многу нивоа во социјалните релации вклучвајќи ги и оние на ниво на семејството и трансформацијата на вредностите поврзани со улогата на половите, социјалното однесување, на бракот и на одговорноста на родителите. Во таа смисла, можно е да се рече дека новиот нормативен контекст се карактеризира со толеранција кон нетрадиционалното однесување.

Во 2002 година, респодентките во истражувањето беа запрашани за нивните ставови кон бракот низ група од три тврдења, за кои тие можеа да се изразат позитивно или негативно.

Првиот став се однесува на мислењето дека "бракот е застарена институција", а вториот и третиот став содржат услов: ако жената сака да има деца, а не сака да се мажи, тогаш треба да има деца и, би било добро во иднина вниманието да се сврти повеќе кон семејниот живот. Тоа се останатите два става. Одговорите на овие прашања се претставени во табелата 6.1.

Иако изгледа дека во брзо време нормативниот императив за мажење ослабнува, податоците од истражувањето може да се рече дека бракот, сепак, останува важна институција. Според одговорите, помалку од една-петина од жените респодентки го сметаат бракот за застарена институција. Од аспект на кохортните групи, овој став беше поддржуван во поголем процент (28,2%), и тоа кај жените во помладите возрасни кохорти (возраст 15-24 години).

Отфрлањето на ставот дека бракот се смета за застарена институција не би требало да се толкува како поддршка на традиционалните форми на семејното живеење. Имено, и покрај застапеноста на ставот дека бракот е идеална структурна форма за семејство, постои голема толеранција кон алтернативните форми на родителство и растење на деца во различен контекст, согласно со одговорите на респодентките за тврдењето: ако жената сака да има деца, а не сака да се мажи, тогаш треба да има деца. Повеќе од две-третини од жените го поддржуваат

тврдењето дека жената треба да има дете вон брак. Разликите во однос на генерацииската припадност на жените се мали (види: табела 6.1).

Меѓутоа, и покрај општо прифатениот став дека жената има право да има деца надвор од бракот како самохрана мајка, фактичките раѓања вон бракот во државата беше околу 9,8 во 1999 година¹²¹, што е пониско во однос на другите земји во светот. Така, иако многу жени позитивно се однесуваат кон ставот за еден родител, малку жени се одлучуваат за оваа алтернатива.

Табела (6.1)

Процентуална дистрибуција на согласување или несогласување со некои од понудените тврдења според возраста на испитаничките:

„Бракот е застарена институција“				
Одговори	Возрасни групи			
	15-24	25-34	35-49	Вкупно
Да	28,2	18,6	19,5	21,0
Не	71,8	81,4	80,5	79,0
„Ако жената сака да има деца, а не сака да се мажи тогаш, треба да има деца“				
Да	58,3	64,7	60,3	61,5
Не	41,7	35,3	39,7	38,5
„Би било добро во иднина да се обрне повеќе внимание на семејниот живот“				
Да	98,1	98,9	99,2	98,9
Не	1,9	1,1	0,8	1,1

Извор: Република Македонија, истражување, 2002¹²²

Речиси 100% од респодентките се согласуваат со мислењето: би било добро во иднина вниманието повеќе да се сврти кон семејниот живот". Корхортните разлики по возраста, по однос на ова прашање, се минорни. Акламативното прифаќање на овој став можно е да се должи и на преовладувачкото чувството дека семејството, со текот на време, има загубено од првичното значење. Сепак, преферираме да кажеме дека, кога станува збор за македонското општество, семејството и бракот сè уште имаат важно место.

За да се тестира интензитетот на асоцијација меѓу зависната и независната варијабла, контингентот на мерките за корелација е изведен.

¹²¹ Преземени податоци за Република Македонија од "Recent Demographic Development in Europa 2000" (2000) Council of Europe Publishing, Belgium, стр. 607-614.

¹²² Податоците кои се изнесени во оваа табела, и во сите табели кои во овој дел од трудов, се однесуваат на реализираното истражување за потребите на овој труд. Самото истражување е поопширно објаснето во вториот дел од овој труд.

Влијанието на селектираните белези на жената врз овие ставови не се забележливи. Единствени статистички значајни отстапувања, од аспект на некои индивидуални белези на жената, се забележени кај одговорите за вториот став: ако жената сака да има деца, а не сака да се мажи, тогаш треба да има деца. Резултатите се прикажани во табелата (6.2)

Табела (6.2)

Варијаблите според редот на значајноста и силината на поврзаноста

Варијабли	С.С	Хи-квадрат	Степени на слобода	Ниво на значајност
Образование	0,394	177,298	3	0,001
Етницитет	0,345	130,090	2	0,001
Работен статус	0,291	89,100	1	0,001
Место на живеење	0,211	45,107	1	0,001
Возраст	0,104	10.448	6	0.001

Извор: Пресметано според истражувањето, РМ, 2002

Интензитетот на поврзаноста е најсилна со образованието, и со етницитетот на жената. Помалку со работниот статус и место на живеење, а најмалку со возраста на жената

6.1.2 Идеални години за склучување брак:

Просечно пресметаната идеална возраст за мажење на жените, според истражувањето 2002, е 23 години, а за мажите 26 години, што е повисоко во однос на фактичката просечна возраст на стапување во брак во ова истражување.

Изразено во пошироки возрасни групи, претежноста на одговорите е во групата на „средната возраст“,¹²³. Така, 65% и 59% од респодентките сметаат дека идеален период за мажење на жените, односно женење за мажите се "средните" години. Во помал број се идеализирани "касните" години за мажење (26%), односно женење (31%), а уште помалку "раните" години, 7% за мажење и 11% за женење. (види: табела 6.3)

Според кохортните возрасни групи, кај жените на возраст од 15-24 години преовладува мислењето дека идеалната возраст за мажење на жената е 21-та година, додека останатите групи се однесуваа во рамките на вкупниот просек.

¹²³Со согласност на респодентките се определени периоди за мажење: за жените „рани“ се <19; „средни“ 20-24; „касни“ 25+. За мажите: „рани“ се <22; „средни“ 23-27; и „касни“ 28+ години.

Табела (6.3)
Процентуална дистрибуција на жените за иделаните години за
склучување на брак, РМ, 2002

	Идеална возраст за стапување во брак						Прос. идеална воз. на стап. во брак		
	Рани години		Средни		Доцни		Жени	Мажи	
	Же-ни	Ма-жи	Же-ни	Ма-жи	Же-ни	Ма-жи			
Вкупно	8.6 (83)	10.5 (101)	65.1 (626)	58.6 (564)	26.3 (253)	30.9 (297)	100 (962)	23	26
Возраст									
15-24	17,5	15,0	69,9	62,1	12,6	22,8	100 (206)	21	26
25-34	4,3	9,4	62,8	54,2	32,9	36,4	100 (371)	23	26
35-49	8,1	9,1	64,7	61,0	27,3	29,9	100 (385)	23	26
Возраст на стап. во брак									
<19	24.5	22.0	66.3	58.6	9.2	19.4	100 (273)	20	25
20-24	2.8	7.2	71.3	63.0	25.8	29.8	100 (530)	23	26
25+	0.6	1.9	42.1	44.0	57.2	54.1	100 (159)	25	28

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Забелешка: Фигурите во заградите ги претставуваат бројот на случаи;

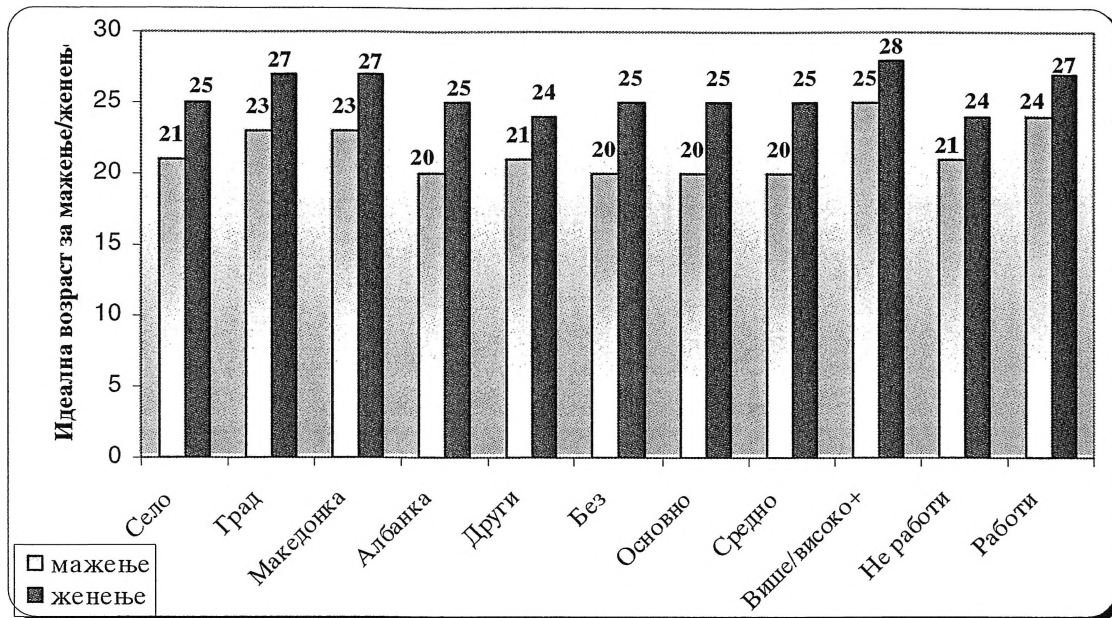
Рани години: за жени <19; за мажи <22; Средни: за жени: 20-14; за мажи 23-27; Доцни: за жени 25+; за мажи 28+.

Може да се рече дека постои одредена доследност меѓу идеалната и фактичката возраст на стапување во брак. Така на пример, жените кои се мажеле на возраст од 20-24 години, за иделани ги сметаат 23 години. Или, оние кои се мажеле на 25+ возраст, за иделна ја сметаат 25-та година.

Сликата 6.1, според одредени белези на жените, го илустрира мислењето за идеалната возраст за стапување во брак.

Како резултат на факторот "околина" се бележи разлика во поглед на идеализирање на возраста на стапување во брак. Така, жените од село ги идеализираат помладите години за мажење (21 година за жените и 25 години за мажите), а жените од град постарата возраст за обата пола (23 години за жени и 27 години за мажите). Споредено со фактичката возраст на стапување во брак, кај жените од обете категории, може да се рече дека жените се мажеле порано од нивната замисла за една, односно три години.

Слика (6.1)
Просечна идеална возраст на стапување во брак според
изделени белези на жената, РМ, 2000

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Анализата на одговорите контролирано со етничката припадност на жената, откриваат разни варијации. Македонската жена смета дека 23-та е идеален период жената да се мажи, а за мажите дека тоа е 27-та година. Како идеални години за мажење и женење кај албанската жена се пресметани 20 и 25 година, а блиску до оваа група на жени се "другите", со 21 година за жени и 24 години за мажи.

Жените без образование и оние кои завршиле само средно образование, ги идеализираат 20-те години за мажење и 25-те години за женење. Жените со средно образование се определиле за нешто повисока возраст: 23 за жени и 26 за мажите, а над нив се жените со више/високо и повисоко ниво на образование, со 25 и 28 години. Како што е и случајот и со претходните групи на жени, и овие жени се мажени порано од годините што ги сметаат за идеални.

Во однос на работниот статус, жената која не е вработена ги идеализира помладите години за мажење (21) во однос на жените кои работат (24). Одредена разлика се бележи и кога станува збор за женење, па така, првата група ги идеализира 24, а втората група 27-та години за женење.

При обидите, статистички да се тестира влијанието на селектирните белези врз идеалната возраст за стапување во брак, користен е статистичкиот тест за асоцијација меѓу појавите - хи-квадратот.

Табела (6.4)
Варијаблите според редот на значајноста и силината на поврзаноста

Варијабли	С. С		Хи - квадрат		Степени на слобода		α-вредносот	
	Жени	Мажи	Жени	Мажи	Жени	Мажи	Жени	Мажи
Место на живеење	0,274	0,236	78,020	56,652	2	2	0,01	0,01
Етницитет	0,428	0,389	216,072	171,606	4	4	0,01	0,01
Образование	0,464	0,356	263,554	139,265	6	6	0,01	0,01
Работен статус	0,270	0,242	75,822	60,019	2	2	0,01	0,01

Извор: Пресметано според истражување, РМ, 2002

Како што може да се види, најголемо статистичко влијание врз ставовите за идеалните години за мажење на жените има образованието на жената, нејзината етничка припадност, религиозната определеност, а потоа и местото на живеење и работниот статус. Во однос на идеалните години за женење, се забележува статистички помало влијание на етницитет и на образовниот статус на жената, како и на религијата, на работниот статус и на местото на живеење врз идеалните години за женење на мажот.

Генерално, "средни" години за стапување во брак за обата пола, се преферираат кај сите испитанчки освен кај жените со више/високо+ ниво на образование, се "доцните" години. Во сите случаи, идеалната возраст на стапување во брак беше пониска за жените отколку за мажите. Оние групи кои сметале дека жените треба да се мажат подоцна, истото го мислат и за мажите. Постоечките варијации помеѓу групите се должат на стилот на живот, преференците и аспирациите во животот во однос на семејството. Проценетите вредности помеѓу идеалните и фактичките години на стапување во брак, индицираат на одредени промени во вредносниот систем но исто така укажува на тоа дека модернизацијата не се карактеризира само со промени во животните услови, туку предизвикува и промени во вредностите што се однесуваат на репродуктивното однесување на жената, вклучувајќи ги и годините на стапување во брак. Комплексноста на старите културни и економски сили, каде автономијата на жената станува поизразена, пред сè низ нејзиното вклучување во

повисоките процеси на образование, со што се поголеми и шанси за градење на работна кариера, без сомнение се една од причините за разликите што постојат помеѓу жените со повисоко образование и оние со пониско, помеѓу жените од македонската националност и оние другите.

6.1.3 Саканиот број на деца:

Саканиот број на деца, како што вели Фридман, односно барањето за деца, како што е велат Ли и Балтао, заедно со бројот на преживеаните деца и практикување на контрацепцијата, го детерминира репродуктивното однесување во кое било општество.

За евалвација на репродуктивните норми во македонски контекст, се користени податоците за "саканиот број на деца". Во истражувањето од 2002 година, одговорите на прашањето: "колку деца сакате да имате, наспроти тоа колку веќе имате?", се индикатори за овој аспект од репродуктивното однесување.

Просечниот број деца во 1976 година, во Република Македонија, бил 2,71 деца, каде жените од селото преферирале нешто поголемо семејство (2,90 деца) во споредба со жените од град (2,57 деца).¹²⁴ Во 2002 година, просечниот број деца бил 2,57 деца, што е во основа повеќе од фактичкиот број на деца за 0,39 деца.

Табелата 6.5 ги содржи информациите за сакниот број деца и за разликите меѓу саканата и фактичката родност, како на општо ниво така и од аспект на возраста на жената..

Табела (6.5)
Процентуална дистрибуција на жените според саканиот број на деца и возраста на жената, РМ, 2002

Возраст	Сакниот број на деца					Просечен број на сакани деца	Разлика помеѓу СР и ФР
	1	2	3	4+	Вкупно		
15-24	10,7	44,2	39,8	5,3	100(206)	2,40	1,28
25-34	6,7	48,2	34,5	10,5	100(371)	2,49	0,46
35-49	5,2	31,2	50,1	13,5	100(385)	2,74	-0,16
Вкупно	7,0 (67)	40,5 (390)	41,9 (403)	10,6 (102)	100 (962)	2,57	-0,39

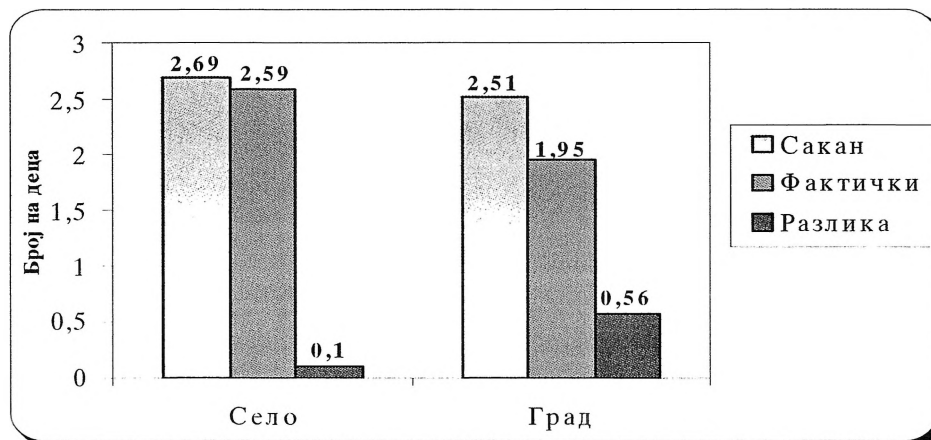
Извор: Република Македонија, истражување, 2002
Забелешка: СР(сакана родност); ФР (фактичка родност).

¹²⁴ Breznik D. (1980) Fertility of the Family Planning in Yugoslavia, Institute for Social Science, Beograd, (1980)

Може да се види дека мнозинството од жените преферираат семејство од три деца (42%) и семејство со две деца (40%), потоа со 4 и повеќе деца (11%), а само со едно дете се 7%. Нема жени кои сакаат да немаат деца. Во таа смисла, како универзално правило е дека прифатено семејство е она семејство кое има најмлаку едно дете. Контролирано според возраста на жената, според горната табела, уделот на оние кои преферираат три и повеќе деца се покачува со возраста на жената, но не е многу различно од општиот впечаток за саканиот бројот деца. Она што се забележува како разлика е тоа што една половина од повозрасните жени (возраст 35-49 години) преферираат над просекот, три и повеќе деца. Во однос на саканиот број деца, жените на помлада возраст идеализираат помал број деца (2,40), во однос на повозрасните кохорти (25-34 години) 2,49 деца и (35-49 години) 2,74 деца. Но, во однос на разликите меѓу фактичката родност и саканата родност, разликата е најизразена (1,27 деца) кај најмладите.

Саканиот број деца и разликите меѓу саканата и достигната родност, ќе биде прикажана во сликите што следат.

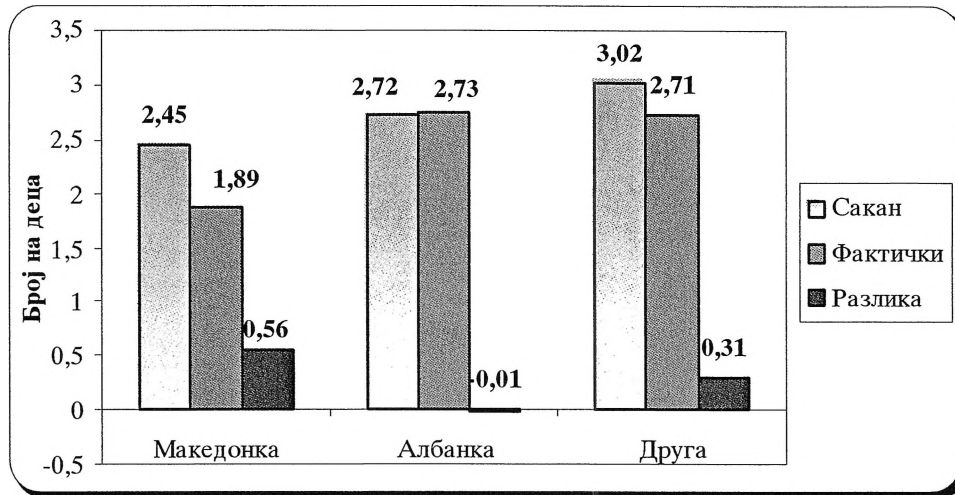
Слика (6.2)
Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД од аспект на место на живеење на жената, РМ, 2002

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Поголеми разлики помеѓу жените од село и оние од град, во однос на саканиот број деца, не се забележува. Жените од урбаните средини сакаат да имаат 2,51 деца, а жените од селските средини 2,69 деца. Разликите се поизразени кога се споредува саканиот и фактичкиот број на деца, особено кај жените од градот за 0,56 деца.

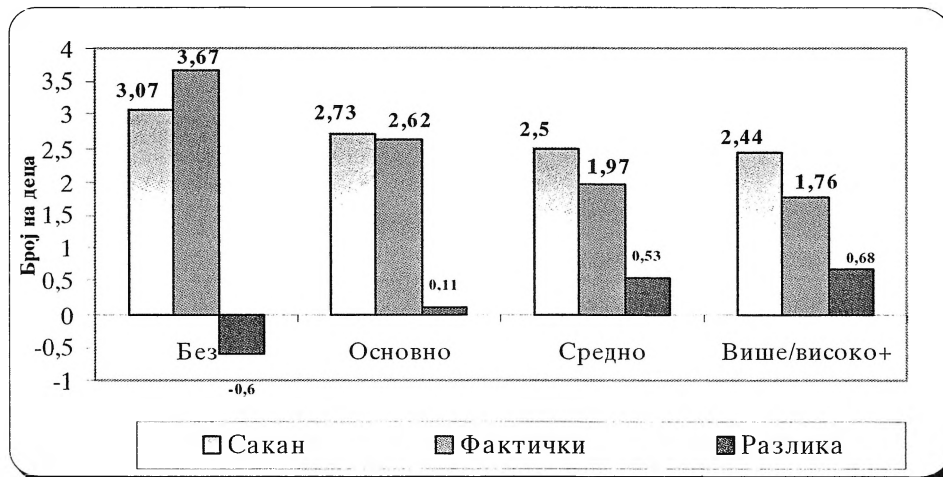
Слика (6.3)
Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД според етничката припадност на жените, РМ, 2002

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Според етничката припадност, саканиот број на деца кај македонската жена е 2,45 деца, што е понизок отколку кај албанската (2,72 деца). Споредно со фактичката родност, жените од македонската етничка припадност имаат за 0,56 деца пониска родност од саканата, а жените од албанската националност се однесуваат според своите желби.

Слика (6.4)
Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД според образованието на жените, РМ, 2002

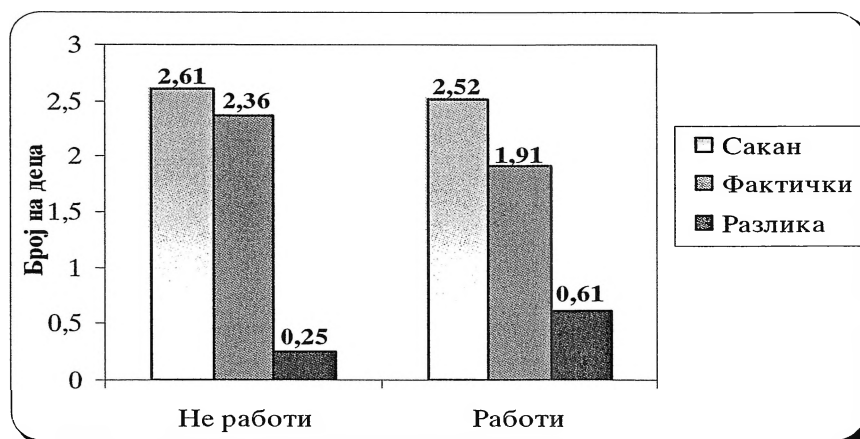

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Инверзната разлика меѓу родноста и образовниот статус на жената се потврдува и кај саканиот број деца. Така, жените без образование сакаат 3,07 деца, оние со основно 2,73 деца, со средно 2,50 деца, а со више/високо+ образование преферираат 2,44 деца. Оваа е различно од

фактичката родност меѓу оие групи на жени. Споредливо, жените со највисоко образование сакаат да имаат за 0,68 деца, односно за 0,53 деца жените со средно образование.

Слика (6.5)
Просечниот број на деца и разликите помеѓу СД и ФД според работниот статус жените, РМ, 2002

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Во однос на работниот статус на жената, оние кои работат сакаат 2,51 деца, а оние кои не работат 2,61 деца, што е различно од фактичкиот број деца, особено кај жените кои се во работен однос. (за 0,61 деца).

Посочената диференцијалност по однос на саканиот број деца се обидовме и статистички да ја измериме со хи-квадрат тестот за независност. Резултатите се претставени во табелата 6.6.

Интензитетот на поврзаноста, на што индицира коефициентот на контингенција (С.С.) покажува најсилна асоцијација на "саканиот број деца" со етницитетот и образованието, а потоа со другите две варијабли: местото на живеење и работниот статус

Табела (6.6)
Варијаблите според редот на значајноста и силината на поврзаноста

Варијабли	С.С	Хи-квадрат	Степени на слобода	Ниво на значајност
Етницитет	0,408	192,289	8	0,001
Образование	0,397	180,285	12	0,001
Место на живеење	0,241	59,507	4	0,001
Работен статус	0,227	52,483	4	0,001

Извор: Пресметано според истражувањето, РМ, 2002.

Од горнава анализа, впечаток е дека саканиот број деца го надминува фактичкиот број што го има жената, особено кај жените кои имаат пониска родност во земјата. Така, може да се каже дека желбата за повисока родност кај групите жени со пониска родност постои, па прашање кое се наметнува е зошто тие немаат повеќе деца отколку што сакаат. Според истражувачките резултати од 2002 година, тоа е така поради тоа што "децата чинат многу" (31%), потоа, причината: за да се донесат децата на свет чини многу" (29%) и дека за да се донесат децата на свет одговорноста паѓа само на жената (18%), а 15% одговориле дека нивните домови не се погодни за повеќе деца.

Ваквата ситуација наведува кон одредени објаснувања дека причините за ниската родност делумно се поради помалите можности да се има деца, а делумно и поради тоа што децата многу чинат.

6.2 Ставови за средствата за контрацепција:

Овој поддел, ставовите за средствата за заштита од бременоста ги третира на две нивоа. Првото, се однесува на преовладувачкото мислење кај жените - респодентки во истражувањето, 2002 година, по однос на контрацепцијата. И вториот, се однесува на актуелниот контрацептивен статус на жената и на несаканата бременост. Исто така, како важен го сметаме сегментот на влијание на издвоените индивидуални белези на испитаничките, по однос на споменативе аспекти.

Основното прашање преку кое ги идентификувавме ставовите кон контрацепцијата беше: "какво е вашето мислење за брачните парови кои користат нешто за да се заштитат од бременоста?" Добиените одговори се претставени во табелата (6.7).

Шеесет и осум проценти од респодентките ги одобруваат активностите на брачните парови за да се заштитат од бременоста. Понатаму, 20% од нив немаат никакво мислење, што оддава одредена незаинтересираност или несигирност кон тоа прашање. Најмал е процентот (12%) на они кои не се согалсуават со овој акт.

Табела (6.7)

Процентуална дистрибуција на одговорите на прашањето: "Какво е вашето мислење за брачните парови кои користат нешто за да се заштитат од бременоста?", помеѓу жените групирани по издвоени белези, РМ, 2002

Варијабли	Одговори			Вкупно (N;%)
	Поддржува	Не поддржува	Не знае	
Вкупно	67,7	12,1	20,3	100(9620)
Место на живеење				
Село	48,8	20,8	30,4	100(342)
Град	78,1	7,3	14,7	100(620)
Етницитет				
Македонка	70,1	7,2	22,8	100(628)
Албанка	72,6	17,0	10,4	100(241)
Други	38,7	32,3	29,0	100(93)
Образование				
Без	40,5	14,7	4,1	100(42)
Основно	57,9	17,4	10,3	100(259)
Средно	65,9	10,3	23,8	100 (466)
Више/високо+	90,8	3,1	6,2	100(195)
Работен статус				
Не работи	57,9	16,7	25,4	100(575)
Работи	82,2	5,2	12,7	100(387)

Извор: Република Македонија, истражување, 2002

Ставовите на јавноста кон средствата за заштита од бременоста се од особено значење за програмите за планирање на семејството, односно контрола на родноста, меѓу деловите од населението со повисока родност во земјата.

Општо декларативниот став „за“ средствата за заштита од бременоста, најдено е дека местото на живеење, односно дека жените од село, како и образованието на жената (жените без и со најмалку образование), во помал обем влијаат врз поддржувањето на активностите за заштита од бременоста. Имено, 48,8% од жените кои живеат во селските средини се согласуваа со употреба на средства за контрацепција. За оваа група жени е карактеристично што поголем дел (30%) немаат изграден став по ова прашање.

Во однос на образовниот статус, годините поминати во школо се сметаат како дистинктивен фактор по однос на ставовите кон родноста. Така, 40,5% од жените без образование и 57,9% од жените кои завршиле само основно школо, што е потпросечно, наспроти 91% од жените со

највисоко образовние и 66% од жените со средно образовнаие, го поддржуваат секој обид за заштита од несакана бременост.

Работниот статус силно го дефинира одобрувачкиот став за користење на контрацептивните средства на жените кои се во работен однос и тоа со (82%), што е натпросечно и далеку повеќе од жените кои не работат (57,6%).

Во обидот да се истражи поврзаноста помеѓу контарцептивниот статус и односот кон родноста, жените кои одговориле дека не сакаат да имаат повеќе деца од оној број кој веќе го имаат, се вкрстени со нивниот актуелен контрацептивен статус. Резултатите од ова вкрстување се претставени во табелата 6.8.

Табела (6.8)
Процентуалнат дистрибуција на жените кои не сакаат повеќе деца помеѓу оние кои користат средства за контрацепција РМ, 2002

Варијабли	Користи и не сака повеќе деца	Не сака деца
Место на живеење		
Село	58,3	63,2
Град	65,8	50,0
Етницитет		
Македонки	70,3	59,6
Албанки	48,5	40,2
Други	36,4	59,1
Образование		
Без	30,8	61,9
Основно	55,3	52,8
Средно	62,8	57,7
Више/високо+	74,5	50,3
Работен статус		
Не работат	61,3	53,0
Работат	64,7	57,1
Вкупно	62,7	54,7

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Како што може да се види, од вкупниот број жени кои одговориле дека не сакаат повеќе деца кориснички на средствата за контрацепција се (62,7%). Другиот дел не прави ништо за да ја достигне својата сакана состојба.

Според издвоените белези на жената, речиси три петини од жените кои живеат на село, а кои не сакаат повеќе деца, користат средства за контрацепција. Компаративно, ова учеството е повисоко (66%) кај жените

од град, и наспроти фактот дека е помала пропорцијата (50,0%) на жените од град кои одговориле дека не сакаат повеќе деца во споредба со жените од селските средини (63%).

Етничките разлики кај жените индицираат различна поврзаност помеѓу актуелната и саканата репродукција. Помеѓу жените од македонска етничка припадност кои не сакаат деца 70,3% употребуваат средства за контрацепција, а тој удел е понизок кај албанските жени (48,5%) и другите етнички групи (36,4%).

Од аспект на образованието, највисоко е учеството на жените без образование кои не сакаат повеќе деца (61,9%). Исто време, оваа група на жени најмалку (30,8%) одговорле дека користат средства за да ја спречат несаканата бременост. Кај останатите образовни групи, ова учество е нешто поголемо: 55,3% кај жените со основн школо, 62,8% кај жените со средно и 74,5% кај жените со највисоко образование. Така, може да се каже дека рационалноста во репродуктивното однесување расте како што расте образованието на жената.

Според работниот статус, средна поврзаност постои помеѓу саканиот број деца и актуелното однесување. Постои голем дел од жени кои прават нешто за да се заштитат од бременсота: кај жените кои не се во работен статус 61% и кај жените кои работат е 65%.

Во овој дел само би напоменале дека ваквото дискрепантно однесување на жените особено е релевантно за програмите за планирање на семејството. Во демографска литература, овој модел се нарекува "unmet need". Логиката на овој модел во рамките на планирање на семејството ја објаснува разликата што постои меѓу тоа што жените го искажуваат како желба по однос на раѓањето деца, од една страна, и актуелната контрацептивна практика од друга старна.¹²⁵ Најзначајна е разликата меѓу оние кои не користат средства за контрацепција, а кои истовремено не сакаат повеќе деца. Оваа група на жени, во рамките на програмите за планирање на семејството, имаат големи демографски импликации. Во таа смисла и сознанијата до коишто се дојдени од овие асоцијации би трабеле да најдат релевантно место кај групите на население што имаат висока

¹²⁵ Concepcion, M.B. (1980), family Formation and contraception in Selected Developing countries: Policy implications of WFS findings" in Proceeding for the Wold fertility Survey Conference, London, 1980 (Voorburg, Netherlands, international Statistics Institute), vol. 1, стр. 197-284.

родност, бидејќи елимирањето на "unmet need" родноста ќе треба да се намалува постепено и константно. Според горниве анализи би рекле дека жените со "unmet need" имаат значајно влијание врз родноста. Воопштено, жените кои покажуваат повисока родност и не сакаат повеќе деца, покажуваат помала тенденција за употреба на средства за контрацепција и голем дел од нив не прави ништо за да се заштити од неа. Со оглед на факторот дека жените во истражувањето воглавно имаат позитивен став кон контрацепцијата, пониското ниво на оние жени кои користат контрацепција може да се објасни со недостаток на информации поврзан со програмите за планирање семејството. Во оваа смисла се гледа и нужноста од пристап и од квалитет на програмите на планирањето на семејствата.

6.3 Ставовите за абортусот:

Генерално, македонската жена го прифаќа абортусот како метод за контрола на раѓањата. Во основа, мал е бројот на жени кои имаат генерален став против абортусот (7,8%). Тој е највисок кај жените од албанската етничка припадност (12,8%) и кај припадничките од муслиманскиот вероисповед. (види: табела 6.9)

Респодентките во истражувањето имаат можност да одберат еден од повеќето одговори околу причините за да са се отфрли абортусот, одговорајќи на прашањето: според Ваше мислење, во кој од следниве услови се согласувате да се практикува абортус?". Добиените резултати се претставени во табелата 6.9.

Генерално, најголемиот број се определија за варијаблата "штетно по здравјето на детето" (32,3%) и, дека брачните парови не сакаат повеќе деца (25,4%). Опциите, дека тоа е штетно по здравјето на мајката (21,5%) и во ситуации кога жената не е мажена (13%), во помал дел се застапени.

Одредени промени во однос на генералниот став е тоа дека жените од село натпросечно (31,9%) го одборуваат абортусот, поради здравјето на детето. Натпросечно повеќе, односно 24,5% од жените од албанската етничка припадност и 24% од жените од муслиманскиот вероисповед, сметаат дека жената мора да ја прекине бременоста ако не е мажена.

Во целост, може да се каже дека една четвртина од жените го препознаваат абортусот како средство за планирање на семејството.

Табела (6.9)
Процентуалнаат дистрибуција на жените според нивните ставови кон абортусот и некои селектирани белези РМ, 2002

Варијабли	Не се согласува	Штетно за мајката	Штетно за детето	Немажена жена	Не сака повеќе деца	Вкупно
Место на живеење						
Село	5.3	31.9	27.2	13.2	22.5	100(342)
Град	9.2	15.8	35.2	12.9	26.9	100(642)
Етницитет						
Македонка	5.7	22.5	34.9	8.0	20.4	100(628)
Албанка	12.9	17.0	29.0	24.5	12.4	100(241)
Други	8.6	26.9	23.7	17.2	19.4	100(93)
Образование						
Без	4,8	26,2	23,8	11,9	33,3	100(42)
Оновно	11,2	25,9	26,6	20,1	27,9	100(259)
Средно	6,2	22,3	34,5	9,0	27,9	100(602)
Више/високо+	7,7	12,8	36,4	13,3	29,7	100(195)
Работен статус						
Не работи	9,2	25,7	31,3	12,7	21,0	100(575)
Работи	5,7	15,2	33,9	13,4	31,8	100(387)
Вкупно	7,8	21,5	32,3	12,0	25,4	100(962)

Извор: Истражување, Република Македонија 2002 година.

Забелешка: Фигурите во заградите го претставуваат бројот на случаи

На извесен начин, ова мислење е потврдено и со одговорите на прашањето: ако останете бремени, а не сте планирале, што би направиле?

Речиси една половина од испитаничките би го родиле детето. Од втората половина 32% одговориле дека сигурно би абортирале, а 16% изразуваат делумна сигурност за аборирање во однос на несканата бременост.

СЕДМИ ДЕЛ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РОДНОСТА

Диференцијалната родност и факторите што влијаат врз родноста во Македонија беа објаснети во претходните две глави. Тие беа прикажани по следниве групи: демографски, социо-културни и социјалниот статус на жената. Претходните истражувања покажаа евиденција за вкупното (грос) влијание на тие варијабли врз бројот на раѓање деца.

Покрај другите, една од задачите на овој труд е да се определат, специфицираат главните детерминанти на репродуктивното однесување. Ова е направено со примена на некои статистички аналитички техники, како што се повеќекратната регресија и пат - анализата, чии резултати ќе бидат прикажани во деловите од трудот што следат.

7.1 Повеќеваријантна анализа на родноста:

7.1.1 Математички модел:

Повеќеваријантната регресиона анализа е статистичка техника којашто може да се користи при анализа на поврзаност меѓу една зависна варијабла и една или повеќе независни варијабли. Целта е да се употреби независната варијабла, чија вредност е позната, за да се предвиди вредноста на зависната варијабла. Варијаблите се вреднуваат, мерат, така што вредноста го бележи релативното учество на вкупното предвидување на процесот. Како техника за пресметување, овој модел го предвидува ефектот на просечното ниво врз зависната варијабла за единица на промена во која било индивидуална варијабла, додека другите независни варијабли се држат константни.¹²⁶

Формулата за проценување на коефициенто на регресиониот модел се претставува во следнава форма:

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_j X_j + \dots + \varepsilon$$

Поанатаму,

Y е зависна варијабла (варијабла критериум);

¹²⁶ Takeuchi, K, Yanai, H. Mukherjee, B.N. (1984) "The Foundation of Multivariate Analysis" Wiley Eastern Limited, New Delhi.

α е коефициент кој го претставува вредноста на зависната варијабла Y во случај сите независни варијабли да се групирани како нула (интерцепт);

X_j е j^{th} независна варијабла како збир на независната - предиктор варијабли;

β_j е "слоп" на регресиониот коефициент за независната варијабла j^{th} ;

ε е резидуален термин со просечна вредност = 0, и константна варијанса.

За проценка на net ефектот на независните варијабли регресијата, ќе се користи step-wise моделот. Според добиените резултати ќе се одлучи која од објаснувачките варијабли поврзани со однесувањето за родноста да остана во крајната формула. Сите варијабли се внесуваат еднаш, во исто време, за да се добие најголемата пропорција на варијации низ кои се објаснуваат промените кај зависната варијабла. При секој чекор од регресијата, техниката бара да се пресмета zero order корелацијата којашто ја мери поврзаноста меѓу зависната варијабла (Y) и еден по еден од групата независни варијабли (X_j). На пример, ако r_{0j} е највисок, се селектира варијаблата X_j да биде прва вклучена во моделот, и така натаму. Следниот чекор се базира врз парцијалната корелација која ја мери поврзаноста меѓу независната и зависната варијабла и ги држи сите останати варијабли постојани, при што се селектираат варијаблите коишто покажуваат највисока корелација.

7.1.2 Мерење на варијаблите, резултати и анализа:

Независните варијабли со чија помош се објаснуваат варијациите во бројот на раѓања на деца во Македонија, во основа го следат концептуалниот модел на истражувањето на родноста од 2002 година. Тоа се возраста на мајката, возраста на првото стапување во брак, местото на живеење, етничката припадност на жената, степенот на образование, работниот статус, саканиот број деца, контрацепцијата и абортусот. Независните варијабли, од друга страна, е бројот на родени деца на една

жена. Дефиницијата на варијаблите што се внесни во моделот се претставени во табелата што следи.

Табела(7.1)
Дефиниција на варијабли користени во регресионите анализи

Име на варијаблата	Опис и категорија
Зависна варијабла	
Број на живо родени деца (БЖД)	Број на живо родени деца
Независни варијабли	
Возраст на жената (ВЖ)	Единечни години
Возраст при склучување на брак (ВСБ)	Единечни години
Место на живеење (МЖ)	1=Град 0= Село
Етничка припадност (ЕП)	1=Македонка 0= Друга
Образование (О)	Единечни години
Работен статус (РС)	1=Работи 0 = Не работи
Употреба на контрацепција (УК)	1= Да 0 = Не
Извршен абортус (ИА)	1 = Да 0 = Не
Сакани деца (СД)	Број на сакани деца

Претходно направената корелациона анализа меѓу појавите укажува на степенот и на насоката на поврзаност меѓу варијаблите. Добиените вредности на коефициентите на корелација се презентирани во табелата (7.2).

Табелата открива дека од 45 коефициенти на корелација, 34 се статистички значајни, на ниво на значајност од 0,01, 4 е најдено да бидат значајни на ниво на значајност од 0,05, а останатите 7 не покажуваат меѓусебна статистички релевантна корелација. Бројот на живородени деца како зависна варијабла е високо корелирана со голем дел од независните варијабли. Корелационата матрица открива дека од вкупно 10 варијабли што се вклучени во анализата, 9 варијабли имаат висока значајност со соодветните фактори на ниво од 0,01, додека варијаблата поврзана со контрацептивниот статус е најдено дека не е статистички значајна. Регресиониот метод, пресметан низ step-wise методот, ќе го прочисти моделот од мултиколонијарност што постои меѓу одредени варијабли, ќе ги издели варијаблите во моделот коишто статистички се ирелевантни, а ќе ги остави само варијаблите што имаат највисока објаснувачка моќ на зависната варијабла, притоа држејќи ги сите останати варијабли константни.

Табела (7.2)

Корелациона матрица на зависната варијабла и независните варијабли вклучени во анализата

Варијабли	БЖД	ВЖ	Об	РП	ЕП	СД	МЖ	ВСБ	РС	Аб	КК
БЖД	1,000										
ВЖ	0,555**	1,000									
О	-0,345**	0,129**	1,000								
ЕП	-0,310**	0,179**	0,477**	1,000							
СД	0,293**	0,160**	-0,198**	-0,207**	1,000						
МЖ	-0,240**	0,055*	0,308**	0,193**	-0,110**	1,000					
ВСБ	-0,216**	0,283**	0,628**	0,438**	-0,125**	0,326**	1,000				
РС	-0,171**	0,199**	0,447**	0,358**	-0,053*	0,379**	0,400**	1,000			
ИА	0,159**	0,117**	-0,122**	-0,041	0,038	-0,033	-0,109**	-0,014	1,000		
УК	0,016	0,176*	0,252**	0,395**	-0,044	0,080*	0,268**	0,153**	0,052	1,000	1,000

** - Корелацијата е значајна на ниво од 0.01 * - Корелацијата е значајна на ниво од 0.05.

Кратенки

БЖД	Број на живо родени деца	О	Образование
ВЖ	Возраста на жената	РС	Работен статус
ВСБ	Возраст при склучување на брак	ИА	Извршени абортус
МЖ	Место на живеење	СК	Употреба на контрацепција
ЕП	Етничка припадност	СД	Сакани деца

Табела (7.3) АНОВА Резултати од регресиониот модел на бројот на живородени деца

Извор на вариаци	Степени на слобода	Сума од квадрат	Просек-Квадрат	F	Значајност
Регресија	7	919,111	131,302	196,096	0,000
Остаток	954	638,778	0,670		
Вкупно	961	1557,889			

Извор: Пресметано според истражувањето, РМ, 2002

Табела (7.4)

Преглед на резултатите од step-wise регресионата анализа на БЖД, Република Македонија, 2002

Чекор	Варијабли	Корелација		R ²		Нестандардизиран коефициент		Стандардизиран коефициент	Ниво на значајност
		Zero-order	Partial	R ² -	R ² промена	b	Стандардна грешка	β	
1.	Возраста на жената (ВЖ)	0,555	0,683	0,308	0,308	0,101	0,004	0,645	0,000
2.	Образование(О)	-0,345	-0,202	0,484	0,176	0,062	0,010	-0,180	0,000
3.	Етничка припадност (ЕП)	-0,310	-0,338	0,547	0,063	-0,759	0,068	-0,284	0,000
4.	Место на живеење (МЖ)	-0,240	-0,172	0,565	0,019	-0,317	0,059	-0,119	0,000
5.	Возраст при склучување на брак (ВСБ)	-0,216	-0,161	0,575	0,010	0,057	0,011	-0,143	0,000
6.	Употреба на контрацепција (УК)	0,016	0,155	0,586	0,011	0,282	0,058	0,111	0,000
7.	Сакани деца (СД)	0,293	0,102	0,590	0,004	0,110	0,039	0,069	0,002
8.	Константа					1,071	0,213		0,000

Извор: Пресметано според изразувањето, РМ, 2002

Забелешка: b= не стандардизиран регресионен коефициент; β= стандардизиран регресионен коефициент.

Во нашиов случај, моделот на повеќе регресионата анализа низ моделот на "step-wise" од десетте објаснувачки варијабли селектира седум, како статистички значјана на ниво од 1% со $F_{7/954} = 204,535$ (види: табела 7.3)

Коефициентот на детерминантите (R^2) за седумте независни варијабли е 0,597, што значи дека во обата случаја предложениот регресионен модел, односно варијаблите вклучени во моделот, објаснуваат речиси 60% од набљудуваните варијации, разлики на бројот на живородени деца, односно родноста.

Регресиониот модел е претставен во следнава формула:

$$\text{БЖД} = 1,071 + 0,101 \cdot \text{ВЖ} + (-0,062) \cdot \text{О} + (-0,759) \cdot \text{Е} + (-0,317) \cdot \text{МЖ} + (-0,057) \cdot \text{ВСБ} + 0,282 \cdot \text{УК} + 0,110 \cdot \text{СД}$$

Резултатите од регресионата анализа се претставени во табелата 7.4, а чистото (нет) влијанието, на секоја независна варијабла посебно. Зависната варијабла е дискутирана подолу. Покрај регресионите коефициенти (стандардизирани и нестандардизирани) во табелата 7.4 се презентирани и вредностите на другите коефициенти на корелации, што се вклучени при пресметувањето на регресиониот коефициент, како и нулта-ред "zero-order" на корелација и парцијална корелација.

Возраста на жената е прва варијабла што е селектирана во обата модела и со иста пропорција на објаснувачките варијации од 30,8%. Step-wise техника евидентира дека постои директна и за значајна поврзаност меѓу возраста на жената и бројот на раѓање деца. Ширината на поврзаноста мерена со zero-order коефициент на корелација индицира дека возраста е силен фактор и дека позитивно е поврзана со зависната варијабла (+0,555). Контролирано со влијанието на другите поврзани независни варијабли на независната варијабла, води кон парцијален коефициент на корелација од +0,683. Нестандардизираниот коефициент покажува дека со стареењето на жената се накачува и бројот на вкупниот број на живородени деца за 1,01, во текот на нејзиниот репродуктивен период.

Образованието на жената е втор по важност фактор на влијание со кој се објаснуваат 17,6% од варијациите на зависната варијабла. Zero-order коефициент на корелација сугерира негативна поврзаност меѓу образованието на жената и бројот на живи раѓања на деца (-0,345) и на парцијаланата корелација коефициент е (-0,202). Нестандардизираниот

коефициент ($b=-0,062$) укажува дека ако жената помине една година во образовниот процес, депресивно ќе влијае врз бројот на раѓања на деца за помалку од една десетина од едно дете.

Негативна реалција меѓу *етничката припадност на жената и родноста* е варијабла која е рангирана на трето место по својата значајност на ниво од 99% во нашиот регресионен модел. Нејзината поврзаност со бројот на раѓање деца е силно негативно поврзано имајќи zero-order коефициентот од $-0,310$. Кога тоа е контролирано низ ефектот на секоја од тие варијабли поединечно, има нешто повисоко ниво на парцијален коефициент од $(-0,338)$ врз варијациите на родноста. Влијанието на овој фактор е и во тоа што уделот на објаснувачката моќ на разликите во бројот на раѓања на деца е измерена на 6,3%.

Резиденцијалниот фактор зазема четврто место. Како што е очекувано, градските средини се поврзани со пониска родност демонстрира висок на негативен ефект на просечниот број на раѓања на деца. Жените кои живеат во урбаните средини имаат редуциран број на живородени деца за една третина ($b=-0,317$) на живи раѓања, споредено со оние во руралните средини.

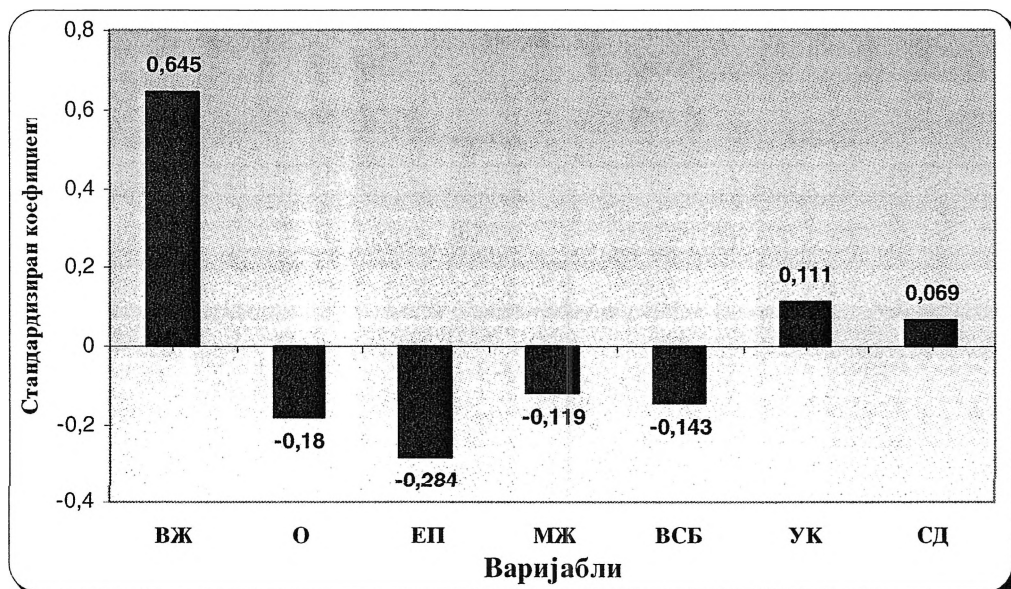
Возраста при склучување брак е на петто место со позитивно влијание врз бројот на раѓање деца. Според вредностите на нестандардизираниот коефициент, може да се каже дека намажење на жената за една возрасна година експресивно влијае врз бројот на раѓање деца за $-0,057$ на живи раѓања.

Се забележува и позитивна и директна релација помеѓу употребата на *средствата за контрацепција* и бројот на живо-родени деца. Објаснувањата на ваквата насока е дека жените кои применуваат средствата за контрацепција почнуваат да се штитат од бременоста откако ќе имаат барем едно дете. Резултатот од стандардизираниот коефициент е $0,111$ и тој, по своето значење врз родноста, ја рангира оваа варијабла на шесто место, со објаснувачка моќ од 1,1%. Zero-order корелацијата, како и коефициентите на парцијалната корелација сугерираат слаба поврзаност ($0,016$ и $0,155$) меѓу средствата за контрацепција и бројот на раѓања, и покрај статистичката релевантност на ниво од 99%.

Последната варијабла, по својата важност врз бројот на раѓање деца, е *саканиот број на деца* на проценето ниво од 95%. Вредностите на zero-order од +0,293 и на парцијалниот коефициент на корелација (+0,102) укажува на позитивна поврзаност со зависната варијабла. Нестандардизираниот коефициент открива дека желбата за едно дете ќе резултира со 0,110 живи раѓања.

Сликата 7.1 ги илустрира вредностите на стандардизираниот коефициент, со што се овозможува споредување на степенот на влијание меѓу независните варијабли, врз зависната варијабла - бројот на живородени деца.

Слика (7.1)
Ефектот на варијаблите врз бројот на живо родени деца

Извор: Истражување, Република Македонија, 2002

Очигледно е дека највисоко влијание во позитивна насока има возраста на жената. Во иста насока, но со далеку помал степен на влијание има варијаблата користење на средства за контрацепција и за саканиот број деца. Социо-културниот фактор, претставено преку етничката припадност на жената и местото на живеење, нејзиниот степен на образование и возраста на стапување во брак, исто така, се важни фактори коишто ја објаснуваат родноста и имаат негативен ефект врз бројот на живи раѓања, во контекст на истражувачкиот регион.

Покрај горепретставената анализа на седумтте селектирани варијабли, должни сме да напоменеме дека во моделот беа вклучени уште нејзиниот работен статус и абортусот. Нивното исклучување од регресиониот модел се должи на нивното статистички незначајно влијание врз зависната варијабла.

7.2 Пат анализа на родноста:

7.2.1 Математички модел:

Пат анализата ужива голема популарност меѓу истражувачите во областа на социјалните науки.¹²⁶ Како една од причините за ваквиот третман е тоа што оваа статистичка техника на анализа, во однос на останатите, ги мери како директното така и на индиректно влијание, на независната варијабла врз другите. Овој метод е особено погоден кога независните варијабли се мултиколонијарни. Нешто што се смета како недостаток на оваа статистичка техника, е тоа што за нејзина апликација е неопходно претходно добро изведена каузална шема со добро дефиниран причински систем на односи поточно, со јасно специфициран причински модел на варијабли вовлечени во анализата.¹²⁷ Интенцијата на пат анализата е комбинирање на квантитавните вредности добиени од корелационата анализа, со соодветни квалитативни информации за претпоставените причински односи коишто би помогнале во интерпретација на причинската поврзаност и на нејзината квантитаивна интерпретација.¹²⁸

Пат коефициентот се пресметува на два начина. Еден е со декомпозиција на опсервираните zero-order корелации меѓу варијаблите во системот. И вториот, преку линеарната регресија или Ordinary Least Square.¹²⁹

Калкулацијата на пат коефициентот од zero-order корелацијата се објаснува низ следниве процедури, со забелешка дека вредноста се

¹²⁶ Wright, 1934; Turkey, 1954; Duncan, 1966, Werts and Lind, 1970, цитирано според Jiseph F., et all (1992), "Multivariate Data Analysis", Macmillian Publishing Company.

¹²⁷ Kendel M.G. and O' Muicheastaigh C.A. (1977) "Path Analysis and Model Building" WFS Technical Bulletin Series, No 2 International statistisical Institute, Voorburg, Netherland

¹²⁸ Dillon, W.R. and Goldstain, M. (1984) "Multivariate Analysis and Aplications", Son Wiley, new York, USA.

¹²⁹ Во буквален превод Ordinary Least Square (OLS) на македонски јазик значи Општи најмали квадрати, но заради стндардите на статистичката анализа склони сме во овој труд да го употребуваме англиското термин востановеат кратенка OLS.

изразува во стандардна форма, а варијаблите X_1 и X_2 се егзогени варијабли и тие се претставуваат низ резидите e_{x_1} и e_{x_2} :

$$X_1 = e_{x_1}$$

$$X_2 = e_{x_2}$$

$$y_1 = P_{y_1 x_1} X_1 + P_{y_1 x_2} X_2 + e_{y_1}$$

$$y_2 = P_{y_2 x_1} X_1 + P_{y_2 x_2} X_2 + P_{y_2 y_1} y_1 + e_{y_2}$$

Методот на пресметување на пат коефициентот се пресметува на следниов начин, почнувајќи дека $P_{y_1 x_1}$:

$$\begin{aligned} \Gamma_{x_1 y_1} &= \frac{1}{N} \sum x_1 y_1 \\ &= \frac{1}{N} \sum x_1 (P_{y_1 x_1} X_1 + P_{y_1 x_2} X_2 + e_{y_1}) \\ &= P_{y_1 x_1} \frac{\sum x_1 x_1}{N} + P_{y_1 x_2} \frac{\sum x_1 x_2}{N} + \frac{\sum x_1 e_{y_1}}{N} \\ &= P_{y_1 x_1} + P_{y_1 x_2} \Gamma_{x_1 x_2} \end{aligned}$$

$$\text{Од каде, } \frac{\sum x_1 x_1}{N} = \frac{\sum x^2}{N} = 1,$$

$$\frac{\sum x_1 x_1}{N} = \Gamma_{x_1 y_1}.$$

$E(x_1 e_{y_1}) = 0$ (тоа е коваријанса помеѓу x_1 и e_{y_1} се претпоставува со вредност нула). Симболот $P_{y_1 x_2} \Gamma_{x_1 x_2}$ се однесува на фактот дека s_1 е под влијание на двата X_1 и X_2 кои помеѓу себе се поврзани.¹³⁰

Ако се избере пресметувањето на пат коефициентот преку OLS, пат коефициентот е еднаков на стандардизираниите регресиони коефициенти што во случајот на пат анализа се нарекуваат "пат коефициенти". Разликата меѓу регресионата анализа и пат анализата "пат коефициентите" се единствено во функција на корелацијата, додека во регресијата

¹³⁰ Dillon, W.R. and Goldstein, M., (1984), "Multivariate Analysis and Applications", Son Wiley, New York, USA.

коэффициентите се изјаснуваат во термини на корелација и стандардна девијација. Другите разлики се во однос на ординарна регресија, апликација на зависната варијабла се регресира во однос на сите објаснувачки варијабли коишто се земаат предвид. Во пат анализата предвид се земаат повеќе од една регресиона анализа.

Пат анализата се состои од неколку последователни чекори. На секој степен варијабли се регресираат во однос на варијаблите што влијаат врз нив. На пример, пат коефициентот ($P_{y_1 x_1}$) од X_1 до S_1 , и $P_{s_2 x_2}$ (од X_2 до S_2) се пресметуваат со регресирање од S_1 на X_1 и X_2 . Пат формата од X_1 , X_2 , и S_1 на S_2 се пресметуваат со регресија од s_2 на X_1 , X_2 и s_1 заедно.¹³¹

Како што се употребува симболот β_{ij} за регресионен коефициент на X_i и X_j , во пат анализата ќе се употребува симболот P_{ij} за пат коефициент на зависната варијабла X_i на објаснувачката варијабла X_j . Така, по пат на претставување на јасен дијаграм ќе се интерпретираат пат стандардизирани парцијални регресиони коефициенти, односно нивните вредности како нивен ефект врз зависната варијабла, позната како пат анализа.

Во претставените формули со P_{ij} се обележува стандардизираниот пат коефициент претставен како фектор на независната варијаба, а со ij се обележува ефектот на пат коефициентот на независната варијабла (j) врз зависната варијабла (i), а останатите варијабли се константни и со ε_i се обележува резидуалниот пат коефициент кој ја мери пропорцијата на стандардната девијација на независните варијабли коишто се причинети од неизмерените, односно, од другите фактори на влијание.

Во нашиов случај, пат анализата е пресметана низ OLS и е процесирана еднаш по еднаш и пат коефициентите. Всушност процентите, дека вредности на стандардизираниот пат коефициент резидуалните параметри се пресметани да бидат квадратен корен ($1-R^2$). Каде, R^2 е коефициент на детерминација, што го објаснува количеството на промени

¹³¹ K Kendel M.G. and O' Muicheastaigh C.A. (1977) "Path Analysis and Model Building" WFS Technical Bulletin Series, No 2 International statistical Institute, Voorburg, Netherland endel M.G. and O' Muicheastaigh C.A. (1977).

на зависната варијабла како резултат на експлоаторните варијабли во секоја формула. Предложениот пат модел во нашава анализа е рекурсивен, што значи дека нема меѓусебни релации во предложениот модел. Варијаблите во пат моделот се претставени онака како што се случуваат во животниот циклус.

7.2.2 Варијабли, резултат и анализа:

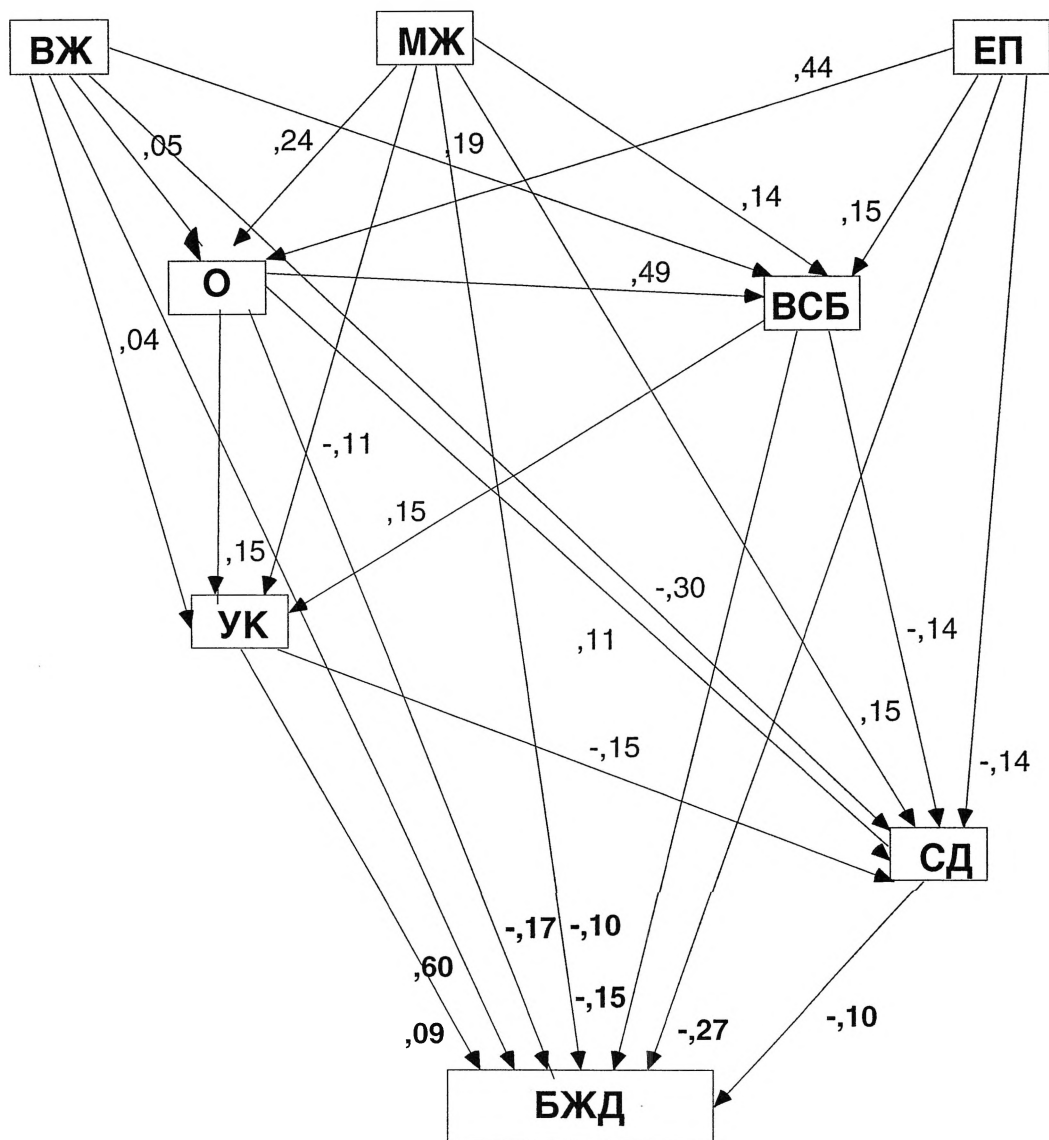
Во овој дел од анализата, концептуалниот модел на овој труд ќе биде претставен со помош на статистичката техника пат анализа. Секоја од варијаблите што реферираат кон социјалната средина, поточно социјалните фактори на влијание, како што се место на живеење, етничката припадност на жената, се егзогени варијабли, што значи дека тие не се под влијание на некои фактори туку дека тие влијаат врз другите интермедијални варијабли во моделот. Формулираниот модел на бројот на живородени деца, како резултат на ефектот на секоја социјална варијабла поединечно е претставена во пат дијаграмот претставен во слика 7.2 и во форма на равенки. Всушност, пат дијаграмот е базиран на концептуалната рамка на трудов. Стрелките го покажуваат причинскиот ефект (влијание) на една варијабла врз друга. Во табелата што следи се претстваени дефинициите на независните коишто имаат влијание врз родноста, каузалниот ред и врз начинот на кој се измерени меѓусебе.

Табела (7.5)

Име на варијаблите, кратенки, причински ред и мерење на варијаблите во пат анализата, РМ, 2002

Име на варијаблите	Кратенки	Причински ред	Мерење
Возраста на жената	ВЖ	1	Единечни години
Место на живеење	МЖ	2	Дихотомна 0=Село 1=Град
Етничка припадност	ЕП	3	Дихотомна 0=Други 1=Македонки
Образование	О	4	Непрекинати Број на години поминати во образование
Возраста при склучување на брак	ВСБ	5	Непрекинати Единечни години
Сакани деца	СД	6	Непрекинати Број на деца
Употреба на контрацепција	УК	7	Дихотомна 0 = Не користи 1 = Користи
Број на живородени деца	БЖД	8	Нумеричка Број на деца

Слика (7.2)
Пат дијаграм кој ги поврзува БЖД со изделени белези на жената,
PM, 2002

Првите три варијабли (возраста на жената, местото на живеење и етничка припадност се сметаат за егзогени аријабли. Тоа значи дека тие не се под влијание, туку влијат врз некои други варијабли.

Формулите за овој модел одат по причински ред и се рекурсивни, а регресиите се одделно процесирани. Само за потсетување, вредноста на пат коефициентот (P) ја претставува вредноста на стандардизираниот коефициент во регресионата анализа, што одговара на измерениот ефект на независната варијабла. Во таа смисла, формулите што следат пат коефициентот е замент со добиената вредност од регресиониот коефициент.

1. $O = P_{41}(ВЖ) + P_{42}(МЖ) + P_{43}(ЕП) + \varepsilon_1.$
2. $ВСБ = P_{51}(ВЖ) + P_{52}(МЖ) + P_{53}(ЕП) + P_{54}(O) + \varepsilon_3.$
3. $СД = P_{61}(ВЖ) + P_{62}(МЖ) + P_{63}(ЕП) + P_{64}(O) + P_{65}(ВСБ) + \varepsilon_5.$
4. $УК = P_{71}(ВЖ) + P_{72}(МЖ) + P_{73}(ЕП) + P_{74}(O) + P_{45}(ВСБ) + P_{76}(СД) + \varepsilon_4.$
5. $БЖД = P_{81}(ВЖ) + P_{82}(МЖ) + P_{83}(ЕП) + P_{84}(O) + P_{85}(ВСБ) + P_{86}(СД) + P_{87}(УК) + \varepsilon_5.$

Горе подредените резултати го претставуваат директниот ефект на секоја зависна варијабла, вклучувајќи го и бројот на живородени деца како последна варијабла. Во табелата 7.6 се претставени пресметаните вредности на директниот и индиректниот како и вкупниот ефект врз бројот на живи раѓања. Со тоа се обезбедува подлабока анализа на каузалниот модел.

Резултатите од пат анализата претсатвена низ регресионата анализа на (OLS) посочува статистички значјано влијание на сите варијабли, врз зависната варијабла - бројот на живородени деца. Помеѓу сите варијабли внесени во моделот, возраста на жената со пресметан пат коефициент од 0,602 има најголем ефект на БЖД. Етничката припадност на жената е втора по значење варијабла која има влијание врз БЖД со P од -0,270. Степенот на образование е трета варијабла со -0,169, а понатаму следи возраста на стапување во брак со -0,153, саканите деца со -0,104 и местото

на живеење со $-0,102$ и на крај употребта на средствата за контрацепција со праметан пат коефициент од $0,016$

Табела (7.6)

Преглед на директниот, индиректниот и вкупниот ефект на селектираните варијабли врз бројот на раѓања на деца, РМ, 2002

Варијабли	Директен	Индиректен	Вкупно
Возраста на жената	0,602	-0,001	0,601
Место на живеење	-0,102	-0,098	-0,199
Етничка припадност	-0,270	-0,103	-0,374
Образование	-0,169	-0,057	-0,226
Возраст на стапување во брак	-0,153	0,030	-0,123
Сакани деца	-0,104	0,000	-0,104
Контрацепција	0,016	0,016	0,101

Извор: Пресметано според податоците од истражувањето на РМ, 2002

Исто така, и *индиректниот ефект* на споменатите објаснувајќи варијабли е претставен. Тој забележително поголем за варијаблите како што се етничката припадност и местото на живеење на жената. Исто време индиректното влијание го зголемува вкупниот ефект на овие варијабли. Споредувајќи ги добиените вредности на пат коефициентите во хиерахискиот ред, покрај одминантното влијание на возраста на жената, како втор фактор по големина кој им авлијание врз бројот на раѓања на деца е етничката припадност со коефициенти од $-0,374$, образованието, со $-0,226$, местото на живеење, со $-0,199$ и на возраста на стапување во брак со $-0,123$. Ваквото изразено вкупно влијание на етничката припадност на жената се должи на повисокот влијание на овој фактор врз возраста на стапување во брак и употреба на средствата за контрацепција, а донекаде и употребата на контрацепција. Образованието својот вкупен ефект го покачува заради негово влијание врз саканото број на деца. Вкупното влијание на местото на живеење се зголемува заради произведено влијание на овој фактор врз возрасот на стапување во браќе поголемо од причини што овој фактор на

Воглавно може да се рече дека истражување на зависноста помеѓу родносот на населението и социјалните фактори на влијание ги потврдува основните анализи во претходните поглавија. Секако дека покрај испитување фактори врз родносот на населението можно е да влијаат и други фактори како што се неучеството на жените во репродукцијата.

односно учеството на немажените жени, односно стапката на целибат, стерилитет на брачните парови и други кои може да заземаат важно место во истражување на родноста.

ОСМИ ДЕЛ ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ

Истражувањето на промените во нивото на родноста настанати како последица на делување на социјалната средина бара прецизно одредување на теоретските концепти на родноста и на соодветната методолошка процедурна во прибирање на податоците, и нивна анализа. Во таа смисла, врз основа на искуствата на овој труд би можело да се рече, дека во слични истражувања треба да се оди уште понапред, како во теоретската поставеност така и во методолошката рамка.

Имено, врз основа на дел од теориите за родноста презентирани во овие тези, може да се каже дека не постои усогласеност по повод ист предмет на истражување. Или, подобро речено, еден ист предмет на истражувањето се разгледува од различни агли. Во таа смисла, може да се констатира дека секој од нив дава придонес за разбирање на родноста, но никако не дава комплетна слика за овој предмет. Така, и доминантниот пристап во овој труд - социолошкиот - подразбира откривање на степенот на социјалната детерминираност на репродуктивното однесување и следствено на тоа, и на нивото на родноста. Но, не може да се каже дека дава конечени одговори за еден комплексен феномен како што е родноста и репродуктивното однесување во различни делови од светот, иако социолошкиот приод, е еден од поагрегатните пристапи или обиди за толкување на родноста. Имено, со одредени модификации направени од страна на истражувачот, Фридмановиот концептуален модел (1967) за детерминатите на родноста е прифатен како главна, основна теоретска рамка за истражување во овој труд. Моделот сам по себе ги вклучува "интермедијалните" варијабли на Дејвис и Блејк (1956), како и "проксимативните" варијабли на Бонгардс (1983).

Во овие тези, колку што тоа беше можно, се направи обид да се реализира едно истражување и на своевиден начин да се потврдат претпоставките за интензитетот на влијание на социјалната средина врз родноста. Во игра беа различни фактори на влијание, односно променливи кои би можеле да имаат одредено влијание на една единствена независна варијабла, а тоа е фактичкиот број на живи раѓања во дадениот момент кај жените. Тоа се стори низ селекција на одредени прашања коишто ги

ценевме дека во целост ќе го опфати репродуктивното однесување, и со соодветна примена на поефикасни техники на анализа на податоци (анализа на варијасите, линерната регресија и пат анализа). Но, она што би можело да го цениме како препорака за некои слични истражувања е дека е неопходно да се истражат, покрај жените на биолошката возраст за репродукција (15-49 години), и жените на повозрасните години. Иако сметаме дека првата група жени, во поглед на истражувањето на родноста е релевантна, сепак наоѓаме за потребно да се идентификуваат и ставовите кон родноста кај повозрасните групи на жени. Ваквиот приод го сметаме дека ќе биде од полза од причини што овозможува да се следат ставовите на ист простор во различно време, а преку компарација на различните групи на жени конкретите истражувања би биле побогати и би дале одредени елементи за донесување на посигурни заклучоци и за утврдување на општи правилности во развојот на репродуктивното однесување кај жените.

Со оглед на одредени теоретски и методолошки ограничувања, одредени аспекти на родноста останала необјаснети, иако беа начнати во овој труд. Но, како и да е може да се каже дека резултатите со коишто е дојдено во емпириксиот дел од овие тези, се индикативни во однос на предметот на истражувањето. Во таа смисла, во последниот дел од трудот, ќе претставиме одредени истражувачки резултати што, сепак, претставуваат научна оправданост со сите свои недостатоци.

8.1 Заклучок:

Со намера соодветно да се одговори на поставениот предмет на истражување, односно да се елаборира интеракцијата помеѓу родноста и социјалната средина, микроанализата на родноста се покажа како соодветен приод за истражување на родноста во овие докторски тези. За да се реализираат поставените цели и задачи пред овој труд, со примената на соодветни постапки за истражување на родноста се направи обид искусствениот материјал објективно да се доведе во соодветен однос со хипотетската рамка на овој труд..

За да се реализира првата задача од овие тези, а тоа е претставување на различните теории за родноста, во третиот дел на систематски начин се претставени главните правци во теоријата,

релевантни за истражувањето на родноста, било да се тоа теорија што произлегуваат од анализата на родноста на макро или на микро ниво. Размислите за населението од античко време не се сметаат за постојана популациона теорија, но фактот дека тие претходеа на многуте теми што се појавуваат подоцна во модерната теорија, не оправдува и нив да ги третираме во овој дел од трудот. По изложувањето на размислите на населението од античко време, својот интерес го пренесуваме на размислите доминантни во модерно време, на теоријата на демографската транзиција и завршува со поединечните теории или теории на посебните науки. Од сето кажано, во однос на посебните теории, може да се изведе заклучок дека еден ист предмет на истражување е разгледуван од различен аспект и тоа во рамките на термините и концептите со коишто науката располага. Заедничко за сите нив е што ниедна од тие теории посебно не ја "разголува" родноста како биолошки и како социјален феномен до крајни граници, туку нивниот заеднички пристап кон родноста на одреден начин дава свој прилог за разбирањето на фертилното однесување.

Она што се смета за предност на теоријата на демографската транзиција и на теоријата на Малтус е тоа што тие дадоа свој придонес и што служат како позадина за истражување на родноста на макро-рамниште. Но, она што им се забележува е тоа што во помал дел се третира индивидуалното однесување во рамките на тие теории, а се смета како неизбежен исчекор за подлабок пристап кон ефикасни програми за регулирање на родноста. Тука, свој придонес би требале да дадат посебните науки, како што се психологијата, антропологијата, економијата и социологијата, но не како парцијални пристапи, туку како агрегатен пристап при објаснувањето на родноста. Она што се смета за еден солиден теретски пристап за истражување на родноста, е нејзиното истражување во дадениот социјален контекст, со внимание на историските и меѓу себе зависни интерпретации.

Нивото и трендот на родноста беше илустриран во посебен дел од трудот, каде на дескриптивен начин низ разни достапни извори на податоци беа претставени различните нивоа на родноста во светски рамки. Податоците, воглавно, се однесуваат на последните децении од дваесттиот век. Според податоците, може да се каже дека родноста ја следат и

разликите во однос на нејзината социјална различност и економска поделеност. Така се забележува дека земјите кои се наоѓаат во групата земји со високо ниво на човеков развој дека белжат вкупни стапки на раѓања на деца под нивото на обнова на населението. Тој тренд започнува од седумдесеттите години па наваму (со различна динамика кај различни земји, но сè уште до денес трае. Трендот на опаѓање се движи меѓу 1,2 и 1,3 во Бугарија, Република Чешка, Естонија, Германија, Хонг Конг, Италија, Латвија, Романија, Словенија и Шпанија.

Останатиот дел од светот има за најмалку 4 деца повеќе. Имено, вкупната стапка на родноста за различни период, но во времески распон од 1987 до 2000 година, се движи од 5 до 8, 2 деца по жена. Тоа, воглавно се земји од африканскиот континент, со преобладавајќа земјоделска економија и со изразени полово-стратифицирана култура. Истовремено, тоа се средини во коишто традиционалните форми на однесување се сè уште доминантни и хиерархиски, и несменети со генерации. Одредени предвидувања се дека изразениот почит кон традицијата нема да може автоматски да одговора на она што се вели "влијание на факторот околина врз раѓањата деца". Тоа, на пример, е случај со земјите од Заливот (Кралството на Оман, Саудиска Арабија), кои според индексот на човековиот развој се на рангот на земји со средно и високо ниво на развој, а сепак нивните стапки на родност се во групата на земји каде транзиционата фаза е во своите зачетоци.

Република Македонија, исто така, покажува свои специфики. Ретроспективно гледано, оваа земја по крајот на Втората светска војна со вкупна стапка на родноста од 6,64 деца сè уште била во "предтранзициона фаза", за веќе по помалку од една деценија со 5,4 деца да завлезе во "рана фаза", која трае до седумдесеттите години на дваестиот век. Денес, Република Македонија се вбројува во групата на земји соочни со проблемот на проста обнова на населението, која е започната од почетокот на деведесеттите години на дваестиот век, што се совпаѓа со транзициониот период присутен во општеството. Мерено според стапките на комплетната родност, која укажува на големина на семејството по реални кохортни групи и која одговара на реалната родност во земјата, стапка на родноста е повисока. Во 1994 година, просечнат родност била 2,18 деца на жена, а комплетната родност била 3,13 деца по жена.

Со одредени модификации направени од страна на истражувачот, Фридмановиот концептуален модел (1967) за детерминантите на родноста е прифатен како главна, основна рамка за истражување во овој труд, за да ги задоволи критериумите на социолошкиот приод кон родноста. Моделот, сам по себе, ги вклучува интермедијалните варијабли на Дејвис и Блејк (1956) како и проксимативните варијабли на Бонгардс (1983).

Користените податоци во оваа студија се дел од истражувањето добиени за потребите на овој труд, поддржани од Институтот за социолошки и политичко правни исаржувања.

Со цел да се истражат факторите одговорни за промените во бројот на живо родени деца, се применети два различни методолошки приода. Тоа е би-варијантната анализа (со помош на вкрстени табели, хи-квардатот и анализа на варијансите со еден фактор на влијание) и мултиваријантната анализа преку линеарната регресија и пат-анализата.

Пред да бидат применети односните анализи, се презентираат основните белези на индивидуите во примерокот, како што се местото на живеење, етничката припадност, возраста на жената, возраста на склучување на брак, употреба на средства за заштита од бременост, образованието и работниот статус на жената.

Според тие податоци:

- Повеќе од две третини од популацијата во примерокот, живи во урбаните центри, а останатите 35,6% се жители на селските средини.
- Според етничката припадност, 65,3% од основниот збир се Македонки, 25,1% се Албанки и 9,7% се преставнички на другите етнички групи.
- Просечната возраст на склучување на брак на жените во нашето истражување е 21 година. Како што се очекува, просечната возраст за склучување на брак се повиски кај урбаните жени (22 години) во однос на жените во селските средини (20 години).
- Во време на истражувањето, 52% од жените одговориле дека биле кориснички на средствата за контрацепција. Оваа пропорција е повисока кај жените од градските средини (55%) отколку кај селските средини (47%).

- Околу половина од масата на примерокот (48,4%) имаа завршено средно образование (42,1% во селски и 51,9% во градски средини) и мал е процентот (4,4%) од жените кои не завшиле ниту еден степен на образование (6,1% во селски и 3,4% во урбани центри).
- Со оглед на работното искуство, 40% (42,1% село и 51,9% град) од жените биле вработени и 60% од жените во примерокот се невработени (85% село 46% град).

Според податоците од истражувањето, просечниот број на раѓање деца изнесува 2,18 деца на жена. Комплетната родност по жена, на крајот на нејзиниот период, е на возраст од 45-49 години и изнесува 3,13 деца на жена.

Истражувањата на диференцијалната родност во земјата, ги презентира следниве заклучоци:

1. Просечното број живи раѓања се покачува како што расте возраста на жената. Жената во помлади години (15-19 години) покажува просечен број на живи раѓања од 0,5 деца и тој број постојано расте со секоја возрасна група, и тоа досега, до 3,13 деца кај жените на возраст од 45-49 години.

2. Негативната поврзаност меѓу возраста на склучување на брак и бројот на родените деца е забележано и во ова истражување. Просечниот број на живи раѓања на жените кои се мажеле на возраст од 17 години и помала, во просек покажуваат 2,81 живи раѓања и жената која е мажена на возраст 25 години, и постари, во просек има 1,74 деца.

3. Во спортивно, постои позитивна релација меѓу времетраењето на бракот и бројот на живи раѓања. Просечниот број, за жените кои се во брак, најмногу 4 години е 0,95 деца. Кај жените кои имаат поминато 20 и повеќе години во брак, просечно е 3,29 деца на жена.

Знаењето за средствата за контрацепција, речиси е универзално меѓу жените во Република Македонија, но нивото на практикување на контрацепцијата е пониска. Податоците покажуваат дека 52% од жените во моментот на истражувањето употребувале средства за планирање на семејството. За сите жени комбинирано, најчеститот метод кој го користеле

е прекинат однос (22,9%), понатаму, кондом (12,8%), спирала (11,4%) и таблети (3,4%)

1. Просечниот број на живи раѓања кај оние кои се во моментот кориснички на средства за контрацепција е 2,20 деца, а кај оние кои не се кориснички е 2,16 деца. Како и да е, малиот број на вкупните разлики во родноста покажуваат поголеми разлики во просечниот број на раѓања меѓу жените според возраста.

2. Учеството на извршени индуцирани абортуси е понизок меѓу жените кои имаат повисоки паритети. Односно, кај жените со 2 или три и повеќе деца учеството е 39%, а кај жените со три и повеќе деца со 38%. Учеството на жените без или со едно дете, а кои имале абортус е 22%.

Од аспект на поодделни социо-културни белези на жената, дојдено е до следниве резултати:

1. Просечниот број на живи-раѓања во урбаните средини процентно е 1,95 деца, а во руралните средини родноста достигнува 2,59 деца на жена. Постои негативна корелација меѓу просечната родност и просечната возраст на склучување на брак за жените во однос на местото на живеење, каде жените од селските средини покажуваат повисока родност и порано склучуваат брак. Селските жени кои се кориснички на средства за контрацепција имаат понизок број на живородени деца (2,63 деца) од жените во урбаните центри (2,00 деца). Кога родноста се поврзува со абортусите, не може да се каже дека постои ниту директно ниту индиректно влијание меѓу просечниот број на раѓање деца и абортусите за жените во обете места на живеење.

2. Жената од македонската етничка припадност, покажува ниска родност од 1,89 деца, споредено со жената припадничка на албанската етничка припадност 2,73 деца и кај припадничките на "другите" етнички групи 2,93 деца. Инверзната релација меѓу просечниот број на живи раѓања и возраста при првото склучување на брак, покажува дека жената од македонската етничка припадност се мажи подоцна и дека има пониска родност кај сите возрасни групи во однос на жените немакедонската етничка припадност. Контрацептивната практика е 66% и е повисока меѓу Македонките, отколку кај Албанките (25%), и претставничките од другите етничкостите (26%). Во таа смисла, индиректните релации меѓу контрацептивната практика и просечниот број на раѓања, во однос на

етничката припадност постои. Оваа разлика во однос на родноста меѓу жените од македонската и немакедонската етничка припадност, е помалку значајна во смисол на извршени абортуси.

Според образованието на жената и нејзиното работно искуство, се прикажани следниве резултати:

1. Образованието на жената негативно е поврзано со родноста. Просечниот број на раѓања е проценет на 2,77 деца по жена, кај неписмените и кај жените со основно образование. Кај жените кои имаат завршено средно образование просечниот број на раѓања на деца е 1,97 и 1,76 деца кај жените со универзитетско (и повисоко) образование. Постои индиректна релација меѓу родноста и возраста при склучување на брак, кај жените со различно ниво на образование. Жените со повисоко образование повеќе се концентрирани на пониските раѓања и сè повеќе се во состојба да го намалат бројот на раѓања, во однос на оние со пониско образование. Учество на жените кои покажале дека користат некое средство за контрацепција, во време на истражувањето, е повисоко кај универзитетските и кај жените со повисоко образование (72%), во споредба со жените со средно школо (55%) и со оние со основно и жените без образование (35%). Најдено е дека просечно, број на живи раѓања е повисок кај необразованите и кај оние со основно образование (4,14 деца), во однос на оние со средно образование (2,04 деца) и со високо и више образование (1,77 деца).

2. Истражувањето на родноста кај жените со одредено работно искуство го надминува бројот на просечни раѓања кај жените кои немаат работно искуство. Разликата е околу пола дете (2,36 деца за жените кои не работат и 1,93 деца за жените кои работат). Поврзаноста меѓу родноста и контрацептивната практика меѓу жените со различен работен статус е различен. Жените кои користат средства за контрацепција имаат просечен број на раѓања на деца од 1,95 деца, спротивно со 2,42 деца за жените кои не работат.

Во однос на мислењата за контрацепцијата и користење на методите за контрола на раѓањата, добиени се следниве резултати.

1. Бракот и понатаму е институција кој има значење. Помалку од една петина од одговорите сметаат дека не е застарена институција. И покрај тоа што се преферира бракот да биде идеална структура за формирање на

семејството, постои голема толеранција и кон останатите, алтернативните форми на заедничко живеење и раѓање во различно од бракот. Повеќе од две петини од сите респодентки се согласуваат дека ако жената сака да има деца надвор од бракот, односно како самохрана мајка, а не сака да има брачна врска со мажот, таа би требало да има деца. Исто така, семејниот живот зазема особено големо место кај возрасните во Македонија. Речиси 100% од респодентките се согласуваат дека во иднина треба да се обрне поголемо влијание на семејниот живот.

2. Респодентките во истражувањето, со оглед на возраста, ја идеализираат 23-та година како идеална возраст за мажење на жените и 26-та година за мажите. Така може да се каже дека средна возраст за стапување во брак е длабоко искристализирана норма во македонски контекст, освен кај жените со универзитетско и повисоко образование, кои се изјасниле дека идеални години за мажење за обата пола се подоцнежните. Во секој случај, идеалната возраст на стапување во брак кај жените се сметаат за пониска во однос на онаа кај мажите. Голем дел од оние кои го споменуваат подоцнежното стапување во брак за мажите, го сметаат и за жените.

3. Идеалната големина на семејството е 2,57 деца. Просечниот број на сакани деца е понизок во урбаните средини (2,51 деца) во однос на оние во селските средини (2,60 деца). За жените од македонската етничка припадност, идеалната возраст за стапување во брак е 2,45 деца, која е пониска кај жените од албанска етничка припадност (2,72 деца) и "другите" етникуми (3,02 деца). Очекуваниот негативен ефект на сакниот број на деца, укажува на тоа дека жените со повисоко образование сакаат помалку деца во однос на оние со пониско образование. Просечниот сакан број на деца за оние жени без образование, и со основно образование е 2,78 деца, што е пониско во однос на оние кои завршиле средно училиште (2,50 деца) и оние кои имале универзитетско образование (2,44 деца). Жените кои се во работен однос сакаат помалку деца од оние кои не се вработени (2,51 деца и 2,61 деца).

4. Повеќе од две третини (68%), укажуваат на поддршка на брачните парови кои прават нешто за да се заштитат од бременост. Тој процент е понизок кај жените од селските средини (49%) во однос на оние од урбаните средини (78%). Учеството на жените кои користат средства за

контрацепција е повисок кај жените со повисоко образование (91%) во споредба со жените со средно образование (66%) и со жените кои немаат завршено школо или кои имаат само основно училиште (55%). Работниот статус на жените покажува дека учеството на жените кои користат средства за контрацепција е повисок кај жените кои работат (82%) во споредба со оние кои не работат (58%).

5. Постои средна поврзаност меѓу саканата родност и актуелното однесување во однос на контрацептивната практика во Република Македонија. Од сите жени вкупно кои учествувале во истражувањето, а одговориле дека не сакаат деца, 62,7% употребуваат средства за контрацепција, а останатие не прават ништо за да ја достигнат саканата родност. Речиси две третини од жените во селските средини кои не сакаат повеќе деца во моментот се корисници на средства за контрацепција, но учеството е повисоко кај жените во урбаните средини (66%). Жените од етничките групи кои најмалку сакаат деца, покажуваат повисока контрацептивна практика, како што е кај немакедонските жени. Така, меѓу жените од македонска етничка припадност кои не сакаат деца 70,3% употребуваат средства за контрацепција, а тој удел е понизок кај албанските жени (48,5%) и другите етнички групи (36,4%). Во однос на образованието, учеството на жените кои не сакаат деца е повисоко кај жените со високо образование и повисоко (50,3%), и голем дел од нив користат средства за контрацепција. Во однос на работниот статус на жената постои средна релација помеѓу саканиот и фактичкиот број на раѓање деца. Постои поголем дел на деца од обете категории кои прават нешто за да се заштитат од несакана бременост, и тоа 61% кај жените кои не работат и 65% кај жените со работно искуство.

6. Воопштено, абортусот е прифатен како средство за контрола на раѓањата кај сите жени во Македонија. Како причина за забрана на абортусот, 32,3% од респодентките во истражувањето изделуваат "дека тоа е штетно по здравјето на детето". Понатаму, дека "брачните парови не сакаат повеќе деца" (25,4%) и на крај се наведува како причина "ако жената е немажена" 13%. Ние може да сметаме дека една четвртина од жените во истражувањето абортусот го сметаат за метод на контрола на раѓањето деца. Според етникумите, жените од албанска етничка припадност (25%) се согласуваат дека е добро да се има абортус ако

жената е немажена. Истата група на жени во помал дел (12%), го прифаќа абортусот како средство за контрола на раѓање деца.

Во обидите да се одредат главните детерминанти на родноста, мерено според бројот на живи раѓања, се користи линеарната регресија низ моделот step-wise и пат анализата. Следниве заклучоци се изведени:

1. Step-wise регресиониот модел селектира седум од девет варијабли внесени во моделот коишто покажуваат значаен ефект на просечниот број на живи раѓања на деца. По однос на неговиот ред на важност, тоа се следниве варијабли: возраста на жената, етничката припадност на жената, местото на живеење, возраста на стапување во брак, средствата за контрацепција и сакниот број деца. Најдено е дека овие варијабли имаат особено значење со зависната варијабла на обете нивоа, на статистичка значајност од 0,01 и 0,05. Според истражувањето, може да се потврди дека работниот статус на жената и абортусот покажуваат ограничено влијание врз зависната варијабла и просечниот број на живи раѓања.

2. Низ пат анализата, оваа студија укажува дека сите варијабли што се внесени во пат-моделот имаат силен и директен ефект врз бројот на живи раѓања на деца и врз вкупниот ефект, што покажува покачувањето на важноста на сите варијабли врз бројот на живи раѓања, освен во однос на возраста на жената и возраста на склучување на брак, каде вкупниот ефект на овие варијабли покажува мало намалување на важноста на овие фактори на влијание. Индиректниот ефект врз зависната варијабла е повисока кај оние варијабли како што се: етничката припадност, место на живеење и образованието на жената. Како и да е, возраста на жената има прво место во одредување на бројот на раѓање деца од 0,601. Од сите варијабли, вклучено во пат-моделот, употреба на средствата за контрацепција со пат коефициент од 0,101 и саканото број ан деца со -0,104 покажува најмало влијание. Другите варијабли покажуваат повисоко влијание по следниов ред: етничка определеност на жената (-0.374), образование (-0.226), местото на живеење (-0,199), возраст на стапување во брак (-0,123), образованието на жената (-0.305).

8.2 Препораки:

Фактот дека Република Македонија нема активна популациона политика од средината на осумдесеттите, не е од причини што има недостаток на знаење за трендовите и за сегашната популациона ситуација во земјата или поради тоа што се потценуваат сегашните популациони проблеми. Недостаток на соодветни акци во доменот на популационата политика, од една страна, е резултат на комплексноста на сета ситуација што отприлика значи неможност за да се определиме за една единствена монолитна популациона политика којашто би можела да биде прифатена и промовирана низ земјата. Од друга страна, недостатокот на конкретна акција е и резултат на институционални канали за негова имплементација. Според конкретното ниво на родноста во Република Македонија, и земајќи го во предвид социјалниот контекст на земјата, би можеле да се изделат две насоки на делување на државата во контекст на регулирање на родноста, или пошироко регулирање на репродукцијата на населението во земјата. Тоа се следниве:

- Да се превентира понатамошно намалување и рехабилитација на родноста меѓу дел од населението каде нивото на родноста е под нивото на обнова на населението;
- Да се забрза намалување на родноста во оние делови од населението каде растот е во поголем подем и е над нивото на обнова на населението.

Овие цели би требало да се операционализираат и пренсеат во одредени конзистентни и добро избалансирани мерки, како мерки на политиката. Следниве сугестии се дадени во однос на првата цел и одат во насока да се промовираат мерки за да се зголеми бројот на раѓање деца во рамките на легалните и социо-економските иницијативи како што се:

1. Одредени привилегии за бремените жени и мајки (породилно и мајчинско отсаство, одредени олеснувања на работното место, флексибилно работно време , одредени олеснувања во транспортот и слично);
2. Позитивни финансиски бенефиции, со намера да се поттикне раѓањето на второ дете. Ова го вклучува бонусот за чинење на

- децата, детски додаток и преференции, расположивите приходи и слично;
3. Пензионите олеснувања - порано пензионирање, или одредени награди на мајките кои имаат повеќе деца.
 4. Да се охрабрат постоечките неохлабрувачки идеи за големо семејство, особено кај жените кои активно се вклучени во работната сила. Во таа смисла, да се охрабри раѓањето на деца, во смисол на намалување на чинење на деца кои би биле предизикани со раѓање на друго дете. Како примери се провизија за одредени сервисии за чување деца и продолжување на мајчинското отсуство.
 5. Привилегии за децата во претшколски институции (дневни центри за грижа на децата, облека, одмори, екскурзии и слично).
 6. Привилегии за семејствата (домаќинства, заеми за куќите, предност при вработување и слично).

Предложените мерки се блиски до политиката во европските земји коишто веќе имаат родност под нивото на обнова на населението и се соочени со одредени проблеми и последици од таквиот третман. Меѓутоа, земји во кои постојат разлики во бројот на раѓање деца, односно во кои е нагласена диференцијалноста каде е потребно да се поддржува про и антинатална политика, целите се различни. Имено, тие олеснувања би требало да се однесуваат за одреден број на деца (на пример, до прво, второ или трето дете) сè со цел, да се рационализира и обесхрабри повисокиот ред на раѓања.

Бројни се примерите од праксата, каде социјален контекст има независно значење од индивидуалните белези при објаснувањето на нивото на родноста. Улогата на жената, односно на нејзината социјална позиција, во даден социјален контекст, игра многу значајна улога. Во таа смисла е и размислувањето дека одредено унапредување на статусот на жената би требало да има одредено влијание врз намалувањето на бројот на раѓања. Резултатите покажуваат дека со зголемувањето на шансите за давање на поголема можност на жените да се вработат, ќе треба да придонесат во намалувањето на родноста кај жените кои би имале директна корист од тие можности (жени со пониско образование,

оние од немакедонски етникуми и жените од селските средини). За овие делови од населението, ќе се дадат следниве препораки:

1. Да се прошири образованието за женските деца мора да се убедат родителите колку е тоа важно за нивните ќерки. Сметано на тоа, надополнуваме дека основното образование е задолжително и слободно, па така, потребна е поголема интервенција на државата, на соодветните владини институции, како и на невладино ниво, во однос на осипување на ученичките од училиштата во повисоките класови во процесот на основното образование. Како инструменти за да се појасни свесноста, неопходна е лице в лице комуникација. Особено значајна, како средство за масовно информирање, е телевизијата, но и радио програмите (на локално и на национално ниво).
2. Да се охрабрат жените да го продолжат школувањето до средно образование, од причини што се покажа дека резултатите од истражувањето бележат одредни промени во насока на родноста од средно образование па нагоре.
3. Ако се земе предвид дека средното образование не е задолжително, одредени препораки се да се помогнат семејствата со одредени додатоци, како што се чинење на школскиот материјал, транспортот, помош во облека и слично. Ова може да се случи низ одредени програми на владата што би можеле да бидат поддржани од разни не владини организации и меѓународни организации.
4. Мора да се направи напор да се реконструира пазарот на работна сила која ги вклучува сервисите за вработување, програми за преквалификација или разни други видови на обука на жените, особено со жените кои не работат.
5. За да се надмине невработеноста меѓу жените, преку проширување на владини и не владини организации, неопходно е да се направи напор за жените кои не работат, за тие да добијат одредена помош и вештини неопходни за заедницата во која живеат. Овие програми особено би требало да се насочат кон жените кои на одреден начин од одредени социјални и културни причини се чувствуваат хендикепирани.

6. Поддршката мора да биде дадена на програми кои ќе обезбедат микро-кредити, со ниски каматни стапки за враќање на заемот, за да се овозможи на жената да започне бизнис. Искуството покажува дека жените ги враќаат заемите.

Следниве препораки се однесуваат во рамки на подобрување на достапноста на употребата на средстава за контрацепција. Сè со цел, да се подобри здравјето како на мајките така и на децата.

1. Мнозинството од жените во истражувањето (83%) знаат дека здравствените институции нудат совети во центрите за здравствена заштита, но во спротивност, 12% од нив одговориле дека истите ги посетиле. Повеќе од тоа, 68% од респодентките не покажуваат никаква намера дека таквите центри ќе им требаат во иднина. Во таа смисла, неопходно е овие институции да се приближат до жените, за да се користат одредени мерки низ комплексен сет од информации, образование и комуникација. ИОК - програмот мора да биде насочен и да биде поблиску до сите жени и мажи за да се мотивираат фамилиите да се мобилизира комуникацијата и во однос на нивните права и одговорности, во однос на репродуктивното здравје.
2. Факт е дека центрите за давање на совети многу ретко се користат. Тоа укажува дека потребата за да се развие комуникацијата со жените и да се покачи неопходноста за образовни програми, особено е важна кај младите жени во однос на некои достапни методи за контрола на раѓањата и превенцијата од несакана бременост.
3. Информациите за дистрибуција на контрацептивните и на социјалните маркетинг-програми може и да се надополни. Во овој процес на намалување на родноста, неопходен е ангажман на креаторите на политиката, на сите видови на медиумите, на професионални, социјални работни заедници и на други влијателни фигури во заедницата.

Сите спомнати сугестии може да дадат одреден ефект врз зголемувањето на родноста, но треба да се обезбеди економско значење на финансиските иницијативи за нивно полесно, послободно реализирање

во земјата. Како и да е, може да се очекува дека под одредени социјални услови барањето за антинатална и пронатална цел, односно политика, не може да биде во потполност реална. Имено, вградувањето и имплементирањето на ситемот на индивидуални иницијативи со долги пронатални цели во транзиционите моменти на државата, во какви што впрочем се наоѓа Македонија, како што се политичка и морална криза, хроничен недостаток на одржување на средствата на домаќинство, невработеност и на апатија, можеби нема да го унапреди проблемот, но адекватното намалување на родноста и, во исто време, на превенцијата на понатамошното опаѓање на родноста, без сомнеж ќе биде тешко. Одредена цел може да се исполни и низ промоција на сервисите за планирање на семејствата со што би се намалила културно индуцираната сегрегација на жената.

ЛИТЕРАТУРА

- Ajzen. I. and Fishbein, M. (1980) "Understanding attitudes and predicting social behaviour". Prentice Hall, Englewood Cliffs, NY.
- Anderson, B.A. (1986) "Regional and cultural factors in the decline of marital fertility in Western Europe". In: Coale, A.J. and Watkins, S.C.: *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton University Press, Princeton, pp. 293-313.
- Andorka, R. (1983), "Determinant of fertility in advanced society". Methuen&Co LTD, London
- Ascadi, G.J., Ascadi, G.T.F. and Bulatao, R.A., (1990), "Population growth and Reproduction in Sub-Saharan Africa"; *Technical Analysis of Fertility and its Consequences*, The World Bank, Washington, DC
- Beaver, S.E. (1975) "Demographic transition theory reinterpreted". Lexington Books, Lexington (Mass.).
- Becker, G.S. (1960) "An economic analysis of fertility". In: Becker, G.S. (ed.) *Demographic and economic change in developed countries*. Princeton University Press, Princeton NJ, pp. 209-231
- Becker, G.S. (1965) "A theory of the allocation of time", *The Economic Journal*, Vol. 75, No. 299, pp. 493-517.
- Becker, G.S. (1976) "The economic approach to human behavior". University of Chicago Press, Chicago.
- Becker, G.S. (1981) "A treatise on the family". Harvard University Press, Cambridge, (Mass.).
- Becker, G.S. and Lewis, H.G. (1973) "On the interaction between quantity and quality of children". *Journal of Political Economy*, Vol. 82, pp. 29-288.
- Becker, S. (1993) "The determinants of adolescent fertility with special reference to biological variables". In: Gray, R., Leridon, H. and Spira, A. (eds.): *Biomedical and demographic determinants of reproduction*. Clarendon Press, Oxford, pp. 21-49.
- Blake, J. (1985) "The fertility of transition: continuity or discontinuity with the past?" In: *IUSSP International Population Conference, Florence, Vol. 4*. IUSSP, Liège, pp. 393-405.
- Blake, J. (1994) "Fertility control and the problem of voluntarism". *Population and Development Review*, Vol. 20, No. 1, pp. 167-177. [Appeared in: *Scientists and world affairs, Proceedings of the Twenty-Second Pugwash Conference on Science and World Affairs, 7-12 September 1972, London*].

- Bongaarts, J., (1978) "A Framework for Analyzing the proximate Determinants of Fertility", *Population and Development Review*, Vol. 4, no. 1, pp. 105-132.
- Bongaarts J., and Potter R. (1983) "Fertility, Biology and Behaviour: An Analysis of the Proximate Determinants", Academic Press, New York
- Bongaarts, J. and Watkins, S.C. (1996) "Social interactions and contemporary fertility transitions". *Population and Development Review*, Vol. 22, No. 4, pp. 639-682.
- Boserup, E. (1970) "Woman's role in economic development". Allen and Unwin, London.
- Boserup, E. (1981) "Population and technological change". Basil Blackwell, Oxford.
- Boserup, E. (1990) "Population, the status of women, and rural development". In: McNicoll, G. and Cain, M. (eds.): *Rural development and population: institutions and policy*. Oxford University Press, New York, pp. 45-60.
- Bouvier, L.F. & Rao, S.L. (1981) "Socioreligious factors in Fertility Decline", Ballinger Publishing Company, Cambridge, Mass.
- Breznik D., (1967), "Fertilitet stanovništva Jugoslavije". *Socijalna politika*, Vo.1, Ekonomski fakultet, Beograd
- Breznik D., (1972) "Fertility of the Yugoslavian population". Institute for Social Science, Beograd
- Breznik D., (1980) "Fertility of Family Planning in Yugoslavia". Institute for Social Science, Beograd
- Brujin, B.J. de, (1998) "Foundations of demographic theory: choice, process, and context". Thesis Publishers, Amsterdam
- Bulato, R.A. & Lee, R.D. eds. (1983) "An Overview of fertility Determinants in Developing Countries". In: RA, Bulato & RD, Lee, ed. *Determinants of Fertility in Developing Countries*, Studies in Population Vol.2. Academic Press. New York.
- Bulatao, R.A. (1981) "Values and disvalues of children in successive childbearing decisions". *Demography*, Vol. 18, No. 1, pp. 1-25.
- Bulatao, R.A. (1982) "The transition in the value of children and the fertility transition". In: Höhn, C. and Mackensen, R. (eds.): *Determinants of fertility trends: theories re-examined*. Ordina Editions, Liège, pp. 95-122.
- Bulatao, R.A. (1984) "Content and process in fertility decisions: a psychosocial perspective". In: *United Nations: Fertility and family. Proceedings of the expert group on fertility and family*, New Delhi, 5-11 January 1983.

ST/ESA/SER.R/53, United Nations, Department of International Economic and Social Affairs, New York, pp. 159-199.

- Bulatao, R.A. and Fawcett, J.T. (1981) "Dynamic perspectives in the study of fertility decision-making: successive decisions within a fertility career". In: IUSSP International Population Conference, Manila, Vol. 1, pp. 433-449.
- Bulatao, R.A. and Lee, R.D. (eds.) (1983) "Determinants of fertility in developing countries: a summary of knowledge". National Academy Press, Washington D.C.
- Gadalla S. (1978) "Is there hope? Fertility and Family Planning in a Rural Egyptian Community" Social Research Center, The American University in Cairo Press, Cairo
- Greenhalgh, S. (1989) "New directions in fertility research: anthropological perspectives". In: IUSSP International Population Conference, New Delhi, Vol. 3, pp. 437-449.
- Greenhalgh, S. (ed.) (1995) "Situating fertility. Anthropology and demographic inquiry". Cambridge University Press, Cambridge
- Davis, K. (1945) "The world demographic transition. Annals of the American Academy of Political and Social Science", No. 273, pp. 1-11.
- Davis K. and Blake, J. (1956) "Social Structure and Fertility: An Analytical Framework". In Economic Development and Cultural change Vol.4
- Davis, K. and Blake, J. (1956) Social structure and fertility: an analytical framework. Economic Development and Cultural Change, Vol. 4, No. 4, pp. 211-235
- Dillon, W.R. and Goldstein, M. (1984) Multivariate Analysis and Applications, Son Wiley, New York, USA
- Dixon-M. R. (1978), "Rural women at work: Strategies for development in South Asia", Baltimore, Md. John Hopkins University Press.
- Dixon M.R. (1993) "Population Policies and Women's Right. Transforming Reproductive Choice". Praeger Publishers, Westport. CT
- Easterlin, R.A. and Crimmins, E.M. (1985) "The Fertility Revolution A Supply – Demand Analysis". The University of Chicago, Press Chicago, Chicago.
- Easterlin, R.A. (1975) "An economic framework for fertility analysis. Studies in Family Planning". Vol. 6, No. 3, pp. 54-63.
- Easterlin, R.A. (1978a) "The economics and sociology of fertility: a synthesis". In: Tilly, C. (ed.): Historical studies of changing fertility. Princeton University Press, New Jersey, pp. 57-133.

- Easterlin, R.A. (1978b) "New directions for the economics of fertility". In: Yinger, J.M. and Cutler, S.J. (eds.): Major social issues. A multidisciplinary view. The Free Press, New York, pp. 310-317.
- Easterlin, R.A. (1980) "Birth and fortune. The impact of numbers on personal welfare". Basic Books, New York.
- Easterlin, R.A. and Crimmins, E.M. (1985) "The fertility revolution: a supply-demand analysis". University of Chicago Press, Chicago.
- Easterlin, R.A. Pollak, R.A. and Wachter, M.L. (1980) "Towards a more general economic model of fertility determination: endogenous preferences and natural fertility". In: Easterlin, R.A. (ed.): Population and economic change in developing countries. University of Chicago Press, Chicago.
- El - Deeb B. (1993) "Women Status, Fertility and family Planning in Egypt", CDC, Working Paper No.30
- Entwisle, B, B., Rindfuss, R.R., Guilkey, D.K., Chamrathirong, A., Curran, S.R. and Sawangdee, Y. (1996) "Community and contraceptive choice in rural Thailand: a case study of Nang Rong". In Demography, Vol. 33, No. 1, pp. 1-11
- Cain, M (1981), "Risk insurance: Perspective on fertility and agrarian change in Bangladesh and India". Population and Development Review, No.7 pp. 435-474.
- Cain, M (1989), "Family structure, women's status and fertility change. In: IUSSP International Population Conference New Delhi, Vol. 1, pp. 181-188
- Caldwell, J.C. (1982) "Theory of Fertility Decline". Academic Press, London
- Casterline, J.B. editor (2001) "Diffusion process and fertility transition" selected perspectives. National Academy Press, Washington, DC
- Castro M.T., (1995) "Women's education and fertility: results from Demographic and Health Surveys". Studies in Family Planning, 26 (4).
- Cleland, J. (1985) "Marital fertility decline in developing countries: theories and the evidence. In: Cleland, J. and Hobcraft, J. (eds.): Reproductive change in developing countries. Insights from the World Fertility Survey. Oxford University Press, Oxford, pp. 223-252.
- Coale, A. (1973) The demographic transition reconsidered. In: IUSSP International Population Conference, Liège, Vol. 1. IUSSP, Liège, pp. 53-Comparative Studies, Cross National Summarice, No.12-May, 1980, International Statistics Institution
- Cochrane, C.H. (1979) "Fertility and Education: What do we really know?", John Hopkins University Press, Baltimore and London

- Jiseph F. Hair, Jr. Rolps E. Anderon, Ronald E. Anderson , William C. Black (1992) "Multivariate Data Analysis", Macmillian Publishing Company
- Jovnovich A. (1998) "Fertilitetot planiranje na semejstvoto vo Republika Makedonija", Metamorfoza, Skopje.
- Kakar, S. (1989) "Intimate relations. Exploring Indian sexuality". Penguin books India, New Delhi
- Kendall, M.G. and O'Miurcheartaigh C.A., (1977)"Path analysis and model building", WFS Technical Bulletin Series, No.2 International AI Statistical Institute, Voorburg, Netherland
- Kirk, D. (1996) "Demographic transition theory". Population Studies, Vol.50, No. 2, pp. 361-387.
- Knodel, J. (1983) "Natural fertility: age patterns, levels, and trends". In: Bulatao, R.A. and R.D. Lee (eds.) Determinants of fertility in developing countries, Vol 1. Academic Press, New York, pp. 61-102.
- Knodel, J. and Walle, E. van de (1979) Lessons from the past: Policy implications of historical fertility studies. Population and Development Review, Vol. 5, No. 2, pp. 217-246.
- Koenig, M.A. and Foo, G.H.C. (1992) "Patriarchy, women's status, and reproductive behaviour in rural north India". Demography India, Vol. 21, No. 2, pp. 145-166.
- Kpedekpo, G. M. K, (1982) "Essentials of Demography: Analysis for Afica", London Heinemann
- Leibenstein, H.A. (1957) "Economic backwardness and economic growth: studies in the theory of economic development". John Wiley, New York.
- Leibenstein, H. (1977) "Beyond economic man: economics, politics, and the population problem". In Population and Development Review, Vol. 3, No. 3, pp. 183-199.
- Leibenstein, H. (1981) "Economic decision theory and human fertility behaviour: a speculative essay". In Population and Development Review, Vol. 7, No. 3, pp. 381-400.
- Leibenstein, H. (1982) "Relaxing the maximization assumption in the economic theory of fertility". In: Höhn, C. and Mackensen, R. (eds.): Determinants of fertility trends: Theories re-examined. Ordina Editions, Liège, pp. 35-48.
- Lenski G., (1977) A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, 65. Economics, and Family Life, Greenwood Press.
- Leridon, H. (1977) "Human fertility. The basic components". University of Chicago Press, Chicago.

- Leridon, H. (1982) Overview. In: Höhn, C. and Mackensen, R. (eds.): "Determinants of fertility trends: Theories re-examined". Ordina Editions, Liège, pp. 297-305.
- Lesthaeghe, R. (1977) "The decline of Belgian fertility". Princeton University Press, Princeton
- Lesthaeghe, R. and Surkyn, J. (1988). "Cultural dynamics and economic theories of fertility change". *Population and Development Review*, Vol. 14, No. 1, pp. 1-45.
- Macura, M. (1966), "Razmisljanja povodom demografske teorije stanovništva", *Stanovništvo* no.1, Ekonomski fakultet, Beograd, pp5-22
- Malthus, T.R. (1976) *An essay on the principle of population* (ed. P. Appleman), Norton & Company, New York.
- Mcabe, J.L. and Rosenzweig, M.R. (1976) "Female employment creation and family size" in Rodger R.G.
- McNicoll, G. (1980). "Institutional determinants of fertility change". *Population and Development Review*, Vol. 6, No. 3, pp. 441-462.
- McNicoll, G. (1985). "The nature of institutional and community effects on demographic behaviour: a discussion". In: Casterline, J.B. (ed.): *The collection and analysis of community data*. International Statistical Institute, Voorburg, pp. 177-184.
- McNicoll, G. (1994) "Institutional analysis of fertility". Working Paper No. 62, The Population Council.
- Moghadam M. V. (1993) "Democratic reform and the position of women in transitional economies" Clarendon Press Oxford
- Nag, M. (1991) "Sex preference in Bangladesh, India and Pakistan and its effect on fertility. Working Paper WP 27, The Population Council, Research division.
- Niehof, A. (1985) "Women and Fertility in Madura" University of Leiden, Leiden.
- Notestein, F. (1945) *Population: the long view*. In: Schultz, T.W. (ed.): *Food for the world*. Chicago University Press, Chicago, pp. 36-57.
- Oppang, C. (1983), "Women's roles, opportunity, cost and fertility" in Bulatao, R.A. et al (eds)
- Osheba I. K. (1990) *Fertility Behaviour in Rural Upper Egypt Versus Rural Lower Egypt*, Working Paper No.17. Cairo Demographic Center, Cairo, Egypt.
- Patterseen W. and Pattersen R. (1986) *Dictionary of Demography* terms concepts and institution, Greenwood Press, New York

- Population Bulletin of the United Nations (2000) Bellow Replecemet Fertility Speical Issue No. 40/41/1999, Unted Nations, New York
- Rasevic, M. (1971) "Fertility determinants of Yugoslavian population" CDI, IDN, Beograd
- Retherford, R.D. and Palmore, J.A. (1983) "Diffusion processes affecting fertility regulation". In: Bulatao, R.A. and R.D. Lee (eds.) Determinants of fertility in developing countries, Vol 2. Academic Press, New York, pp. 295-339.
- Risteski, S. (1998) "Demografskite dvizenja I procesi vo Republika Makedonija (1948-1994)", Ekonomski Institut, Skopje
- Serafimova R. (1992) "Abortion as a Method of Birth Control: A Case Study of Hazards of Abortion in Macedonia" in Family Planning the Afro-Asian scenarios" vol.5 pp55-61
- Статистички годишник на Република Македонија, (1994). Завод за статистика, Скопје
- Takeuchi, K. Yanai, H. Mukherjee, B.N. (1984) "The Foundations of Multivariate Analysis" Wiley Estern Limited, New Delhi
- UNICEF (1991). "Children and women in India. A situation analysis. 1990". UNICEF, New Delhi.
- United Nations Development Programs, (1997), New York: Oxford University Press
- Fawcett, J.T. (1972) "The satisfactions and costs of children: theories, concepts, methods". East West Population Institute, East West Center, Honolulu.
- Fawcett, J.T. and Arnold, F.S. (1973) "The value of children: theory and method. Representative Research". In Social Psychology, Vol. 4, No. 1, pp. 23-36.
- Fawcett, J.T., S. Albores, F.S. Arnold (1972) "The value of children among ethnic groups in Hawaii: exploratory measurements". In: Fawcett, J.T. (ed.) Psychological perspectives on population. Basic Books, New York, pp. 234-259.
- Fishbein, M and Ajzen, I. (1975) "Belief, attitude, intention and behaviour: an introduction to theory and research" Addison-Wesley, Reading (Mass.).
- Freedman R., Whepleton, P.K. (1963) "Size of family and Preferences of Children of Each Sex". In "Marriage and the Family, Hoghton Mifflin Company.
- Freedman, R. (1966) "Statement by the Moderator World Population Conference, 1965", Volume I: Summary Report, United Nations, New York
- Freedman, R. (1975) "The sociology of human fertility". New York, Irvington.

- Freedman, R. (1986) "Theories of fertility decline". In: Mahadevan, K. (ed.): Fertility and mortality: theory, methodology and empirical issues. SAGE Publications, New Delhi, pp. 30-36.
- Freedman, R. (1987) "The contribution of social science research to population policy and family planning program effectiveness". In Studies in Family Planning, Vol. 18, No. 2, pp. 57-82.
- Hammel, E.A. (1990) "A theory of culture for demography" Population and Development Review Vol. 16, No. 3, pp. 455-485.
- Henry, L. (1953) "Fondements théoriques des mesures de la fécondité naturelle". Revue de l'Institut International de Statistique, Vol. 21, No. 3, pp. 135-151.
- Hoffman, L.W. and Hoffman, M.L. (1973) "The value of children to parents" In: Fawcett, J.T. (ed.): Psychological perspectives on population. New York, Basic Books, pp. 19-76.
- Hull, T.H. (1983) "Cultural influences on fertility decision styles". In: Bulatao, R.A. and Lee, R.D. (eds.): Determinants of fertility in developing countries: A summary of knowledge. National Academy Press, Washington D.C., pp. 381-414.
- Human Development Report for Republic of Macedonia (1997), United Nations Development Program, Oxford University Press
- Human Development Report for Republic of Macedonia (1998), United Nations Development Program, Oxford University Press
- Watkins, S.C. (1986). "Conclusions". In: Coale, A.J. and Cotts Watkins, S. (eds): "The decline of fertility in Europe". Princeton University Press, Princeton, pp. 420-450.
- Westoff, C.F. (1991) "eproductive Preferences: a Comparative View DHS"Comparative Studies No.3 Calverton, Maryland.
- Whelpton, Paskal K., A.A. Cambell and J.E. Patterson, (1966) "Fertility and Family Planning" United States, Princenton: Princeton University Press.
- World Bank Development Report (1999), Oxford University Press
- World Population Data Sheet (2001). Population Reference Bureau
- YauKey, D. (1961) Fertility Differences in a Modernizing Country, a Survey of Lebanese Couples, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.